

RENDSZERVÁLTOZÁS ÉS FELZÁRKÓZÁS KÖZÉP-EURÓPÁTÓL A KAUKÁZUSIG

szerkesztette:
FERKELT BALÁZS
NAGY MILADA

APOSZTRÓF

Rendszerváltozás és felzárkózás Közép-Európától a Kaukázusig

szerkesztette:
FERKELT BALÁZS és NAGY MILADA

© szerzők, 2025
© szerkesztők, 2025

Szakmai lektorok:
dr. habil. Buday-Sántha Andrea, PhD
dr. Ferkelt Balázs, PhD
dr. Gyene Pál, PhD
Sándorné Prof. Dr. Kriszt Éva
dr. habil. Sáringer János, PhD

ISBN 978-963-625-074-4

Kiadja: © Aposztróf Kiadó, 2025
Nagy és Heteyi Kft.
www.aposztrof.hu

RENDSZERVÁLTOZÁS ÉS FELZÁRKÓZÁS KÖZÉP-EURÓPÁTÓL A KAUKÁZUSIG

szerkesztette:

FERKELT BALÁZS és NAGY MILADA

Aposztróf, Budapest, 2025

TARTALOM

Előszó	7
Az Antall-kormány külpolitikai stratégiája és diplomáciai lépései <i>Sáringer János</i>	9
Kollektív nosztalgia és rendszerkritika a rendszerváltoztatás utáni Magyarországon <i>Marek Bertram, Kovács Mónika</i>	17
Magánjogi rendszerváltozás és a szerződéskötés evolúciója, különös tekintettel a sablonizálható elektronikus üzleti szerződések szabályozására <i>Németh Gabriella</i>	30
A magyarországi munkaerőpiac helyzetének alakulása az elmúlt néhány évtizedben <i>Viczai Péter Tamás</i>	42
A közép- és kelet-európai régió félperifériás stabilizálódása Kína felemelkedésének tükrében <i>Eszterhai Viktor</i>	53
Balkáni utak. Identitáskeresés: Észak-Macedónia <i>Merliot-Almássy Eszter</i>	64
Bosznia-Hercegovina: Úton az Európai Unió felé <i>Kis Vivien</i>	72
Georgia kereskedelmi kapcsolatai, különös tekintettel Közép- és Kelet-Európára <i>Boda Kristóf</i>	86

ELŐSZÓ

Ez a kötet a Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem (BGE) Külkereskedelmi Kar Közép-Európa Regionális Kutatócsoportja, a Külkereskedelmi Kar Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, a Pénzügyi és Számviteli Kar Pénzügy Tanszéke, valamint a Pénzügyi és Számviteli Kar Szaknyelvi Irodája által szervezett *Rendszerváltoztatás a közép- és kelet-európai országokban 35 év távlatából* nemzetközi konferencia magyar nyelvű tanulmányait tartalmazza.

A kötet Kelet- és Közép-Európa, valamint a kaukázusi régió gazdag történelmi, kulturális és társadalmi örökségét vizsgáló tanulmányokat gyűjti össze, amelyek nemcsak a régió sajátosságait tárják fel, hanem a globális összefüggéseket és kihívásokat is ellenpontoszák. A térség sokfélesége, a különböző nemzetek, nyelvek, hagyományok és történelmi folyamatok összefonódása olyan komplex képet rajzol, amely megkívánja a multidiszciplináris megközelítéseket és a sokszínű tudományos párbeszédet.

Az itt bemutatott kutatások során számos értékes kérdésre kapunk választ: milyen szerepet játszott a régió történelme a nemzeti identitás kialakításában? Hogyan hatnak a gazdasági és politikai átalakulások a társadalmi struktúrára és közösségekre? Miként értelmezhetjük a jog, a munkaerőpiac vagy a rendszerváltoztatás kérdéseit, amelyek mára szerves részei a térség képletének? A tanulmányok olyan aktuális problémákra nyújtanak betekintést, mint az európai integráció kérdései, a geopolitikai kérdések vagy a regionális együttműködés lehetőségei és kihívásai.

A kiadványban szereplő kutatások között megtalálhatók történelmi elemzések, társadalom-, jog- és gazdaságtörténeti vizsgálatok, valamint politikai és nemzetközi kapcsolatokra fókuszáló tanulmányok. Kiemelt hangsúlyt kapnak azok a kérdések, amelyek a nemzeti sorskérdéseket, illetve a régió szerepét jelentik a globális politikai és gazdasági folyamatokban. A szerzők különös figyelmet fordítottak arra, hogy eredményeiket elhelyezzék nemzetközi összefüggésekben, bemutatva, hogy a vizsgált kérdéskör vagy állam miként reagál a külső és belső kihívásokra.

A konferencia, valamint ez a kötet is az együttműködés és a párbeszéd fontosságát hangsúlyozza, ugyanis a sokszínűség megértése és elfogadása alapvető feltétele a békés és kiegyensúlyozott fejlődésnek.

Bízunk benne, hogy az összegyűjtött tanulmányok nemcsak szakmai értéket képviselnek, hanem inspirációként is szolgálnak a jövő kutatásaihoz, továbbá hozzájárulnak a régió mélyebb megértéséhez és a nemzetközi együttműködés erősítéséhez.

Ezúton köszönetet mondunk minden szerzőnek és résztvevőnek, akik munkájukkal hozzájárultak ehhez a fontos tudományos fórumhoz. Szívvel reméljük, hogy olvasóink találnak benne újszerű nézőpontokat, értékes információkat és elmélyült gondolatokat, amelyek segítenek jobban megérteni a régió sokrétűségét, kihívásait és lehetőségeit. A tanulmányok együttesen igyekeznek feltárni és értelmezni azt a komplexumot, amit Kelet- és Közép-Európa jelent, miközben hozzájárulnak a régió és az európai kontinens közös fejlődéséhez is.

a szerkesztők

AZ ANTALL-KORMÁNY KÜLPOLITIKAI STRATÉGIÁJA ÉS DIPLOMÁCIAI LÉPÉSEI

Sáringer János

Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, Külkereskedelmi Kar, saringer.janos@uni-bge.hu

AZ ANTALL-KORMÁNY KÜLPOLITIKAI CÉLJAI

Tanulmányom célja, hogy a rendelkezésre álló források alapján (Sáringer, 2015; Sáringer, 2018; Sáringer, 2021; Sáringer, 2022; Dévavári-Sáringer, 2022) áttekintsük az 1990 és 1993 közötti, új magyar külpolitika irányait és ezzel összefüggésben mozaikokat adjak a magyar diplomácia egyes lépéseiről és adott esetben ezek háttéréről. Antall József 1990-ben mind a kormányprogramban, mind politikai programadó beszédeiben egyértelműen meghirdette a külpolitikai fordulatot. (Antall, é.n.; Sáringer, 2015) Ennek három pillére az euroatlanti integráció, az új szomszédságpolitika (új típusú bilaterális szerződések biztonsági háló kialakítása érdekében) és az új magyar nemzetpolitika (határon túli magyarok) voltak, párhuzamosan a szuverenitás visszaszerzésével. (Bába, 1994; Marinovich, 2018) A rendszerváltoztatás nem egyik pillanatról a másikra történt meg. Több szinten (fentről lefelé) zajlott, illetve számos szakpolitikai területen. Említem a közjogi kérdéseket, a gazdasági területet, a társadalmi, szociális és persze a külpolitikai vonatkozásokat. Emellett időben is hosszabb folyamat volt. Az 1990-es évek elejének célkitűzéseitől a 21. század elejére valósultak meg és nem csak külpolitikai téren. Úgy lehet mindezt érzékelni, hogy a korábbi jaltai és ezzel összefüggésben az államszocialista rendszer sajátosságai hogyan változtak meg a 21. század elejére. (Marinovich, 2018)

Antall József 1990 májusában még miniszterelnök-jelöltként az Országgyűlésben, majd két hónappal később miniszterelnökként, július végén, a Bem téren az úgynevezett „nagyköveti értekezleten” ismertette a magyar kormány külpolitikai céljait és a diplomáciai szolgálat feladatait: „A mi célunk az, hogy biztosítani tudjuk egyrészt Magyarország szuverenitásának a helyreállítását, és azt, hogy a magyar politika szabadon és függetlenül dönthessen minden kérdésben, és hogy a mi

szabad akaratunktól függetlenül itt semmiféle külső befolyás, semmiféle idegen hadsereg ne állomásozhat, és hogy ennek egyéb politikai konzekvenciáit is levonhassuk. Ez azt is jelenti egyben, hogy olyan külpolitikát kívánunk kialakítani, amely biztosítja az ország ez irányú elhatározó képességét és függetlenségét. Világos, hogy a külpolitikai célkitűzéseink egyrészt saját nemzeti érdekeinkből következő globális külpolitikai célkitűzések, másrészt az ország geopolitikai helyzetéből következő realitásoknak a figyelembevétele. Harmadszor, olyan külpolitika folytatása, amelyik Magyarországnak, mint kis országnak a gazdasági, szociális kérdései megoldását elősegíti és biztosítja. [...] olyan szomszéd országgal, amelyik nem bánik emberi-jogi és kisebbségi-jogi szempontból tisztességesen a magyar nemzeti kisebbséggel, nincs módunkban jó kapcsolatot fenntartani.” (Sáringer, 2015. 121.)

A NEMZETKÖZI KERETEK

Az 1990-es években a világ átalakulóban volt, így a jaltai rendszer, az 1945-ben deklarált európai status quo felbomlott. Talán egyik legfontosabb eseménye a berlini fal leomlása és Németország egyesülése volt. De a régi nemzetközi struktúrák még léteztek, így például a Varsói Szerződés vagy a KGST, egyszerre zajlottak dezintegrációs és integrációs folyamatok Európában. Említhetjük pl. az Európai Unió létrejöttét (Maastricht) vagy a visegrádi együttműködést. Ezzel párhuzamosan zajlott a Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia felbomlása. Úgy is fogalmazhatunk, hogy bizonyos értelemben az 1990-es évek elejének európai változásai az első világháborút lezáró Párizs környéki békék kontúrjai mellett zajlottak. Antall első külföldi útja Németországba, majd onnan Franciaországba vezetett, majd látogatást tett Brüsszelbe, ahol hangsúlyozta az euroatlanti integráció fontosságát. Mindez érzékeltette Bonn, Párizs és Brüsszel jelentőségét a magyar külpolitikai célkitűzésekben és az euroatlanti integráció megvalósításában. A magyar külpolitika számára kiemelten fontos volt a moszkvai és a washingtoni döntéshozók álláspontja is. A közép- és kelet-európai rendszerváltoztató országok vezetői közül Antall József elsőként kapott meghívást hivatalos látogatásra a Fehér Háza. Miközben a látogatás zajlott az USA-ban 1990 októberében, az Európa Tanács határozott Magyarországra teljes jogú tagságáról, ami 1990 november elején

hivatalosan is megtörtént. De még „állt” a Varsói Szerződés szervezete, még létezett a KGST, és 1990 végén még nem lehetett tudni, milyen lesz a Szovjetunió jövője.

A Varsói Szerződés 1990-ben már olyan stádiumba jutott, hogy ki lehetett mondani, Magyarország nem kíván a szövetség tagja lenni, a NATO-tagság távlati célja pedig kijelölte az irányváltást. A Varsói Szerződés tagállamai között léteztek azonban olyan törekvések, amelyek újjászervezni kívánták a rendszert. A Varsói Szerződésben a biztonságpolitikai együttműködés alapja a rendszeridentitás közössége volt, szovjet dominanciával. 1990-re megszűnt a Varsói Szerződésen belül a biztonságpolitikai kooperáció kohéziója.

A tagországok a gazdasági előnyök, illetve a kedvező pozíció megszerzése érdekében egymáson túllícitálva igyekeztek demonstrálni együttműködési készségüket a nyugati országokkal. A Nyugatnak azonban semmi esetre sem volt érdeke, hogy a Közép- és Kelet-Európában zajló változások ellenőrizetlenné váljanak. A nyugati demokráciák vezetői keresték a lehetőségeket, hogy a Varsói Szerződés megszűnése esetére gyorsítsák a leszerelési tárgyalások folyamatát, másrészt pedig egyáltalán nem kívánták a Szovjetunió teljes elszigetelődését és kirekesztését Európából. A NATO ekkor azt látta helyesnek, ha a Varsói Szerződést elhagyni kívánó tagállamok saját térségükben regionális együttműködésen alapuló övezetek kialakítására törekszenek. Mindezekkel a folyamatokkal párhuzamosan Közép-Európa hadászati jelentősége csökkent, míg a Baltikum és az Északi-tenger pozíciója jelentősen megnőtt. (Sáring, 2015)

AZ ANTALL-KORMÁNY DIPLOMÁCIAI LÉPÉSEI

A magyar diplomácia új irányítói az új típusú bilaterális alapszerződések megkötésében látták a külpolitikája alapját. Mindezzel kettős céljuk volt. Egyrészt hosszú távon Magyarország biztonságát több rétegű „háló” kialakításával kívánták garantálni. A „háló” fontos eleme volt a kétoldalú alapszerződésekre épülő jószomszédi viszony, amelynek létrehozása Magyarország fontos biztonságpolitikai érdeke is volt. A másik célja, hogy a jogos szovjet biztonsági érdekeket figyelembe véve a Varsói Szerződés feloszlásával és a szovjet csapatok kivonásával párhuzamosan segítse a reformszellemű szovjet vezetést.

Az úgynevezett negatív biztonsági garanciákat – azaz Magyarország területéről ne induljon fenyegetés Moszkva ellen – Budapest támogatta, és ezzel egyben csökkenteni akarta a szovjet konzervatív erők súlyát a Szovjetunió belül és kívül egyaránt. A szovjet katonai vezetés legkonzervatívabb részében ugyanis a Varsói Szerződés feloszlásával és a szovjet csapatok kivonásával az *„egyedül vagyunk Európával szemben”* érvrendszer erősödött meg továbbra is, erős birodalmi attitűdökkel együtt.

1990. június 7-én, Moszkvában ült össze a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete. Az ülés elnöki tisztét – a rotáció elve szerint – Antall József töltötte be, aki javaslatot tett a Varsói Szerződés katonai szervezetnek lebontására. A látogatás során a magyar miniszterelnök megbeszélést folytatott Mihail Gorbacsovval és Nyikolaj Rizskov miniszterelnökkel. Gorbacsov elfogadta a magyar megkezdett rendszerváltoztatási folyamat lépéseit, amit belügynek tekintett. A Sinatra-doktrína (Genagyij Geraszimov – SZU külügyi szóvivő – 1989 október 23.) megerősítette, hogy a Szovjetunió továbbra is jószomszédi és baráti viszonyra törekszik Magyarországgal.

1990 novemberében az EBEÉ „farvizén” több fontos esemény zajlott, egyrészt Antall és Gorbacsov négyszemközötti találkozója, amin több kérdést tisztáztak: (1) a Varsói Szerződés megszüntetését, aminek kapcsán Antall és Gorbacsov megállapodtak, hogy azt a Szovjetunió kezdeményezze. (2) Moszkva bocsánatkérése az 1956-os magyarországi események miatt, amitől Gorbacsov elhatárolódott. Ez később valósult meg, Borisz Jelcin 1992. évi budapesti látogatása során kért bocsánatot az orosz nép nevében 1956 miatt. (Sáringer, 2015; Sáringer, 2021). Gorbacsov neheztelést fogalmazott meg egyes közép- és kelet-európai országokkal kapcsolatban, hogy azok a NATO felé fordultak. Antall kijelentette, hogy a nyugati kapcsolatok kiegyensúlyozást jelentenek a korábbi egyoldalú keleti kapcsolatokhoz képest. Az EBEÉ farvizén egy másik esemény Antall József javaslatot tett Václav Havelnek és Lech Walesának a visegrádi együttműködés létrehozására, amit formális megbeszélés és ünnepélyes aláírás követett 1991. februárban. A V4 (akkoriban V3) a közép-európai összefogás példája. (Marinovich, 2018)

A kisebbségben élő magyarok kérdése évtizedekig a kommunista tabuk kategóriájába tartozott. Amikor Antall József kiszabadítja onnan – „lélekben tizenöt millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni” mondatával –, történelmi jelentőségű nyilatkozatot tett. Amit térségünk politikai

vezetői erős gyanakvással, a Nyugat politikusai pedig fenntartással fogadtak. Nem akármilyen politikai mestermunka ebben a helyzetben meggyőzni a lengyel, cseh és szlovák politikai vezetőket arról, hogy a szorosabb politikai együttműködés mindnyájunknak, Közép-Európa számára hasznára válik.

1991 júniusában megszűnt a KGST, az utolsó szovjet katona, Viktor Silov tábornok 1991. június 19-én elhagyta Magyarország területét. Ezzel 1991. július 1-jétől hazánk közjogi és eszmei értelemben ismét szuverén állam lett. A csapatkivonás vagyoni és pénzügyi kérdései azonban továbbra is függőben maradtak. 1991-ben feloszlott a Varsói Szerződés, és lebontották a KGST szervezetét, de a szovjet keményvonalasok, a „héják” augusztusban drámai kísérletet tettek a kommunisták hatalmának visszaállítására. Antall József pontosan tudta, hogy Jelciné a jövő, és a puccsistákkal szemben azonnal támogatásáról biztosította őt, miközben a nyugati politikai vezetők még bizonytalankodtak. Antall telefonon felhívta Jelcint, akit biztosított a magyar kormány támogatásáról és meghívta őt Budapestre. Azt hiszem, nem kevés politikai előrelátás volt ez. A határozott kiállás jelentős mértékben segítette a szovjet, majd orosz vezetőkkel később folytatott tárgyalásokat, azok sikeres lezárását, és az új magyar–orosz kapcsolatok megalapozását. 1991 decemberében Antall József Moszkvába, majd onnan Kijevbe látogatott. Moszkvában megállapodott szóban Jelcinnel a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban a „nullszaldóról”, azaz Magyarország nem fizet a szovjet csapatkivonás kapcsán. Ukrajna függetlenségét az Antall-kormány támogatta, és ennek fontos nemzetközi jogi és szimbolikus jele volt a diplomáciai kapcsolatok felvétele. (Sáring, 2018)

A másik nagy dráma déli határaink mentén zajlott. Míg a térség többi államában a rendszerváltozás viszonylag békésen zajlott, addig Jugoszláviában az államszocializmus és a diktatúra bukása együtt járt a térségben meglévő „törésvonalak mentén” az ország szétesésével. Ekkor különösen fontos feladat volt a kormányprogram két pillérének, a szomszédságpolitikának és a szomszédos országokban élő magyarokért való felelősségvállalásnak egyensúlyban tartása. (Dévavári–Sáring, 2022)

1992. november közepén Borisz Jelcin és kísérete megérkezett Budapestre. A repülőgép lépcsőjének „megingása” is emlékezetes maradt. Másnap fontos tárgyalások kezdődtek Antall és Jelcin között. Ekkor írásba foglalták a „nullszaldóról” szóló megállapodást, valamint a kultu-

rális, humanitárius megállapodást. Emellett a nemzeti, etnikai, vallási, nyelvi kisebbségek jogainak biztosítása terén való együttműködésről is megállapodás született, amelyekkel Magyarország biztonsági hálója tovább szilárdult. Jelcin megkoszorúzta Nagy Imre és mártírtársai sírját. Az orosz elnök beszédet mondott a Parlamentben, ahol megkövette a magyar népet az 1956-os tragédia miatt. Az oroszul elhangzott beszédet szinkrontolmácsolták, azonban a fordítógépek „technikai okok” miatt nem működtek. (Sáringer, 2021)

Antall József 1991. szeptember 30. és október 4. között nem hivatalos munkalátogatást tett az Amerikai Egyesült Államokban, ahol találkozott George Bush elnökkel. Clevelandben és New Yorkban megbeszélést folytatott az amerikai és a nemzetközi üzleti élet, illetve az amerikai magyarság képviselőivel is. Antall József részt vett az Európai Közösségek 1991. december közepén tartott tanácskozásán Brüsszelben, ahol aláírták a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek közötti társulási megállapodást, az úgynevezett Európai Megállapodást. Csakhogy a maastrichti csúcstalálkozó a horizontális bővítés helyett a vertikális megerősítésről döntött, azaz a gazdasági unió mellett a politikai és monetáris unió létrehozásáról. Így az Európai Unió létrehozása és annak intézményi átalakításának kényszere késleltette a teljes jogú tagság elnyerését. A dániai referendum és arra adott brüsszeli válasz, a Delors-féle koncentrikus körök elmélete vagy a több sebességes Európa kifejezések a térségben és hazánkban is csalódást okoztak. (Sáringer, 2018)

1993-ban a függetlenné váló Szlovákiával Bős–Nagymaros és a magyar kisebbség kapcsán voltak súrlódások. Romániában a második vonalbeli kommunisták ragadták magukhoz a hatalmat, akik felhasználták a „magyar kártyát”, a déli határaink mentén és a délszláv térségben háború zajlott. Ebben a helyzetben, nemzetpolitikai szempontból a magyar kisebbség bizonyos értelemben „túszhelyzetben” volt, amire a döntéshozók és a diplomácia megfelelő válaszokat adtak. (Sáringer, 2022)

KONKLÚZIÓ

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az Antall József vezette kormány célkitűzésének megfelelően új vágányokra állította át a magyar külpolitika irányait. 1990 őszén Magyarországot a közép-európai

térségből elsőként vették fel az Európa Tanácsba, Antall József aláírta az Európai Megállapodást, majd utódja, Boross Péter Magyarország kérelmét a teljes jogú tagság elnyerésére. Budapest nemzetközi, politikai kapcsolatrendszere jelentős mértékben kitágult, amelyet a magyar külpolitika és diplomácia irányítói aktívan használtak ki. Fontos megemlítenünk, hogy míg politikai szempontból a mozgástér jelentősen megnőtt, külgazdasági és külkereskedelmi szempontból jelentősen beszűkült. Óriási külső és belső adósságállományt örökölt az Antall-kormány az államszocialista rendszertől. Az antalli külpolitikai stratégia mentén haladva a magyar kormány jelentős eredményeket ért el, az akkori diplomácia és a külügyi adminisztráció kitűnőre vizsgázott. Magyarország szempontjából többen a „csodák évének” nevezték az 1990. év második felét, amelyet ha figyelembe veszünk, akkor az 1991. évet a „remény” és a „vágynak” időszakaként jellemezhetünk. Az 1992. év azonban a „realitások”, 1993. év pedig, ha az euroatlanti integráció egy-két éves tervezett megvalósulását is figyelembe vesszük, akkor bizonyos értelemben az „átértékelés” éve volt.

IRODALOMJEGYZÉK

- Antall József (év n.): Modell és valóság. Budapest: Athenaeum Nyomda Rt. II. kötet
- Bába Iván (1994): Irányváltás a magyar külpolitikában 1990–1994. Budapest: Windsor Klub Füzetek
- Dévavári Zoltán – Sáringer János (2022): Magyarország frontország. Iratok a magyar–délszláv diplomáciai kapcsolatok történetéhez (1990–1994). Budapest: VERITAS – Magyar Napló Kiadó, I–II. kötet
- Marinovich Endre (2018): 1315 nap. Antall József miniszterelnöksége. Budapest: Magyar Napló Kiadó
- Sáringer János (2015): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1990. május – 1990. december). Budapest: VERITAS – Magyar Napló Kiadó
- Sáringer János (2018): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1991. január – 1991. december). Budapest: VERITAS – Magyar Napló Kiadó, I–II. kötet

Sáringér János (2021): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1992. január – 1992. december). Budapest: VERITAS – Magyar Napló Kiadó, I–II. kötet

Sáringér János (2022): Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához (1993. január – 1993. december). Budapest: VERITAS – Magyar Napló Kiadó

KOLLEKTÍV NOSZTALGIA ÉS RENDSZERKRITIKA A RENDSZERVÁLTOZTATÁS UTÁNI MAGYARORSZÁGON

Marek Bertram

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola, marek.bertram@ppk.elte.hu

Kovács Mónika

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézet, kovacs.monika@ppk.elte.hu

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtized a nosztalgia reneszánszáról szól: a múltidézés alapjaiban átformálta a kulturális ízlést és a fogyasztói szokásokat is. A divatban újra hódítanak az 1990-es évek stílusjegyei (Krentcil, 2024), a bakelitlemezek eladásai évről évre dinamikusan növekednek (Richter, 2025), a képernyőkre visszatértek a kultikus sorozatok, miközben a kortárs zenei előadók slágerei az 1980-as évek ritmusaihoz nyúlnak vissza (Holden, 2020). A globális trendek a magyarokat sem kerülték el: nagyszabású sorozatot készítettek Zámbo Jimmy életéről (Tamás, 2023), fiatalok tömegei járnak Korda György koncertjeire (hvg.hu, 2022) és országszerte egyre népszerűbbek a retró tematikájú rendezvények, városnéző járatok és különvonatok. Ám a nosztalgia már nemcsak a popkultúrát, hanem a politikai életet is átszötte. A 2016-os Brexit- és Trump-kampány („Let’s Take Back Control”, „Make America Great Again”) egyaránt a nosztalgikus attitűdöket pendítette meg, miközben a „régii szép idők” visszatérését ígérte. A nosztalgiával felfűtött politikai diskurzus azóta sem hagyott alább, hiszen számos nemzet vezetője és a mainstream pártok kihívói is nosztalgikus kommunikációs eszközöket alkalmaznak a fennálló világrend vagy a belföldi politikai viszonyok kiritkája során.

A hétköznapi és közéleti folyamatok arra sarkalltak számos társadalomtudóst, hogy a kollektív nosztalgia társadalomszervező erejét kezdjék el vizsgálni. Nekik köszönhetően már viszonylag sokat tudunk a jelenség működéséről, különösen annak érzelmi és identitásképző szerepéről.

Ugyanakkor jóval kevesebb empirikus ismeret áll rendelkezésre arról, hogy a kollektív nosztalgia milyen relációban áll az aktuális társadalmi-gazdasági rendszerek elfogadásával vagy elutasításával. Alapfeltevéseink szerint egy múltbeli időszak idealizálása – különösen kollektív szinten – elsősorban akkor artikulálódik, ha a jelen körülményei nem kielégítőek. Ezt a logikát követve a kollektív nosztalgia valójában a fennálló társadalmi rend implicit kritikája. Ezért kutatásunkban arra vállalkoztunk, hogy megvizsgáljuk: a társadalmunkban jelen lévő két domináns kollektív nosztalgia – a Kádár-rendszerhez és a rendszerváltoztatás időszakához kötődő nosztalgia – milyen viszonyban áll a jelenlegi politikai-gazdasági rendszer elfogadásával. A releváns elméletek ismertetését követően bemutatjuk az országosan reprezentatív mintán végzett empirikus vizsgálatunk főbb eredményeit, amelyeket a hazai társadalmi-politikai kontextusba ágyazva értelmezzünk.

KOLLEKTÍV NOSZTALGIA

A kollektív nosztalgia nem személyes, hanem vélt vagy valós múltbeli csoportélményeken alapszik, és jellemzően akkor jelentkezik, amikor egy közösség politikai vagy társadalmi változások következtében megszakított ságot él át saját történelmi folytonosságában vagy erkölcsi értékrendjében (Stefaniak–Wohl, 2022; Smeekes et al., 2022). A korszellem változásával párhuzamosan több feltáró kutatás született, amely a kollektív nosztalgia közéletformáló szerepét vizsgálta különböző dimenziókban. Számos kutatás elsősorban a konzervativizmussal, illetve a jobboldali populizmussal kötötte össze a kollektív nosztalgiát (Baldwin–Lammers, 2016; Smeekes et al., 2021; Lammers, 2023). Mások a félelmekkel hozták összefüggésbe: egy 27 országra kiterjedő, nagymintás kutatás rámutatott, hogy a globális változásokból, illetve a bevándorlásból fakadó szorongás megerősíti a kollektív nosztalgiát, amely végül ellenséges attitűdökben (pl. idegenellenesség) jegecesedik ki (Smeekes et al., 2018).

Ugyanakkor arra is vannak bizonyítékok, hogy a kollektív nosztalgia nem inherensen konzervatív és nem csak jobboldali sajátosság. Több társadalomlélektani vizsgálat is kidomborította, hogy a kollektív nosztalgia más-más reakciókat válthat ki, amennyiben annak tartalma különböző élményeket vagy értékeket idéz fel. Lammers és Baldwin (2020)

például a politikai inkorrekttség, illetve a kölcsönös tisztelet iránti nosztalgiát kínálta fel kutatásuk résztvevőinek. Kiderült, hogy az előbbi növelte a jobboldali populizmus iránti fogadókészséget, ám az utóbbi csökkentette azt. A tartalomfüggőséget Wohl és mások (2020) is megerősítették. Eredményeik alapján az erősebb bevándorlásellenesség és a nyílt előítéletek elsősorban azok körében jelennek meg, akik egy homogén társadalom iránt éreznek nosztalgiát. Ezzel szemben azoknál, akik egy nyitottabb, befogadó társadalom képét idézik fel, ezek az attitűdök nem figyelhetők meg.

Összességében tehát a kollektív nosztalgia nem tekinthető egyértelműen konzervatív beállítódásnak: hatásai jelentős mértékben függenek attól, hogy a múlt mely aspektusai válnak idealizált referenciaponttá. Így különösen fontos annak vizsgálata, hogy egy adott társadalmi kontextusban milyen történelmi korszakokhoz kapcsolódhat a kollektív nosztalgia, és ezek miként befolyásolják a rendszerhez való viszonyulást.

MAGYAR REZSIMNOSZTALGIÁK

A rendelkezésre álló kutatások alapján a magyar társadalomban két domináns kollektív nosztalgia él: a Kádár-rendszerhez, illetve a rendszerváltoztatás időszakához kötődő nosztalgia. Előbbi a rendszerváltoztatás utáni gazdasági viszontagságok idején keltette fel először a kutatók figyelmét. Egy 1999-es közvélemény-kutatás szerint a felnőtt népesség többsége az 1960-as, 1970-es éveket tartotta Magyarország legszebb éveinek, miközben Kádárt ítélték a legpozitívabb politikusnak a 20. században (Medián, 1999). Egy 2006-os népszerűségkutatásban szintén Kádár került ki győztesen (Tóth, 2016). A gazdasági válság elején, 2009-ben már a magyarok több mint kétharmada érezte úgy, hogy rosszabbra fordult a sorsa a rendszerváltoztatás után (Gyarmati, 2013), és ez az érzet nem csillapodott jelentősen 2014-ben sem (Szeitl, 2014). Érdeemes megjegyezni, hogy a kádári nosztalgia tovább öröklődött és lenyomatot hagyott a fiatalabb generációk gondolkodásán is – viszont annak tartalma jóval differenciáltabb és szintje mérsékelt, mint a teljes népesség esetében (Szabó–Oross, 2013; Papházi, 2018). Ugyanakkor arra is van bizonyíték, hogy a kollektív nosztalgia időben eltolódott: 2010 után a rendszerváltoztatás időszaka került annak fókuszába (Hunyady, 2016).

Az Euroption (2025) kutatása alapján hasonló következtetésre juthatunk, ugyanis a vizsgált társadalmi-gazdasági dimenziók átlagolásával az 1980-as és 1990-es évek bizonyultak a legjobb évtizedeknek a magyarok szemében.

Azonban ezeknek a nosztalgiáknak a jelen politikai rendszerhez való viszonyulásban játszott szerepe kevésbé ismert. A következőkben azt vesszük górcső alá, hogy miként függ össze a múlt idealizálása az aktuális a status quo elfogadásával, azaz a rendszerigazolással.

A RENDSZERIGAZOLÁS KAPCSOLATA A KOLLEKTÍV NOSZTALGIÁVAL

A rendszerváltoztatásokat követően különösen érdekessé vált a kérdés, hogy miért hajlandók emberek – akár akaratlagosan is – alávetni magukat a domináns politikai erők vagy hatalmi struktúrák elnyomásának. A rendszerigazolás elmélete erre a látszólag irracionális viselkedésre ajánlott magyarázatot: a teória szerint az emberek – gyakran tudattalanul – motiváltak abban, hogy megvédjék, megerősítsék és igazolják azokat a társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedéseket, amelyekhez a létük és megélhetésük kötődik. Ráadásul mindez függetlenül attól, hogy ezek a rendszerek elnyomók vagy igazságosak (Jost, 2020). Az elmúlt évtizedek kutatásai a rendszerigazolás három motivációját tárták fel, amelyek mélyen gyökerező pszichológiai igényeket elégítenek ki: segít csökkenteni a világ kiszámíthatatlanságából fakadó bizonytalanságot (episztemikus motiváció), növelni a biztonság- és kontrollérzetet (egzisztenciális motiváció), valamint a társas harmóniát (relációs motiváció). Tehát, ha az egyén bizonytalanságot, fenyegetettséget vagy társadalmi megosztottságot él át, az fokozhatja benne a késztetést a fennálló rendszer igazolására, a status quo megvédésére (ld. Jost–Hunyady, 2005; Ullrich–Cohrs, 2007; Jost és mások, 2008).

Egy nagy összehasonlító elemzés arra következtetésre jutott, hogy a nyugati kapitalista országokban általában jóval magasabb a rendszerigazolás szintje, mint a közép- és kelet-európai országokban. A szerzők végül azt a hipotézist fogalmazták meg, hogy a jelenség mögött a posztoszocialista társadalmakban meglévő panaszskultúra, cinizmus és a bukott szocialista rendszerek iránt érzett nosztalgia áll (Cichocka–Jost,

2013). Ugyanakkor a hazai kontextust további vizsgálatok árnyalták: egyrészt túlzó azt állítani, hogy a hazai rendszerigazolás szintje szignifikánsabb alacsonyabb, mint a nyugati társadalmakban (Kelemen et al., 2014), másrészt kiderült, hogy a rendszerigazolás jórészt pártpolitikai színezetű, azaz mindig azok körében a legmagasabb, akik az aktuális kormánypártot támogatják (Szabó–Lönnqvist, 2021).

A rendelkezésre álló empirikus eredmények alapján a kollektív nosztalgia azok körében jelenik meg és erősödik fel, akik elégedetlenek a fennálló viszonyokkal, hierarchiákkal, társadalmi berendezkedésekkel. Bár a rendszerigazolással még nem vetették össze, közvetett bizonyítékot már publikáltak a két konstruktum negatív kapcsolatáról, nevezetesen: azok, akik nosztalgiával fordultak a múlthoz, nagyobb valószínűséggel voltak elégedetlenek a holland kormánnyal (Versteegen, 2023). Emiatt lehettek sikeresek a 2016-os angliai és amerikai kampányok és ezért értékelődött fel megannyi magyar állampolgár szemében a Kádár-rezsim közvetlenül a rendszerváltoztatást követő másfél évtizedben. Másképp fogalmazva, a kollektív nosztalgia a rendszerkritika egy formája, amely a múlthoz való idealizált viszonyon keresztül fejezi ki az emberek jelenkori elégedetlenségét.

Magyarországon ez a nemtetszés korábban a kádári nosztalgiában öltött testet, ám a generációváltás, valamint a Nemzeti Együttműködés Rendszerének több mint egy évtizedes megszilárdulása nyomán indokoltnak tűnik feltételezni, hogy ez az érzület egyre inkább a rendszerváltoztatáshoz köthető nosztalgia irányába tolodott el. Ez nem azt jelenti, hogy a kádári nosztalgia megszűnt volna, sokkal inkább azt, hogy – már csak az időbeli közelsége miatt is – a rendszerváltoztatáshoz kapcsolódó nosztalgia vált relevánsabbá, illetve vált a jelenlegi rendszer ellentétpárjává.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy kutatásunkban nem célunk sem a Kádár-rendszer, sem a rendszerváltoztatás időszakának belső tagolása vagy időbeli körülhatárolása, mert a kollektív nosztalgia jellemzően idealizált és leegyszerűsített emlékekből táplálkozik. Bár a korszakok belső tagolása történeti szempontból releváns lehet, jelen kutatásban a vizsgált rendszereket egységes referenciapontként kezeljük, tudatosan eltekintve történelmi komplexitásuktól annak érdekében, hogy ne tudatos történelmi ítéleteket, hanem ösztönös, zsigeri viszonyulásokat tárjunk fel. Mindezek figyelembevételével az alábbi hipotéziseket tettük:

- Hipotézis 1/a. – A Kádár-rendszer iránti nosztalgia csökkenti a rendszerigazolás szintjét.
- Hipotézis 1/b. – A rendszerváltoztatás iránti nosztalgia csökkenti a rendszerigazolás szintjét.
- Hipotézis 2. – A rendszerváltoztatás iránti nosztalgia erősebb bejósolója lesz a rendszerigazolás szintjének.

KUTATÁS

Jelen kutatást egy online reprezentatív mintán végeztük el. A válaszadókat (N = 1000) véletlenszerűen, a KSH 2016-os mikrocenzusának adatai alapján, kvóták szerint választottuk ki. Így a minta életkor, nem, iskolai végzettség, régió és településtípus szerint reprezentatív. Az adatfelvétel 2021. július 2. és 13. között zajlott (átlagéletkor: 48 év, életkori tartomány: 18–83 év, 531 nő, 469 férfi). Az adatfelvételt a Szinapszis Piackutató és Tanácsadó Kft. bonyolította le. A statisztikai elemzéseket az SPSS 30.0 verziójával végeztük el. Az alábbi mérőeszközöket alkalmaztuk:

DEMOGRÁFIAI ADATOK

A résztvevők először alapvető demográfiai jellemzőikről számoltak be, mint a nem, életkor, lakóhely, iskolai végzettség és az észlelt szocioökonómiai státusz.

POLITIKAI ÖNBESOROLÁS

A kérdőívben rákérdeztünk arra is, hogy a résztvevők hova sorolják magukat a bal–jobb politikai skálán (1 = „nagyon baloldali”, 7 = „nagyon jobboldali”). Ezenkívül megjelölhették, hogy melyik pártra szavaznának, ha aznap tartanák a választásokat. A baloldali és liberális pártok szavazóit egy kategóriába csoportosítottuk.

RENDSZERNOSZTALGIÁK

A különböző rendszerekhez kötődő nosztalgiaák vizsgálatához öttételes skálákat állítottunk össze. A tételek például a következők voltak: „[Az adott rendszer idején] jobb volt az ország általános állapota” vagy „[Az adott rendszer idején] reménykedhettünk, hogy jobbra fordul az ország sorsa” (1 = „egyáltalán nem értek egyet”, 7 = „teljes mértékben egyetér-

tek”). A skálák megbízhatósága minden esetben jónak bizonyult (α Kádár = 0,92; α Rendszerváltoztatás = 0,89).

RENDSZERIGAZOLÁS

A rendszerigazolás szintjét Kay és Jost (2003) nyolctételes skálájával (α = 0,89) mértük. A résztvevőknek 7-fokú Likert-skálán (1 = „egyáltalán nem értek egyet”, 7 = „teljes mértékben egyetértek”) kellett értékelniük olyan tételeket mint: „Társadalmunkat összességében igazságosnak tartom”.

EREDMÉNYEK

Az adatok elemzését leíró statisztikákkal és Pearson-féle korrelációk kiszámításával kezdtük, hogy feltárjuk a releváns változók közti összefüggéseket (Táblázat 1.). A politikai skálán való jobboldali elhelyezkedés pozitív kapcsolatban állt a rendszerigazolás szintjével ($r = ,39$, $p < ,001$), tehát a magukat inkább jobboldalinak tartók nagyobb valószínűséggel igazolják a jelenlegi status quót. Mindkét nosztalgiatípus ($r = -,36$, $p < ,001$) szignifikáns, közepesen erős negatív kapcsolatban állt a rendszerigazolással. Mindezek mellett érdemes kiemelni, hogy a két nosztalgiatípus egymással erős korrelációt mutatott ($r = ,77$, $p < ,001$). A korábbi eredményeket megerősíti, hogy ezen a mintán is a kormánypárti szavazók mutatták a legmagasabb szintű rendszerigazolást (átlag: 4,2), miközben a többi szavazótábor és a nemszavazók körében ez az érték jelentősen alacsonyabb volt (átlagok: 2,6–3,0). Ezt követően rátértünk a hipotézisek tesztelésére: ehhez lineáris regressziós modellt alkalmaztunk, és a két rendszernosztalgia predikciós erejét vizsgáltuk (Táblázat 2.). A modell szignifikánsnak bizonyult ($F(2, 828) = 75,72$, $p < ,001$), amelyben a nosztalgia a rendszerigazolás 15,5 százalékát magyarázták ($R^2 = ,155$). Mindkét nosztalgia negatív irányú, szignifikáns hatást gyakorolt a rendszerigazolásra (Kádár-nosztalgia: $\beta = -,216$, $p < ,001$; rendszerváltoztatás-nosztalgia: $\beta = -,202$, $p < ,001$). Bár a két hatás nem tér el érdemben, a Kádár-nosztalgia erősebben jósolta meg a rendszerigazolás szintjét. Itt érdemes megjegyezni, hogy a két rendszernosztalgia mérsekelt multikollinearitást mutatott, azaz statisztikailag nehezen lehet megbízhatóan elkülöníteni őket egymástól (VIF = 2,44; tolerancia = ,41).

A Kádár-rendszer és a rendszerváltoztatás iránti nosztalgia differenciáltságát a korrelációs eredmények árnyalják valamelyest: míg a

Kádár-nosztalgia szorosabb összefüggést mutat a magasabb életkorral, az alacsonyabb iskolai végzettséggel és a rosszabb szubjektív gazdasági-társadalmi helyzettel, addig a rendszerváltoztatás-nosztalgia társadalmilag kevésbé körvonalazható, diffúzabb mintázatot követ.

Az eredmények alapján az első hipotézist elfogadtuk, hiszen mindkét nosztalgiatípus csökkenti a rendszerigazolást szintjét. Ugyanakkor a második hipotézis nem nyert bizonyítást: a két nosztalgiatípus hatása között csak minimális különbség mutatkozott, és mivel jelentős átfedést mutatnak, egyik sem tekinthető a rendszerigazolás domináns bejósolójának. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy a kollektív nosztalgia relációjában nem a tartalom az elsődleges faktor, hanem sokkal inkább nosztalgikus attitűd, egyúttal a jelen elutasítása.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az eddigi kutatások többsége a jobboldalisághoz kötötte a kollektív nosztalgiát, és csak elvétve találunk olyan empirikus eredményeket, amelyek – a tartalomfüggőségen keresztül – árnyalnák ezt az összefüggést. Ugyanakkor ezek a kutatások elterelik a figyelmet a nosztalgia lényegi aspektusáról: arról az attitűdről, amely a múltat esszenciálisan jobbnak érzékeli és értékeli, mint a jelen. Feltevésünk szerint a kollektív nosztalgiát azért kapcsolták hosszú ideig a konzervativizmushoz, mert a vizsgált gazdasági-társadalmi közegekben jellemzően a jobboldali szereplők voltak azok, akik diszkontinuitást érzékeltek a szűkebb és tágabb környezetükben, ezért a „rég szép időkhöz” nyúltak vissza. Tehát a kollektív nosztalgia nem önmagában jobboldali, hanem elsősorban a status quo kritikájaként értelmezhető – vagyis társadalmi kontextustól függően akár baloldali-liberális dimenziókban is megjelenhet. A nosztalgia tehát nem ideológiai hovatartozást, hanem inkább rendszerellenes attitűdöt fejez ki, amely az adott történelmi és politikai környezet függvényében más-más oldalon jelenhet meg.

Noha a jelen kutatás két konkrét történelmi rendszerhez kapcsolta a nosztalgikus attitűdöket, az eredmények azt mutatják, hogy érdemi különbség nincs a két nosztalgiatípus rendszerigazolásra gyakorolt hatása között. Egyszerűbben fogalmazva: aki jelenleg elutasítja a status quót, az még az előző rendszereket is jobbnak tartja a jelenleginél, tehát a kollektív

nosztalgiát érdemes általánosabb attitűdformaként értelmezni, amely az aktuális társadalmi berendezkedéssel való elégedetlenségből táplálkozik.

A kutatás gyakorlati szempontból rávilágít arra, hogy a politikai kampányokban a múlt felemlgetése hatékony eszköz lehet a politikai mobilizációhoz – ugyanakkor a nosztalgia nem kizárólag a jobboldal sajátossága, hanem különböző közegekben más politikai szereplők számára is mozgósító erőként működhet. A kutatás korlátai közé tartozik, hogy keresztmetszeti jellege miatt nem alkalmas kauzális viszonyok bemutatására, valamint, hogy a nosztalgiák tartalmi dimenzióit nem vizsgáltuk kellő mélységben. A jövőbeli kutatások számára érdemes lenne differenciáltan, periódusokra bontva vizsgálni az egyes rendszereket, illetve kvalitatív megközelítéseket (pl. mélyinterjúkat) alkalmazni, hogy pontosabb képet kapjunk a rendszernosztalgiák tartalmi elemeiről. Mindezek mellett a más posztoszocialista társadalmakkal való összehasonlítások révén közelebb kerülhetünk a hasonlóságok és különbségek feltárásához.

IRODALOMJEGYZÉK

- Baldwin, Matthew – Lammers, Joris (2016). Past-focused environmental comparisons promote proenvironmental outcomes for conservatives. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113 (52), 14953–14957. <https://doi.org/10.1073/pnas.1610834113>.
- Cichocka, Aleksandra – Jost, T. John (2013). Stripped of illusions? Exploring system justification processes in capitalist and post-Communist societies. *International Journal of Psychology*, 49 (1), 6–29. <https://doi.org/10.1002/ijop.12011>.
- Europion (2025). Azok a régi szép idők, ég veled: az elmúlt évtizedek megítélése a magyar kollektív emlékezetben. <https://europion.hu/evtizedek/> [2025.05.26.]
- Gyarmati György (2013). A nosztalgia esete a Kádár-korszakkal. *METSZETEK*, 2013 (2–3), 3–21.
- Holden, Steve (2020). How Dua Lipa and The Weeknd are bringing the 80s back... again. <https://www.bbc.com/news/newsbeat-52109397> [2025.05.26.]
- Hunyady György (2016). *Jelentörténeti szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

- hvg.hu (2022). Korda György szupersztár – De miért csavarodtak rá a tinik a 83 éves énekesre? https://hvg.hu/élet/20220905_Korda_Gyorgy_szupersztar_tiktok_repter [2025.05.26.]
- Jost, John T. (2020). *A theory of system justification*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Jost, John T. – Hunyady Orsolya (2005). Antecedents and Consequences of System-Justifying Ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14 (5), 260–265. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00377.x>.
- Jost, John T. – Ledgerwood, Alison – Hardin, Curtis D. (2007). Shared Reality, System Justification, and the Relational Basis of Ideological Beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2 (1), 171–186. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00056.x>.
- Kay, Aaron C. – Jost, John T. (2003). Complementary justice: effects of ‘Poor but happy’ and ‘Poor but honest’ stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85 (5), 823–837. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.5.823>.
- Kelemen László – Szabó Zsolt Péter – Mészáros Noémi Zsuzsanna – László János – Forgas P. Josef (2014). Social Cognition and democracy: the relationship between system justification, just world beliefs, authoritarianism, need for closure, and need for cognition in Hungary. *Journal of Social and Political Psychology*, 2 (1), 197–219. <https://doi.org/10.5964/jspp.v2i1.208>.
- Krentcil, Faran (2024). ‘Vintage has become its own luxury status symbol’: The rise of ‘archival fashion.’ <https://www.bbc.com/culture/article/20240911-vestiaire-collective-vintage-and-the-rise-of-archival-fashion> [2025.05.26.]
- Lammers, Joris (2023). Collective nostalgia and political ideology. *Current Opinion in Psychology*, 52 (May), 101607. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2023.101607>.
- Lammers, Joris – Baldwin, Matthew (2020). Make America gracious again: Collective nostalgia can increase and decrease support for right-wing populist rhetoric. *European Journal of Social Psychology*, 50 (5), 943–954. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2673>.
- Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet (1999). A 20. század értékelése. <https://web.archive.org/web/20190617020745/http://webaudit.hu/object.75f7c814-dc6e-4309-b2d5-43c0a8ab2da0.ivy> [2025.05.26.]

- Papházi Viktor (2018). „Kádári” minták a magyar fiatalok körében. A szocializmus öröksége a magyar fiatalok politikai magatartásában és attitűdjeiben. *Politikatudományi Szemle* 27 (3), 133–51. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2018.3.133.151>.
- Richter, Felix (2025). Despite comeback, vinyl is still far from its glory days. https://www.statista.com/chart/7699/lp-sales-in-the-united-states/?__sso_cookie_checker=failed [2025.05.26.]
- Smeeke, Anouk – Jetten, Jolanda – Verkuyten, Maykel – Wohl, Michael J. A. – Jasinskaja-Lahti, Inga – Ariyanto, Amarina – Autin, Frédérique és mások (2018). Regaining In-Group Continuity in Times of Anxiety About the Group’s Future. *Social Psychology*, 49 (6), 311–329. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000350>.
- Smeeke, Anouk – Sedikides, Constantine – Wildschut, Tim (2022). Collective nostalgia: Triggers and consequences for collective action intentions. *British Journal of Social Psychology*, 62 (1), 197–214. <https://doi.org/10.1111/bjso.12567>.
- Smeeke, Anouk – Wildschut, Tim – Sedikides, Constantine (2021). Longing for the ‘good old days’ of our country: National nostalgia as a new master-frame of populist radical right parties. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 5 (2), 90–102. <https://doi.org/10.1002/jts5.78>.
- Stefaniak, Anna – Wohl, Michael J. A. (2022). Collective Nostalgia. <https://doi.org/10.4324/9780367198459-reprw12-1> [2025.05.27.]
- Szabó Andrea – Oross Dániel (2013). A múlt jelene – a Kádár-korszak megítélése a fiatalok körében” *METSZETEK* 2013 (2-3.), 97–117.
- Szabó Zsolt Péter – Lönnqvist, Jan-Erik (2021). Who’s in power matters: System justification and system derogation in Hungary between 2002 and 2018. *International Journal of Psychology*, 56 (5), 679–87. <https://doi.org/10.1002/ijop.12747>.
- Szeitl Blanka (2014). A rendszerváltás megítélése Közép-Európában. http://old.tarki.hu/hu/news/2014/kitekint/20140319_rendszer.html [2025.05.27.]
- Ligeti Nagy Tamás (2023). A Zámbo Jimmy-sorozat szobrot állít, egyben le is leplezi a magyar szupersztárt. https://hvg.hu/360/20230322_hvg__jimmy_1__akiraly__anep_tenorja__elokerult_illuziok_zambo_jimmy_zene [2025.05.26.]

- Tóth Richi (2016). Imádjuk Kádár Jánost, mintha kötelező lenne. <https://24.hu/kozelet/2016/10/28/imadjuk-kadar-janost-mintha-kotelezo-lenne/> [2025.05.26.]
- Ullrich, Johannes – Cohrs, J. Christopher (2007). Terrorism Salience increases System Justification: Experimental Evidence. *Social Justice Research*, 20 (2), 117–39. <https://doi.org/10.1007/s11211-007-0035-y>.
- Versteegen, Peter Luca (2023). Those were the what? Contents of nostalgia, relative deprivation and radical right support. *European Journal of Political Research*, 63 (1), 259–280.
- Wohl, Michael J. A. – Stefaniak, Anna – Smeekes, Anouk (2020). Longing is in the memory of the beholder: Collective nostalgia content determines the method members will support to make their group great again. *Journal of Experimental Social Psychology* 91 (November), 104044. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2020.104044>.

A kutatás az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának 2021-es Doktori Pályázatának támogatásával jött létre.

FÜGGELÉK

Táblázat 1. – Leíró statisztikák és Pearson-féle korrelációk a vizsgált változók esetében

Változó	N	M	SD	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Nem	1000	1,53	0,50	—							
2. Életkor	1000	48,00	16,72	-,24***	—						
3. Iskolai végzettség	1000	2,18	0,72	,18***	,22***	—					
4. Szubjektív szocio-ökónómiai státusz	973	3,36	1,27	-,09**	-,10**	,25***	—				
5. Politikai önbesorolás	759	4,20	1,71	,02	-,06	-,01	,04	—			
6. Kádár-nosztalgia	847	4,83	1,46	,02	,18***	-,13***	-,23***	-,29***	—		
7. Rendszer-változtatás-nosztalgia	885	4,80	1,40	,03	,13***	-,07*	-,17***	-,27***	,77***	—	
8. Rendszer-igazolás	970	3,04	1,25	-,01	-,08*	-,03	,14***	,39***	-,36***	-,36***	—

MAGÁNJOGI RENDSZERVÁLTOZÁS ÉS A SZERZŐDÉSKÖTÉS EVOLÚCIÓJA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SABLONIZÁLHATÓ ELEKTRONIKUS ÜZLETI SZERZŐDÉSEK SZABÁLYOZÁSÁRA

Németh Gabriella

Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Üzleti Jogi Intézet, nemeth.gabriella@szte.hu

A szerződéskötés a hagyományos szóbeli szerződéskötéstől – többek között az internet mint világháló térhódításának és Magyarország európai uniós csatlakozásának köszönhetően – eljutott az elektronikus fogyasztói szerződéskötési megoldások alkalmazásáig és szabályozásáig, amelyek az általános szerződési feltételek (ÁSZF) egyoldalú alkalmazásával zajló, sablonizált vállalati megoldásokat is jelentik napjainkban. Az írásbeli szerződések megkötésének színtere a papírról a digitális térbe került, ugyanakkor egy digitálisan aláírt vagy beklikkelt ÁSZF (ún. clickwrap szerződés) jelenthet elektronikusan aláírt vagy akár ráutaló magatartással létrehozott szerződést. A platform ÁSZF-ekre nézve a legújabb uniós szabályozás további kötelezettségeket ír elő „business to business” relációban is.¹ Az úgynevezett „smart contract”-ok (okosszerződések) megjelenése újdonság a magánjogban, de ezek hagyományos kötelmi jogi dogmatikai értelmezése még nem egyértelmű. A generatív mesterséges intelligencia közreműködésével készíthető jogi tartalmak is olyan innovációt jelenthetnek napjainkban, melyek további jogalkotási kihívást okozhatnak.

A klasszikus szerződéskötési alakzatok nem változtak, de a szerződéskötés felülete megkettőződött. A sztenderdizált szerződéskötés a magyar rendszerváltozáson innen és túl is leszabályozott volt, miközben a szerződéskötés digitális fejlődése az internet térhódítását követően indult meg. Ebből új (szabályozási) kihívások is adódtak. E tanulmány áttekinti

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2022. október 19-i (EU) 2022/2065 rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló (DSA) rendelet) 14.cikk

a hagyományos és innovatív szerződések alakzatait, színtereit és a szerződéskötés szabályozási fejlődését a rendszerváltozás előtti és utáni évtizedekben, elsősorban a sablonizált üzleti szerződéskötési megoldások megértésére koncentrálna.

SZERZŐDÉSKÖTÉSI ALAKZATOK, SZÍNTEREK ÉS OKIRATOK VÁLTOZÁSA

A jogban a szerződést két vagy több fél egybehangzó akaratnyilatkozataként határozzuk meg, de a (szerződés mint) jogügylet mai fogalmát sem a rómaiak, sem a glosszátorok nem ismerték (Bónis, 2018). A magyar jogban a rendszerváltozás előtt az 1959. évi IV. törvény (régii Ptk.) negyedik része tartalmazta a kötelek fejezetén belül a szerződésekre vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket. A szerződési nyilatkozat, ha azt szóban tették, a másik fél tudomásszerzésével vált hatályossá, az írásban vagy távirati úton közölt nyilatkozat hatályosságához pedig szükséges volt, hogy az a másik félhez megérkezzen. A szerződést jogszabály ellenkező rendelkezése hiányában akár szóban, akár írásban meg lehetett kötni, és a szerződési akaratot ráutaló magatartással is kifejezésre lehetett juttatni (régii Ptk. 214.§ (1) és 216.§ (1) bek.). E rendelkezések ma is érvényesek, miközben az új Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. tv. – új Ptk.) már nem tartalmaz külön fejezetet a szerződés alakjára vonatkozóan (vö. régii Ptk. XVIII. fejezet, A szerződés alakja).

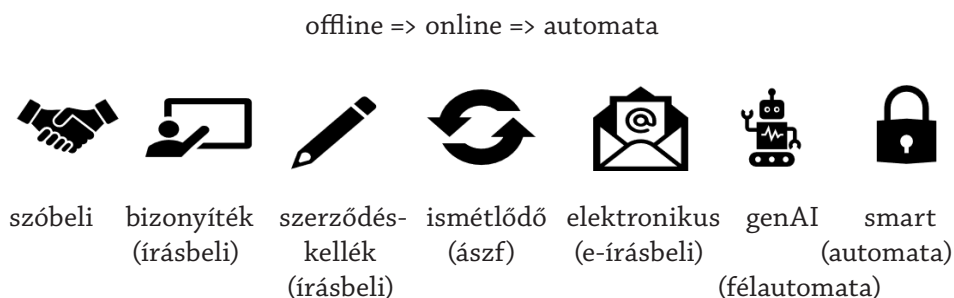
A jelenlévők közötti szerződéskötés tipikusan szóbeli vagy ráutaló magatartással történik, de e nyilatkozatok is írásba foglalhatóak. Távollévők között írásbeli vagy elektronikus csatornán megvalósuló jognyilatkozatok és okiratok elküldése zajlik. Okirat alatt ma már nemcsak papíralapú, hanem elektronikus okiratot is értünk, amely az írásbeliség kritériumának a fokozott biztonságú elektronikus aláírással tud eleget tenni.² Az elektronikus úton tett nyilatkozat akkor minősülhet írásbelinek, ha az alapján a valóság és hamisítatlanság követelményének megvalósulása ellenőrizhető, valamint a nyilatkozat megtételének időpontja is egyér-

² Az elektronikus aláírásról, majd az e-ügyintézésről szóló törvényeket 2001 óta felváltotta a digitális állampolgárságról szóló törvény, amely jelenleg meghatározza az egyszerű elektronikus aláírás és a minősített e-aláírás közötti feltételeket (2023. évi CIII. tv. 8.§ 15. és 38.) az alapul szolgáló 910/2014/EU rendeletre hivatkozással.

telműen azonosítható. (Czékman at al, 2023) Az elektronikus szerződés-kötési megoldás alatt a telefonos ügyletkötést, akár a videóhívással zajló azonosítással létrejövő szerződéskötést vagy a webshopban beklikkelhető online ÁSZF alkalmazásával történő rendelést egyaránt érthetjük, és az új Ptk. – több mint két évtizeddel a rendszerváltoztatás és az internet kialakulása után – már az elektronikus úton megköthető szerződésekre nézve is tartalmaz rendelkezéseket. Tartós üzleti kapcsolatokban meghatározóak a felek üzleti szokásai is, ezért a szerződés tartalmává válik minden szokás, amelynek alkalmazásában korábban megegyeztek, vagy az adott üzletágban széles körben ismert (új Ptk. 6:63.§ (5) bek.). Az új Ptk. nem fejt ki, hogy mit kell szokásos vagy a felek által kialakított (szerződéses) gyakorlatnak tekinteni (Leszkoven, 2014).

A szerződéskötés evolúciója tehát a szóbeli szerződéskötéstől az akár elektronikusan írásbeli – dokumentált, visszakereshető, bizonyítható – szerződéskötésig jutott. Az írásbeli szerződéskötési módok lehetővé teszik nemcsak az egyedi szerződéskötést, hanem a sablonizált, ismételhető szerződéses nyomtatványok alkalmazását. Ez a fejlődés megfelel a jogi szolgáltatások evolúciójának, amely az egyeditől, testre szabottól a sztenderdizált, visszatérő jogi megoldások felé, majd a rendszerezett, később a csomagolt, végül tömegáru jellegű jogi termékek irányába halad (Susskind, 2012). A szerződéskötés evolúciójának legújabb lépcsőfoka a felügyelet- és (egyelőre) kontrollmentes, költséghatékony „smart contract”-ok és blokklánc technológia világa, amelyek hagyományos kötelmi vagy fogyasztói jogi értelmezése még számos kihívást tartogat.

1. sz. ábra: A szerződéskötés evolúciója (saját szerkesztés)³

³ Az ábra a szerző korábbi publikációjában (Németh, 2024) megjelent grafikai modellje továbbfejlesztése, amely kiegészült a félautomata szerződéskészítési megoldással.

Kialakulásától kezdve a közelmúltig az ÁSZF-eket általában jogászok, ügyvédi irodák munkatársai személyesen készítették, szövegszerkesztő alkalmazások igénybevételével, elsődlegesen annak alkalmazója üzleti érdekeit szem előtt tartva. A blankettaszerződések egyoldalúak, alkalmazásuk veszélyeiről a magyar jogi irodalom nagyon korán szót ejtett már (Leszkoven, 2014.:4), napjainkra e kockázatok kezelésére a fogyasztói jog nyújt számos megoldást. Az elmúlt években elterjedt generatív mesterséges intelligencia megoldások (pl. ChatGPT szoftver) azonban már olyan új típusú kvázi közreműködői szerepet is játszhatnak a jogi tartalmak létrehozásában, amelyben a jogász munkatárs a folyamatot indító utasító szerepkör mellé egyfajta utólagos szakmai lektori szerepet kap. Hiszen itt már nemcsak a szerződés megkötése, hanem létrehozása is egy elektronikus felületen (szoftverben vagy algoritmikus folyamatban) történik, és egyes tartalomrészek úgy kerülhetnek be a szerződés szövegébe, hogy azt nem a jogász alakítja ki.⁴ Ez egy új helyzet, ez már több mint egyszerű szövegszerkesztési segédlet.

Az elektronikusan és sztenderdizált módon alkalmazott, azaz módosítás céljából a beklikkelés során újratárgyalhatatlan szerződések mellett egy új technikai megoldás is megjelent, az említett okosszerződés ('smart contract') formájában. Ez egy tranzakciós protokoll, amely önmagát, azaz a szerződési feltételeket végrehajtja.⁵ Az elektronikus úton kötött szerződés egy hagyományos értelemben vett szerződés, amelyet digitális eszközök segítségével kötnek meg és jogilag ugyanolyan szerződésnek minősül, mint a papíralapú szerződés és azt a szerződő felek hajtják végre.

Az okosszerződés automatikusan hajt végre műveleteket, megadott logikai „ha” feltétel teljesülése esetén. Az elektronikus úton történő szerződéskötés szabályait a Ptk. külön nevesíti, míg az okosszerződésekre vonatkozó rendelkezéseket nem találunk benne. Ez utóbbiak az eddig ismert kötelmi és magánjog határait nemcsak kitágítják, hanem a szerződéskötés és azok végrehajtásának menetét is gyökeresen megváltoztat-

4 A szerző saját tapasztalata alapján a ChatGPT 4.0 modell képes volt egy szerződést megírni, és olyan klauzulákkal is kiegészíteni, amelyekre konkrétan nem utasította, hanem az alábbi promptot adta: „Egészítsd ki a szerződéstervezetet további olyan klauzulákkal is, melyeket eddig nem kértem, de a kialakított szerződéshez még hasznos lenne”. Válaszul a ChatGPT hasznos és hibátlan üzleti titokvédelmi és adatvédelmi klauzulát illesztett egy megbízási szerződés tervezetébe.

5 Nick Szabo szerint.

hatják (Kovács-Juhász, 2024), hisz kettős jellegűek: egyszerre vannak a felek irányítása alatt és egyszerre működnek azoktól teljesen függetlenül (Kovács-Juhász, 2024).⁶

A SZTENDERDIZÁLT SZERZŐDÉSKÖTÉS SZABÁLYOZÁSA A RENDSZERVÁLTOZÁS ELŐTT ÉS UTÁN

A szerződésnek a tényleges üzleti gyakorlatban megvalósuló létrejötte és annak szabályozási részletessége függ az adott kor gazdasági és jogdogmatikai komplexitásától. Egy-egy új jogintézmény szokásként kialakulhat még azelőtt, hogy az tényleges szabályozást kapna. A 19. században születtek meg a nagy klasszikus magánjogi törvénykönyvek (mint a francia Code civil vagy az osztrák és a német polgári törvénykönyv, az AGBG, BGB⁷) és a magyar kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVI. törvényczikk). 1848 előtt Magyarországon az eseti áruforgalom volt jellemző és a szerződésnek sem volt magyar elnevezése. A magyar gazdaság és a társadalom fejlődése később igényelte a magánjogi viszonyok komplex rendszerbe foglalását.⁸ Az első magyar kereskedelmi törvényben megjelentek a távollévők közötti szerződéskötés szabályai, de a kereskedelmi szerződések írásbelisége nem volt feltétel.⁹

A német és a svájci polgári törvénykönyv mintává vált, és a magánjogi forgalom fontossága az I. világháborútól kezdve lett nyilvánvalóvá az állam számára. A piactudomány forgalmi igénye kényszerítette ki a dogmát, miszerint minden szerződés ugyanúgy kötelez, mint a törvény (pacta sunt servanda), és megindult az egységes magyar magánjogi kódex kidolgozása. Az első Ptk. tervezetein jól tetten érhetők az említett osztrák, német vagy svájci hatások (Fuglinszky-Menyhárd, 2002). A bíróságok is rendszeresen alkalmazták az osztrák törvénykönyv rendelkezéseit és

6 Ha az okosszerződés blokklánc technológiával párosul, annak végrehajtása decentralizált módon, emberi beavatkozás nélkül teljesül. Például, ha a futárszolgálat igazolja a termék kézbesítését, e feltétel beálltával az okosszerződés automatikusan átutalja a pénzt a feladónak, az előre beprogramozott és ezután módosíthatatlan feltételrendszer alapján.

7 Bővebben lásd például VÉKÁS, 2014: 257. valamint Vékás, 2015:18. A magánjogi kodifikációk értékeiről – történeti szemlében, Jogtörténeti Szemle, (17.évf.) 3. szám, 2015, 18. old.

8 „a kötésekről kevés törvényeink vannak” (Frank, 1845. 284§)

9 1875. évi XXXVII. tv. III. Fejezet 311. § és 315.§

indoklásait kötelmi jogi kérdéseknél (Vékás, 2002), és az osztrák magánjogi kódex befolyása távolról sem korlátozódott az ingatlanok dologi jogára (Szladits, 1941). Az első sikeres magyar magánjogi kodifikációra akkor került sor, amikor magántulajdon nélküli magánjogról beszéltünk a szocializmus idején (Vékás, 2002), hiszen e kodifikáció időszaka 1953 és 1959 közé esett.

A kötelmi jog a vagyonforgalom joga, és a kötelmi jogok köre nyílt és szinte végtelen a gazdálkodó alanyok szabad elhatározásából, valamint a gazdasági élet kívánalmainak megfelelően.¹⁰ Létrejött a szabadpiaci viszonyok között az általános szerződési feltétellel kialakított szerződéskötési módozat is, de a szovjet típusú gazdaságban a magánjogi szabadság jelentős korlátozása nem tette lehetővé e szerződéses jogintézmény egészséges továbbfejlődését. Amikor a szocializmusban kereskedelemről van szó, a nagykereskedelmi, a kiskereskedelmi és a készletező vállalatokra kell gondolni. Döntőbizottsági elvi határozatok (vö. Görgey, 1956) is tanúai annak, hogy szóban vagy ráutaló magatartással milyen sok szerződés jött létre ezen entitások között. (Görgey, 1956) A döntőbizottsági gyakorlat „eltúrta a nem írásban létrejött szerződéseket, hogy a népgazdaság érdekében szankciókat alkalmazhasson”, bár rendre bizonyítási nehézségeket okoztak.¹¹ Ugyanakkor a nagy- és kiskereskedelem között az áruforgalom részben szállítási szerződésen kívül is bonyolódhatott.¹² Azok a vállalatok, amelyek nem alkalmaztak általános szerződési feltételt (blankettát), szerződéskötéseik csekély száma miatt tették ezt és azért, mert termelési profiljuk folytán nagyon speciális vállalkozási szerződéseket kötöttek. (Takáts, 1984) A kereskedelmi jog ekkori-

10 Szladits, 1933:17 példaként hozza a zárt, abszolút dologi jogokkal szemben, melyekben a felek nem tudnak létrehozni a szabályozottól eltérő, saját tartalmakat.

11 Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 50/1955.(VIII. 19.) M.T. számú rendelete, illetőleg a Központi Döntőbizottság elnökének ezzel egységes szerkezetben közzétett 155/1955.KDB. számú utasítása. Az említett 50/1955. (VIII. 19.) MT számú rendeletet később a 10/1966. (II. 14.) Korm. számú rendelet váltotta fel, amely bizonyos értelemben a gazdasági reform előfutára volt. Itt megjegyzendő, hogy az 1959. évi első Ptk. számos kereskedelmi jogi szabályt hatályon kívül helyezett, így a szállítási szerződésekről szóló 50/1955. (VIII. 19.) MT rendelet 13. § (1) bekezdését, valamint 16. § (3) bekezdését, az említett döntőbizottságokról és a döntőbizottsági eljárásról szóló 51/1955. (VIII. 19.) MT rendelet 28. § (2) bekezdését, 42. § (1)–(6) és (8) bekezdéseit.

12 1028/1955. (III.3.) Mt.h.sz. határozat a nagy- és kiskereskedelem közötti áruszállítás rendjéről

ban beleolvasztásra került a polgári jogba, az 1945 előtti törvényeket egy miniszteri rendelet is módosíthatta, és 1949-ben a Legfelsőbb Bíróságot is felhatalmazták, hogy egy rendkívüli perorvoslati eljárás keretében ki mondhassa, melyik jogszabályt nem lehet a továbbiakban a szocialista piacgazdaságban alkalmazni. Ez a jogszabálmegszüntető jogosítványa tíz esztendeig, a régi Ptk. hatálybalépéséig állt fenn. Általános szerződési feltételeknek nyoma sincs még ekkor. 1968. január 1-jén bekövetkezett a gazdaságirányítási rendszer reformja, és a gazdasági szabályozókkal önállóan működő vállalatok lettek a gazdálkodás alapegységei, így végül a szerződési szabadság uralkodóvá válhatott a szerződési kapcsolatokban.¹³ A gazdasági változásokat a jogi szabályozás is igyekezett követni, bár a magyar ítélkezési gyakorlat sokáig nem vizsgálta, hogy az egyik fél által alkalmazott általános szerződési feltételek a szerződés valódi tartalmát képezik-e. A blankettaszerződések egyoldalú kikötéseit ekkor még többnyire a Polgári Törvénykönyv valamely szakaszára hivatkozással nyilvánították érvénytelennek.¹⁴ A kötelmi jog lassan, de változott, és a gazdálkodó szervezetek között a későbbiekben még az általános szerződési feltételekkel történő szerződéskötés lehetősége is megjelenhetett, és 1978. január 1-jére megszületett az új kihívásoknak megfelelő kereskedelmi jogi szabályozás.

A régi Ptk-ba először az 1977. évi IV. törvény iktatott be szabályt az általános szerződési feltételekkel kötött szerződések bíróság általi tartalmi ellenőrzésére.¹⁵ Az ÁSZF-ekre nézve egységes jogi szabályozás született, közben megszűnt a tervszerződések rendszere (Sárközy, 2008). Külföldön is az 1970-es években születtek törvényi rendelkezések az általános szerződési feltételekről, először Németországban (ún. AGB-

13 A tervszerződés a szocialista polgári jog találmánya volt, funkciója szerint inkább szerződésszerű semmint szerződéses jogviszonyt közvetített az állami vállalatok között, a népgazdasági terv megvalósítása érdekében. Magyarországon a gazdaságirányítás ezen adminisztratív rendszerét 1968. január 1-jéig alkalmazták. Ettől kezdve a tervszerződésre már nem volt szükség, szabályait az 1977. évi IV. törvény 1978. március 1-jei hatállyal formálisan is hatályon kívül helyezte.

14 Ilyen volt például a régi Ptk. 314.§-a, amelynek értelmezésével a felelősségkizáró klauzulák kikapcsolása érdekében a károkozó mulasztást súlyos gondatlanságnak minősítették.

15 Hatályos volt 2007. július 1-jéig, hatályon kívül helyezte a 2007. évi LXXXII. tv., amely az 1989 előtti jogszabályok deregulációját valósította meg.

Gesetz)¹⁶, majd Nagy-Britanniában (UCTA)¹⁷, később az Amerikai Egyesült Államokban, a kereskedelmi törvénykönyv részeként (UCC)¹⁸, s végül Franciaországban (Tímár, 2018). Az 1980-as évek elejére itthon egyre több piactudományi intézmény rehabilitálásra került (Sárközy, 2008). A törvényhozó egyszerre két jogintézményt – az általános szerződési feltételeket és a hozzájuk kapcsolódó indokolatlan egyoldalú előnyt¹⁹ – szabályozta úgy, hogy egyik intézmény fogalmát sem határozta meg. A törvényhez kapcsolódó miniszteri indoklás is csak példálózó jelleggel utalt az indokolatlan egyoldalú előnyre, és inkább a bírói értelmezésre hagyatkozott. Az általános szerződési feltételek tekintetében még ennyit sem találunk. Nem rendelkezik a törvény arról, hogy mikor válnak az általános szerződési feltételek kikötései a szerződés tartalmává.

Ez volt az első pozitív jogi szabályozás e témakörben, amely lehetővé tette a tartalmi kontrollt e szerződéskötési forma felett (Vékás-Paschke, 2004). Az állami tulajdon dominanciája mellett jelentkező problémákat a jogirodalom dolgozta fel alaposan, majd a Legfelsőbb Bíróság is helyes iránymutatást adott, amikor a GK 37. számú állásfoglalásban kimondta, hogy akkor minősül megismerhetőnek az általános szerződési feltétel, ha a feltétel alkalmazója a feltételeket rendelkezésre bocsátja, vagy a közzétett feltételek megjelenési helyét megjelöli.²⁰ Egy jogintézmény érvényesülését az adott piaci környezet mindig befolyásolja, a szocialista

16 1976: AGB-Gesetz: Gesetz zur Regelung der Allgemeinen Geschäftsbedingungen (Törvény az általános szerződési feltételekről.) 2002. január 1. óta a BGB (Bürgerliches Gesetzbuch – Ptk., 305-310.§) része lett, önálló törvényként hatályon kívül került. A 30§-ből álló törvény, az AGB-Gesetz általános rendelkezéseket tartalmazott (1-7§), érvénytelen klauzulákat (8-12.§), eljárási rendelkezéseket (13-21§), fogyasztóvédelmi betartandó normákat (22§), fogyasztói szerződésre vonatkozó szabályt (24a§) és egyéb rendelkezéseket. <https://dejure.org/gesetze/AGBG> (Letöltés: 2025. június 10.). A BGB hatályos szövege 305-310.§ <https://www.buzer.de/s1.htm?g=BGB&a=305-310> (Letöltés: 2025. június 10.)

17 Unfair Contract Terms Act (UCTA, 1977)

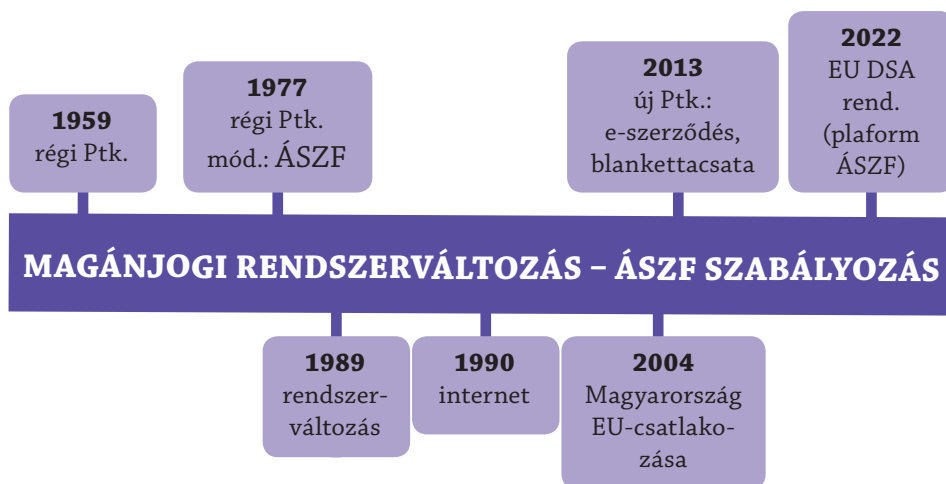
18 Uniform Commercial Code (UCC, 1978)

19 A Ptk. 1997. évi módosításával – uniós jogharmonizáció miatt – ez a tisztességtelen feltétel fogalmával cserélődik fel a későbbiekben, amely egyoldalúan és indokolatlanul az egyik fél hátrányára kialakított feltételt jelent.

20 A GK 37. számú iránymutatást azóta az 1/2014. PJE határozat az új Ptk. hatálybalépését követően az új Ptk.-tól függetlenül a régi Ptk., illetve más, hatályon kívül helyezett jogszabályok alapján elbírálandó ügyekre nézve tekint továbbra is irányadónak, és az új Ptk.-ba beépültek tekintette annak tartalmát.

„(piac)gazdaság” hatásai érezhetőek voltak az általános üzleti feltételek alkalmazásával létrejövő szerződések esetében. A globális internet és a világháló kialakulása a kilencvenes évek elejére, tehát a magyar rendszerváltás évtizedére esett, amely újabb – immáron technológiai – okot jelentett a későbbi magánjogi reformokhoz.

2. sz. ábra: Magánjogi rendszerváltás – ÁSZF és e-szerződéskötés szabályozása idővonalon (saját szerkesztés)

A rendszerváltás óta eltelt időszakot mélyreható gazdasági és társadalmi változások jellemezték, melyeket a jogalkotó gyakori törvénymódosításokkal követett (Vékás, 2011), így került sor 2000 és 2013 között a magánjogi kódex felülvizsgálatára, beleértve a 2004-es EU-csatlakozási évet megelőző jogharmonizációs célú felülvizsgálatot is. A magyar Ptk. 2013. évi módosításával végül az elektronikus szerződéskötés és a sablonizált szerződési feltételek (ún. blanketták) csatája is bekerült a normaszövegbe, amelyek a digitalizálódott piaci megoldások eszközei napjainkban. A fogyasztói ÁSZF-ek alkalmazása ma már online történik, ezek szabályozását és a platformok általi, akár másik üzleti vállalkozással szembeni alkalmazását is az Európai Unió kiemelten kezeli [vö. DSA rend. és 45/2014 (II.26.) Korm.r. 33.§], hiszen a nagy közvetítő platformok az „online piac” kategóriájába sorolhatók, amelyre a fogyasztóvédelmi szervezetek is összpontosítanak (EU Bizottság, 2020).

ÖSSZEGZÉS

A magyar magánjogban is sok változást okozott a rendszerváltoztatás, amikor a szocialista után a valódi piacgazdaság kialakításával a magánkapcsolatok üzleti jogintézményeit is meg kellett újítani. A régi Ptk. 1977. évi módosításával megjelentek az általános szerződési feltételek alkalmazásának szabályai – külföldi szabályozási mintákat alapul véve –, de korábban a magyar jogban nem találunk az ÁSZF-ekre vonatkozó kifejezett normát vagy az ítélkezési gyakorlatba fixen beépült joggyakorlatot, ahogy megkövült kereskedelmi szokást sem. Az általános szerződési feltételek mai értelemben vett alkalmazási problematikája sem merült fel (pl. blanketták csatája vagy a „clickwrap” szerződések).

A magyar kötelmi jog fejlődésére – a fogyasztói és elektronikus blankettaszerződések szabályozási nézőpontjából tekintve – együtt volt hatással a politikai és gazdasági rendszerváltozás, az internet kialakulása, az elektronikus technológiai megoldások elterjedése, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás. Az elektronikus közeg a szerződéskötésben nem jelent új szerződési alakzatot, de új felülete a szerződéskötésnek. Új szerződéses bizalmi kihívások is felmerültek a magánjog elektronizációja kapcsán, erre reagál az EU említett DSA rendelete, amely a magyar jogban közvetlenül hatályosuló normaként érvényesül, és amely a népszerű keresőszolgáltatások és az óriásplatformok számára előírja, hogy csak egyértelmű, világos, jól kereshető, géppel olvasható és kivonatolt üzleti feltételeket tehetnek közzé online (DSA rend. 14. cikk). Az információs akadálymentesség mint új jogalkotói elvárás további kihívásokat okoz a szabályozásban (vö. 2022. évi XVII.tv.), kapcsolódva a DSA rendeletben elvárt tartalmi követelményekhez is.

Ma már az sem ördögtől való, ha egy szerződést vagy szerződés részét képező általános szerződési feltételeket generatív mesterséges intelligencia közreműködésével állítanak össze. Az okos szerződések is digitális kötelmi megoldásokká váltak. Mivel ez a technológia alkalmas az automatikus műveletvégzésre, önellenőrző funkciókkal rendelkezik és garantálja az adatok eredetiségét, épségét és közvetlen szerződéskötéseket tesz lehetővé, amelyben nem szükséges külső közvetítő, kontrolláló személy, üzleti alkalmazásként elterjedésének növekedése valószínű. (Czékman at al, 2023) Az innovációkra adandó válaszok azonban még nem jelentek meg a magánjog legdinamikusabb részének tekinthető kö-

telmi jogban (például az okosszerződés felmondása, módosítása vagy annak kérdése, hogy vajon szerződés-e az okos szerződés, mivel az nem írásban kerül rögzítésre, hanem szoftverben). A gazdasági fejlődés folyamatos, a jog és a technológia kölcsönhatása és a társadalmi változások a magánjog területén is érezhetővé válnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bónis Péter (2018) „Szerződés” in Jakab András – Fekete Balázs (szerk.). *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Jogtörténet rovat, rovat-szerkesztő: Komáromi László) <http://ijoten.hu/szocikk/jogtortenet-szerzodes>
- Czékmann Zsolt, Kovács László, Czibrik Eszter (2023). Okos szerződések, blokklánc-technológia és egy gondolat kísérlet mindezek alkalmazására a közigazgatásban. *Pro Futuro* 2023 (1.) 1-13.
- EU Bizottság (2020). Tájékoztató a digitális jogok elméleti háttéréről. *General Consumer Law – Hungary*, Sept. 2020. – Version 1. 11. *Internetes elérhetősége:* https://www.beuc.eu/sites/default/files/publications/consumerpro_digital_rights_tbd_hu.pdf
- Frank Ignác (1845). *A közigazság törvénye Magyarhonban*, I. kötet 284 §. Buda, Magyar Kir. Egyetem
- Fuglinszky Ádám – Menyhárd Attila (2002). Európai jogalkotás és nemzeti törvényhozás (I. rész) PJK IV. évf. 4. szám, 2002/4. 37-42.
- Dr. Görgey Mihály (1956). *A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és közleményei*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Kovács Botond Álmos – Juhász Ágnes (2024). Az okosszerződések kötelmi jogi jellegéről és magánjogi hasznosításáról, *Miskolci Jogtudó* 2024 (3.) TDK különszám.
- Juhász Ágnes (2020). Online szerződéskötés, digitális tartalom és szolgáltatás, intelligens szerződések – A szerződési jog új korszaka? *Infokommunikáció és Jog*, 2020 (E-Különszám, Paper: 2020-2-75)
- Leszkoven László (2014). Az általános szerződési feltételek útján létrejövő szerződések. *Gazdaság és Jog* 2014 (10) 3-9.
- Németh Gabriella (2024). Fenntartható szerződéskötés, nemcsak általános szerződési feltételekkel. In: *Gazdasági tendenciák és jogi kihívások a 21. században* 5. *Lectiones Iuridicae* (34), Szeged, Iurisperitus Kiadó 123-132.

- Sárközy Tamás (2008). Gazdasági jog Magyarországon (1848-2008), In: História, 2008. (30.évf.)
- Susskind, Richard (2012). Az ügyvédség vége? A jogi szolgáltatások természetének újragondolásáról, Budapest, Complex Kiadó Kft.
- Szladits Károly (1941). A magyar magánjog, I .kötet, Budapest , Grill Károly
- Szladits Károly (1933). A magyar magánjog vázлата, Második rész, Grill K. Kiadó Vállalata, Budapest
- Takáts Péter (1984). Termékfogalom — vállalati magatartás — szerződések. Állam- és jogtudomány, 1984 (4.) 602 – 625.
- Tímár Kinga (2018) Az általános szerződési feltételekben rejlő visszaélési lehetőségek, <http://www.ajk.elte.hu/file/TimarKinga.pdf> (2018. április 21.)
- Vékás Lajos (2002). Az új Polgári Törvénykönyv Konceptiójából, Polgári Jogi Kodifikáció 2002/4. 3-10.
- Vékás Lajos (2014). A magánjogi kodifikációk néhány tanulságáról, In: (L)EX Cathedra et Praxis, Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapjára, Pázmánypress, Budapest
- Vékás Lajos (2015). A magánjogi kodifikációk értékeiről – történeti szemlében, Jogtörténeti szemle, 2015 (3.)
- Vékás, Lajos – Paschke, Marian (szerk.) (2004). Europäisches recht im ungarischen Privat- und Wirtschaftsrecht, In: Deutsches und Internationalens Wirtschaftsrechts, Band 40, LIT Verlag, Münster

A MAGYARORSZÁGI MUNKAERŐPIAC HELYZETÉNEK ALAKULÁSA AZ ELMÚLT NÉHÁNY ÉVTIZEDBEN

Viczai Péter Tamás

Budapest Főváros Kormányhivatala, Foglalkoztatási Főosztály, viczai.peter.tamas@ffo.bfkh.gov.hu

BEVEZETÉS

Nemzetgazdasági szempontból a munkaerőpiac megfelelő működése, a foglalkoztatás és a munkahelyteremtés napjainkban az egyre fontosabb stratégiai kérdések közé tartozik. A rendszerváltoztatást követő időszakban a hazai munkaerőpiacon több ízben is korábban nem tapasztalt egyensúlytalanság alakult ki, elsősorban a keresleti oldalon. Ez a jelenség joggal keltette fel a témával foglalkozó szakemberek érdeklődését. A nem éppen ideális egyensúlyi helyzetet kiváltó okok feltárása, azok megismerése, elemzése mellett ugyancsak fontos kérdés az egyensúlyközeli állapothoz vezető út, illetve eszközök és módszerek feltárása, megtalálása. Jelen tanulmány elsősorban ezen kérdések ismertetésére tesz kísérletet a teljesség igénye nélkül. A pandémia okozta munkaerőpiaci változások a korábbi időkhöz képest eltérő válságkezelési módszereket igényeltek. Ezek fontosságáról e tudományos munka keretében szintén szó esik.

A MUNKAERŐPIAC ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A munkaerőpiac egy olyan sajátos terület, ahol az álláskereső ügyfelek munkaerejüket és tudásukat kínálják megvételre a foglalkoztatóknak. E rövid definíció alátámasztására és azt kiegészítendő Balla András a Budapest Főváros Kormányhivatala (BFKH) IV. kerületi foglalkoztatási osztályának vezetője gondolatait idézve a munkát kereső emberek, mint eladók, munkaerejük mellett értékteremtő tudásukat is megvételre kínálják a munkaadóknak, vagyis a potenciális vevőknek. (Balla, 2020)

Számos szakember véleménye szerint egy meghatározott szereplőkkel, de messze nem tökéletesen működő piacról beszélhetünk. Tóthné Sikora Gizella ide kapcsolódó gondolatait idézve az alkalmazott köz-

gazdaságtan gyakorlatorientált megközelítése alapján a munkaerőpiac egy eleve nem tökéletes piac, amelynek egyensúlyi állapota állandóan változik. Alapvető kategóriái a munkabér, a munkaerő-kereslet és a munkaerő-kínálat, amelyek egymáshoz való viszonyától függ a munkaerőpiac egyensúlyi állapota. (Tóthné Sikora Gizella, 2002) A munkaadókon és az álláskeresőkön túlmenően a piac fontos szereplői az állam, amely különféle szabályozási jogosultságokkal rendelkezik, valamint a különböző érdekképviselők, elsősorban az emberek képviselőiben. Egyensúlyi helyzetről abban az esetben beszélhetünk, ha a kínálat, vagyis az összes munkaerő keresletre talál, és a két legfontosabb piaci szereplő (munkaadó, munkavállaló) a számára leginkább preferált, kívánatos elvárásokat (munkaidő, munkabér, munkakörülmények, szaktudás, motiváció) realizálni tudja. A kereslet és kínálat alakulása és a munkaerőpiac működése számos tényezőtől függ, mint például a demográfiai helyzet (népszaporulat vagy fogyás, külső-belső elvándorlás), a munkavállalási hajlandóság, a munkaerőállomány összetétele és jellemzői, a gazdasági folyamatok vagy az elérhető kereset (bérszint).

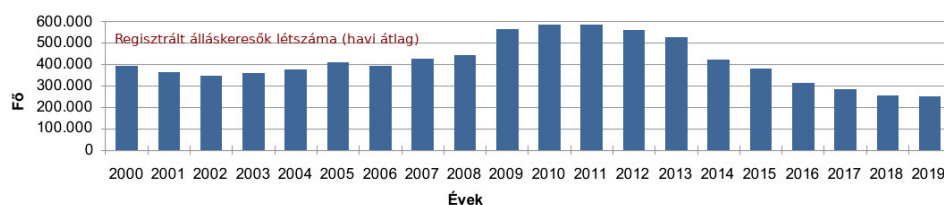
Magyarországon alapvetően népességfogyásról beszélhetünk, ami a munkaerő-kínálat csökkenését is jelenti. Mivel hazánkban nőtt az iskolázottság mértéke, valamint a várható élettartam is, ennek következtében kitolódott a gazdaságilag aktív életszakasz. Ez a jelenség ugyancsak hatással van a munkaerőpiac kínálati oldalára. Ami a munkavállalási hajlandóságot illeti, az országon belül is több fajta motivációs tényező mutatható ki a kínálat tekintetében. Hogy ki mennyit, illetve mennyiért hajlandó dolgozni, függhet például az iskolázottság szintjétől, a szakképesítéstől, a földrajzi (gazdasági) régiótól, a gazdasági folyamatoktól vagy a gazdaság éppen aktuális állapotától. A keresletet, más szóval a munkaerő-szükségletet alapvetően a gazdaság helyzete és szerkezete határozza meg. Stagnálás vagy válság esetén például a termelési struktúrák korszerűsítése, pontosabban hatékonyabbá tétele a munkaerő-keresletet csökkentheti, ami a munkanélküliség növekedéséhez vezet. Ugyanakkor a gazdaság bővülése, teljesítményének fejlesztése, fokozása során (még korszerűsítés esetén is) növekedhet a munkaerő iránti kereslet, ami az elérhető munkabérek szintjét is felfelé hajtja. Amennyiben a munkaerőpiacon (versenyszférában) sok a rendelkezésre álló üres munkahely, és ezzel szemben lényegesen kevesebb az álláskeresők (munkanélküliek) száma, akkor feszes munkaerőpiacról beszélhetünk. Ellenkező esetben, amikor

a munkahelyek erősen korlátozott számban állnak rendelkezésre, miközben a munkanélküliek aránya magas, a munkaerőpiac lazának nevezhető. A kétezres évek elején a regisztrált álláskeresők száma viszonylag stabil volt. A hazai munkaerőpiac 2008 előtti egyensúlyi állapotában a világgazdasági válság rövid idő alatt igen jelentős mértékű egyensúlytalanságot idézett elő.

A MUNKAERŐPIACI TENDENCIÁK ALAKULÁSA AZ ÚJ ÉVEZREDBEN A 2008-AS GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG TÜKRÉBEN

A 2008-as gazdasági válság a világ számos országban érezhető volt. Magyarországon 2009-től kezdte el éreztetni hatását. A gazdaság teljesítő-képességének nagymértékű csökkenése, a látványosan megnövekedett munkanélküliség kezelése egyik napról a másikra állította új és egyre komolyabb kihívások elé a foglalkoztatáspolitikát. A hazánkban regisztrált álláskeresők (munkanélküliek) számának alakulását havi átlagban 2000 és 2019 között az alábbi ábra mutatja:

1. ábra: Magyarországon regisztrált álláskeresők számának alakulása havi átlagban

Forrás: NFSZ statisztika

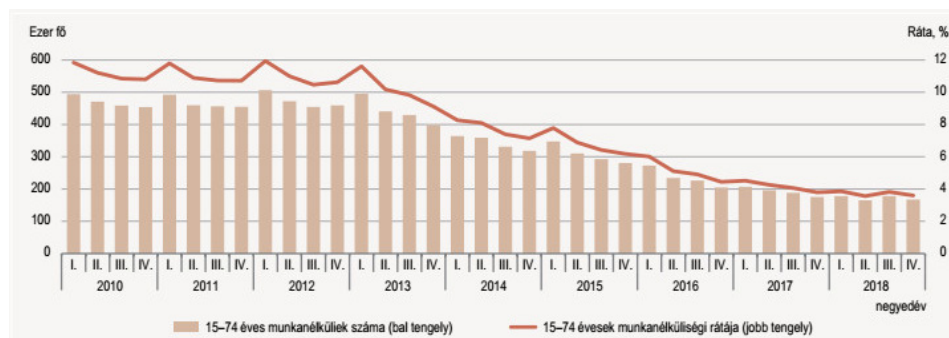
A grafikon görbáját követve jól látható, hogy a 2000 és 2008 közötti időszakban viszonylag stabilan alakult a regisztrált álláskeresők létszáma Magyarországon. A 2008-as gazdasági világválság utáni néhány évben viszont a munkanélküliek száma érezhetően és látványosan megnőtt. A 2010-es és 2011-es év jelentette a csúcsidezőszakot, vagyis a regisztrált álláskeresők száma ebben az időszakban csaknem 600 ezerre nőtt. A gazdasági válság hatásainak enyhítésére és a munkaerőpiac vi-

szonylagos egyensúlyi állapotának helyreállítására az alábbi fontosabb állami intézkedések születtek:

- Közfoglalkoztatás növelése a kialakult helyzethez történő viszonylag gyors alkalmazkodás és reagálás révén;
- Munkahelyvédelmi akcióterv kidolgozása, családi és egyéb adókedvezmények, illetve járulékkedvezmények megállapítása;
- Regionális álláskeresők elhelyezkedésének támogatása, segítése különböző szolgáltatásokkal és munkaerőpiaci programokkal (IGR, GINOP, VEKOP);
- Jövedelmek átcsoportosítása, és az adópolitika módosítása a kedvezmények rendszerével egyetemben;
- Középtávú bérmegállapodások megvalósítása a kormány és a munkaadók között;
- Az inaktív lakosság mobilizálása például a GYED extra, a nyugdíjas szövetkezetek vagy járulékkedvezmények segítségével. (Balla, 2020)

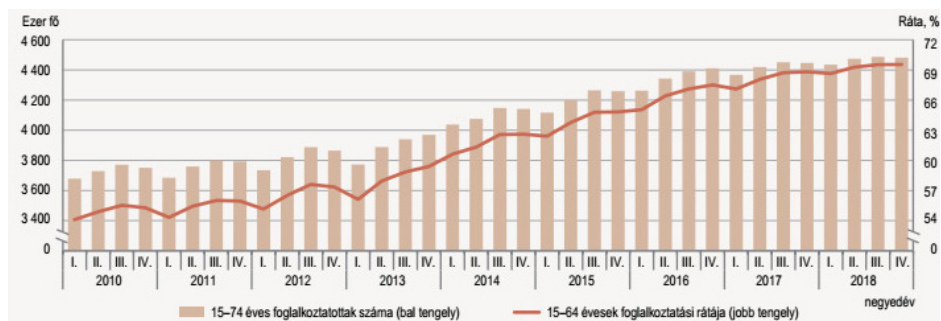
Az említett intézkedések hatása nem maradt el, amit az alábbi két ábra is jól szemléltet a 2010 és 2018 közötti időszakra vonatkozóan. Az első grafikon a munkanélküliek számának alakulását, míg a második a foglalkoztatottak számának változását mutatja. Az első ábra adatai szerint a 2010-es évtől kezdődően folyamatosan csökkent a munkanélküliek száma és aránya, és a 2016-os év végétől ismét egyensúlyi állapotról beszélhettünk, amikor az álláskeresők száma 200 ezer alá esett vissza. A második (3-as számú ábra) a foglalkoztatási ráta változásait szemlélteti, miszerint a foglalkoztatottak száma 2010 és 2018 között 3 millió 400 ezerről 4 millió 400 ezerre nőtt.

2. ábra: A munkanélküliek létszáma és a munkanélküliségi ráta (2010–2018)

Forrás: KSH munkaerő-felvétel

3. ábra: A 15–74 éves foglalkoztatottak létszáma és a 15–64 évesek foglalkoztatási rátája (2010–2018)

Forrás: KSH munkaerő-felvétel

Az elmúlt mintegy tizenöt év új gazdaságpolitikai szemlélete és ez által az egyes gazdasági folyamatok fokozatos megnyugvása hazánkban jelentős gazdasági növekedést eredményezett, amely igen komoly lendületet adott a munkaerőpiaci keresletnek is. A fellendülés kezdeti szakaszában a munkaerőhiány kielégítése még nem okozott problémát, mivel jelentős számú álláskereső várakozott ugrásra készen megfelelő szintű szaktudással, valamint végzettséggel és kompetenciával felvértezve. A válság fokozatos enyhülésével a munkanélküliség csökkenésnek indult, a gazdasági mutatók javulása pedig további számottevő munkaerő-keresletet

generált. A megnövekedett kereslet kielégítése az elmúlt öt-hat év során egyes ágazatok esetében időnként nehézségekbe ütközött. A kialakult munkaerőhiány és munkaerőpiaci egyensúlytalansági állapot ezúttal így ellentétes síkon, a másik oldalon jelentkezett. A fentiek ismeretében az elért eredmények mellett (foglalkoztatás növekedése, új munkahelyek létrejötte) megjelentek az újabb kihívások is, mint például a tartósan betöltetlen álláshelyek, illetve a munkaerőhiány okozta nehézségek. Az alábbi ábra az üres álláshelyek számát mutatja 2010 és 2018 közötti időszakban a legalább öt főt foglalkoztató vállalkozások esetében.

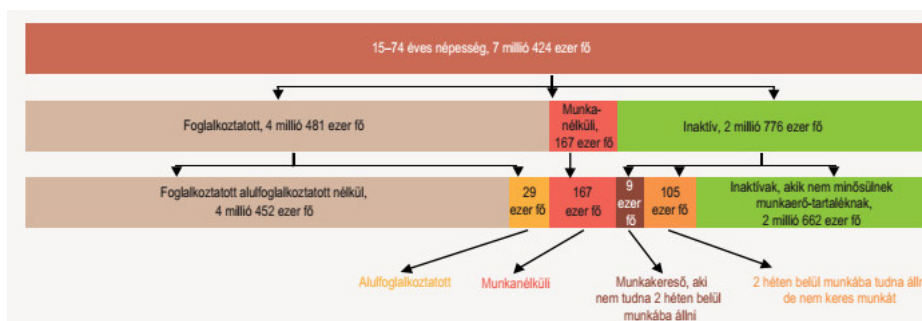
4. ábra: Az üres álláshelyek száma a legalább öt főt foglalkoztató vállalkozásoknál (2010–2018)

Forrás: KSH munkaerő-felvétel

A 2010-es adatokhoz képest a 2018-as évre háromszorosára nőtt az üres álláshelyek száma: míg 2010-ben mintegy 20 ezer betöltetlen álláshellyel rendelkezünk, addig 2018-ban ez az érték már elérte, illetve meghaladta a 60 ezret. Az új kihívásokra, mint például a tartós álláskeresők számának szokatlanul magas aránya és a betöltetlen álláshelyek magas száma, megoldást kellett találni. Nagyon magas volt például azon inaktív álláskeresők aránya, akik két héten belül munkába tudtak volna állni, de nem kerestek maguknak állást. Ezért a munkaerőpiac keresleti és kínálati paramétereinek folyamatos figyelése mellett további gyors intézkedések voltak szükségesek. Az alábbi ábra szerint, amely a 2018-as év negyedik negyedévének adatait mutatja, a 167 ezer munkanélküliből mintegy 105 ezer fő két héten belül munkába tudott volna állni, de valamilyen oknál fogva ezt nem tette meg.

5. ábra: A potenciális munkaerő-tartalék alakulása, 2018. IV. negyedév

Forrás: KSH munkaerő-felvétel

A fentiekben felvázolt munkaerőpiaci folyamatok, illetve időszakok során mindvégig igen jelentős szerep hárult az államra és a foglalkoztatáspolitikára. Mindez főleg a megnövekedett munkanélküliség kezelésében, a különböző alternatív munkalehetőségek biztosítása terén (közfoglalkoztatás kiterjesztése) és az álláskereső elsődleges munkaerőpiacra irányuló visszavezetésében (felkészítés, tanácsadás, közvetítés, képzés, átképzés) mutatkozott meg. Nem kisebb jelentőségű volt például a vállalkozóvá válás támogatása, az ügyfelek támogatott foglalkoztatásba vagy különféle munkaerőpiaci programokba (IGR, GINOP, VEKOP) történő bevonása által. Eközben pedig fel kellett készülni a munkakorú népesség – az inaktívak, vagyis átmenetileg a munkaerőpiactól távol lévők – minél nagyobb arányú mobilizálására, valamint a keresletnek megfelelő munkaerő szakmai kiképzésére. Fontosabb intézkedések voltak például a GYED extra bevezetése, a közérdekű nyugdíjas szervezetek létrehozása vagy az adó- és járulékkedvezmények biztosítása. Az ilyen és ehhez hasonló munkaerőpiaci szolgáltatások, valamint intézkedések rendszere a mai napig újabbnál újabb elemekkel bővül és tökéletesedik.

A 2008-as gazdasági világválság által sújtott időszakot követően stabilizálódott a gazdaság teljesítménye, ami a munkaerőpiaci folyamatokra, illetve tendenciákra is pozitív hatással volt. A vállalkozások anyagi helyzete egyre javult, ezáltal megnövekedett az üres álláshelyek száma, ami a munkanélküliség további csökkenéséhez vezetett. Ezt a keresleti és kínálati viszonylagos egyensúlyi állapotot borította fel 2020-ban a pandémia okozta egészségügyi krízis.

A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY IDŐSZAKA ÉS MUNKAERŐPIACI JELLEMZŐI

Az elmúlt mintegy tizenöt évben tapasztalt újszerű gazdaságpolitikai szemlélet alkalmazása hazánkban a gazdasági teljesítmény javulása mellett új lendületet adott a munkaerőpiaci keresletnek is, amely egészen a Covid-időszakig tartott. A koronavírus-járvány a munkaerőpiac korábban megszokott működését alapvető módon befolyásolta és alapjaiban változtatta meg. A KSH kimutatása szerint a járvány idején az alábbi fontosabb változások voltak megfigyelhetők:

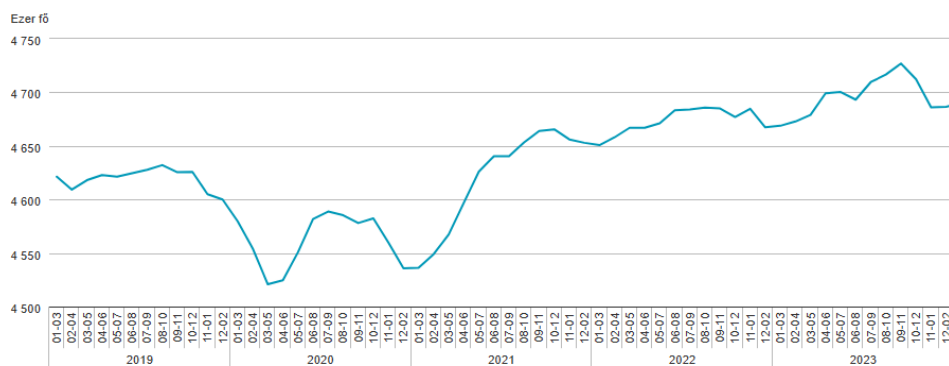
- „nőtt a munkanélküliek száma;
- a foglalkoztatás korábbi növekvő trendje megtört;
- szűkült az elsődleges munkaerőpiac;
- módosult a foglalkoztatottak ágazati szerkezete”. (KSH, 2021)

A pandémia hatására erőteljesen átalakult foglalkoztatási és munkavégzési körülmények kapcsán a gazdaság lassabb, de folyamatos működése érdekében a legtöbb vállalat lehetővé tette a munkavállalóinak, hogy munkájukat otthonról végezhessék. (Pirohov-Tóth, 2022) Nagy számban álláshelyek szűntek meg, valamint igen erősen megnövekedett a home office-ban, a távmunkában és a részmunkaidőben dolgozók aránya is. „Megváltoztak a foglalkoztatás és a munkavégzés körülményei, teret nyertek a különböző, atipikus foglalkoztatási formák, növekedett a részmunkaidőben dolgozók száma és aránya, megugrottak a munkaerőpiaci távollétek, és ezzel párhuzamosan a munkával töltött idő lecsökkent (...). Fellazult a korábbi feszes munkaerőpiac, az intenzív munkaerőpiaci mozgásokkal párhuzamosan megugrott a potenciális munkaerő-tartalékba tartozók száma, miközben mérséklődött a pótlólagos munkaerő-kereslet.” (KSH, 2021)

A szokatlan munkaerőpiaci változások az előző időszakokhoz képest merőben eltérő válságkezelési módszereket igényeltek, mint például az ágazati bértámogatás, a csökkentett munkaidős támogatás, az önfoglalkoztatás támogatása vagy a kutatásfejlesztési támogatás. A legnagyobb veszteségeket a szálláshely-szolgáltatás szenvedte el, de ugyancsak jelentős létszámcsökkenés és bevételkiesés volt tapasztalható a feldolgozóipar, a szállítás, a raktározás, továbbá a vendéglátás terén is. Ezáltal megnövekedett a regisztrált álláskeresők száma, amely külön hívást jelentett az egyes foglalkoztatási osztályok tevékenysége esetében.

A problémákkal leginkább sújtott, illetve nehéz helyzetbe került vállalkozások számára a kormány a gazdasági mentőcsomag részeként bevezette az adó- és járulékcsoökkentési kedvezmények és adóhalasztások rendszerét. Ugyancsak segítséget nyújtott a tőkejuttatásos támogatások bővítése, a közteherfizetések elengedése, a hitelek tőke- és kamatfizetési kötelezettségének felfüggesztése, valamint a végrehajtások ideiglenes felfüggesztése terén. A vállalkozásoknak nyújtott támogatások (mentőcsomagok) által nőtt az álláshelyek száma, és ennek köszönhetően az álláskeresőkön könnyebben találtak vissza az elsődleges munkaerőpiacra. A nehéz helyzetbe került munkavállalók számára további segítségül szolgált például a családi adókedvezmény visszatérítésének rendszere. Az alábbi grafikon a hazai foglalkoztatottak létszámának alakulását szemlélteti 2019 és 2023 között a KSH adatszolgáltatása alapján, a 15–74 éves korosztály körében.

6. ábra: A foglalkoztatottak létszámának alakulása (15–74 éves népességben) (2019–2023)

Forrás: KSH munkaerő-felvétel

A grafikon görbéje szemléltető módon tükrözi a 2020-as és 2021-es években tapasztalható mélyponti állapotot, amikor a foglalkoztatottak átlagos létszáma nem érte el a 4 millió 550 ezret, valamint az ezt követő növekedési időszakot is, ami pozitív tendenciaként értékelhető.

A foglalkoztatottak száma 2024-ben a 2022-es évhez viszonyítva tovább nőtt az elsődleges hazai munkaerőpiacon, ami egyben azt is je-

lenti, hogy csökkent a közfoglalkoztatás keretében dolgozók száma. „A foglalkoztatotti létszám bővülésének egyik forrása az idősebb korosztályok fokozott munkaerőpiaci jelentléte volt, részben a későbbi nyugdíjba vonulás miatt, de főleg a nyugdíj melletti munkavállalást ösztönző tényezőknek köszönhetően.” (Bakó-Lakatos, 2025: 13) A jelentősebb nemzetgazdasági ágazatok közül komoly létszámbővülés volt tapasztalható például a kereskedelem, az építőipar, valamint a szállítás terén is. Ami a legfrissebb összesített munkaerőpiaci adatokat illeti, az MTV kora reggeli adásának vendégeként 2025. július 7-én Sebestyén Géza, az MCC Gazdaságpolitikai műhelyének vezetője elmondta, hogy abban az időszakban a statisztikai kimutatások alapján 2010-hez képest 326 ezer fővel csökkent a regisztrált álláskeresők száma. 2025-ben hazánkban mintegy 4,7 millió ember dolgozik, ami azt jelenti, hogy nagyjából egy millióval több, mint tíz évvel ezelőtt.

Végezetül, de nem utolsósorban, meg kell említeni, hogy amennyiben ágazatokra lebontva vizsgáltuk volna meg a különböző munkaerőpiaci folyamatok alakulását és azok tendenciáit, akkor egyes ágazatok esetében minden bizonnyal árnyaltabb kép alakult volna ki a fent ismertetett általános összesítő eredményekhez képest. Egy ilyen szerteágazó és részletekbe bocsátkozó tudományos elemzés eredményeinek és statisztikáinak reprezentatív ismertetése azonban jelen tanulmány keretei között aligha lett volna megvalósítható, így nem is képezhette e tudományos munka alapvető célját.

KONKLÚZIÓ

A 2008-as gazdasági világválság időszakát, valamint a 2020-ban kialakult pandémiát és súlyos egészségügyi helyzetet követő gyors intézkedések (adócsökkentések, foglalkoztatást ösztönző támogatások, járulékcsökkentések) a korábban meghatározó trendek véleményével ellentétben többnyire beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, és az esetek döntő többségében eredményesnek bizonyultak.

A segélyek helyett a munkára épülő állam és háztartások lényegesen jobb helyzetbe kerültek, és így megmenekülhettek a további eladósodástól. Ennek megfelelően a jövőben is különösen fontos feladat lehet a nagyobb hozzáadott értéket termelő munkahelyteremtés, ami feltételezi

a már meglévő erőforrások további fejlesztését és a tartalékok hatékonyabb mobilizálását, ezzel is elősegítve az egyensúlyközeli állapot mielőbbi elérését a munkaerőpiacon.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bakó Tamás–Lakatos Judit (2025). Magyarországi munkapiac, 2023. In: Hermann Zoltán –Varga Júlia (szerk.). *Munkaerőpiaci tükör 2023-2024. Befektetés az emberi tőkébe Magyarországon* (pp. 11-27). Budapest: HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2025/05/tukor-23-24.pdf>
- Balla András (2020): *A magyar munkaerőpiac egyensúlyi kérdései*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem
- KSH Adatszolgáltatás (2025). *Gyorstájékoztató. Foglalkoztatottság és munkanélküliség 2025. április*. <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/fem/fem2504.html> [2025.06.13.]
- KSH Adatszolgáltatás (2021): *Munkaerőpiaci folyamatok 2020*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf204/index.html#megvltotztafoglalkoztatatssmunkavgzskrlmnyei> [2025.06.13.]
- Pirohov-Tóth Barbara (2022). Munkapiaci trendek a koronavírus-járvány idején. *Vezetéstudomány*, Budapest, LII évf. 2022. (1), 29-43. <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/7140/1/VT2022n1a3.pdf> [2025.06.13.]
- Tóthné Sikora Gizella (2002): *Munkaerőpiaci ismeretek*. Miskolc: Miskolci Egyetem

A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI RÉGIÓ FÉLPERIFÉRIÁS STABILIZÁLÓDÁSA KÍNA FELEMELKEDÉSÉNEK TÜKRÉBEN

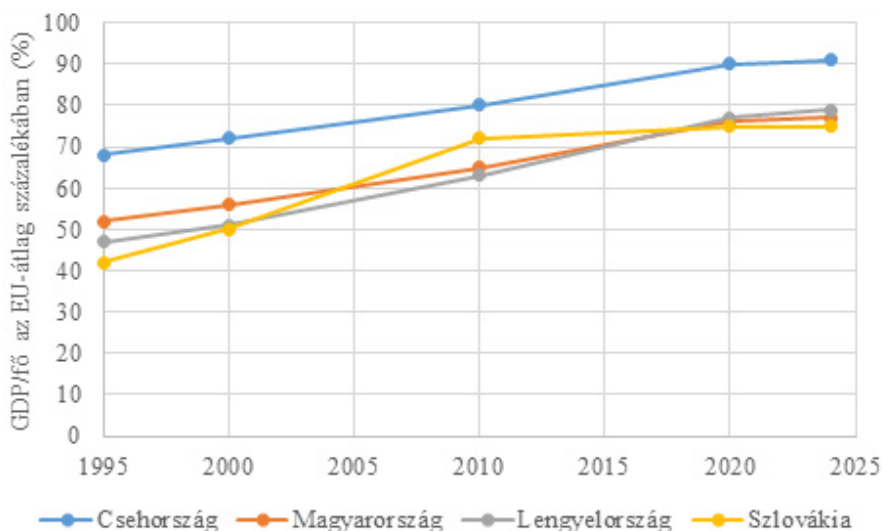
Eszterhai Viktor

John Lukács Intézet, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, eszterhai.viktor@uni-nke.hu

BEVEZETÉS

A közép-kelet-európai (KKE) régió a rendszerváltást követően mélyreható társadalmi-gazdasági átalakuláson ment keresztül. Bár a térség országai továbbra is elmaradnak Nyugat-Európa fejlettségi szintjétől, az Európai Unióhoz való csatlakozásuk óta számos mutatóban érdemi felzárkózást mutattak. A Visegrádi országok például az uniós fejlettségi rangsor alsó, 40–70%-os sávjából, három évtized alatt a 75–90%-os tartományba léptek előre (Eurostat, 2025).

1. ábra. A visegrádi országok GDP/fő értéke az EU százalékában (PPS, 1995-2024)

Forrás: Eurostat, 2025

Miközben jelentős figyelem irányul az egyes tagállamok teljesítményének egymás közötti és uniós viszonylatú összehasonlítására, a hosszú távú fejlődési potenciál szempontjából meghatározóbb kérdés, hogy a KKE-országok milyen szerepet töltenek be a globális gazdasági munkamegosztásban. Ez a pozíció ugyanis alapvetően befolyásolja, hogy e társadalmak strukturális jellemzői mennyiben képesek megközelíteni a nyugat-európai típusú fejlettség szintjét. Az olyan általános mutatók, mint az egy főre jutó GDP vagy az exportteljesítmény helyett a mélyebb szerkezeti tényezők feltárása segíthet, mert ezek határozzák meg érdemben a térség tartós felzárkózását.

Jelen tanulmány célja, hogy feltárja ezeket a strukturális meghatározottságokat, és ennek révén definiálja a régió világgazdaságon belüli funkcionális pozícióját. Az elemzés két, egymást kiegészítő elméleti keretet alkalmaz: egyrészt a függő piacgazdaság modelljét, másrészt a vilárendszer-elmélet félperifériára vonatkozó koncepciójának értékláncalapú, módosított értelmezését. E megközelítések lehetővé teszik nemcsak a régió jelenlegi pozíciójának elemzését, hanem annak vizsgálatát is, hogy ez milyen intézményi és gazdaságpolitikai következményekkel jár. A tanulmány második pillére egy összehasonlító perspektíva: a közép-kelet-európai modernizációs modellt a Kínai Népköztársaság fejlődési útjával állítja párhuzamba. Kína ugyanis az elmúlt évtizedben egyre inkább olyan gazdasági funkciókat tölt be, amelyek korábban csak a globális centrumokra voltak jellemzők. A cél nem pusztán az eddigi fejlődési pálya értelmezése, hanem olyan elméleti és stratégiai iránytű felállítása is, amely segíthet kijelölni egy kevésbé kiszolgáltatott, hosszú távon is fenntartható régiós fejlődési modellt.

ELMÉLETI KERETEK

A KKE országok gazdasági fejlődésének megértéséhez két komplementer elméleti modell kínál magyarázatot: a függő piacgazdaság (Dependent Market Economy, DME) koncepciója és a félperiféria vilárendszer-elméleti megközelítése.

A DME-modell (Nölke & Vliegenthart, 2009) a kapitalizmus változatainak (VoC) elméletét terjeszti ki a posztoszocialista térségre. A modell szerint a régió gazdasági szerkezetét mély külső függőség jellem-

zi: a stratégiai döntések (például K+F, beszállítói hálózatok, innováció) jellemzően külföldi központokban születnek, míg a gazdaságot a multinacionális vállalatok dominálják – különösen az autó- és elektronikai iparban. E struktúrában a hazai vállalatoknak csekély esélyük van az értékláncok felsőbb szintjeire való feljutásra, és a nemzeti iparpolitika elsősorban adókedvezményekkel, deregulációval és lojalitásalapú kliensrendszerekkel igyekszik fenntartani a tőkevonzó képességet. Az intézményi alkalmazkodás – például az oktatás vagy munkaerőpiaci szabályozás – szintén a befektetői igényekhez igazodik. Bár a modell kezdetben a strukturális korlátokra koncentrált, későbbi továbbfejlesztései (pl. Duman & Kureková 2012) kiemelik a hazai politikai elitek aktív szerepét a gazdaságpályák formálásában.

A félperiféria fogalma a világrendszer-elmélet (Wallerstein 1974, 1980) része, amely a világ gazdaságot centrum, félperiféria és periféria hármására bontja. A félperifériás államok közvetítő szerepet töltenek be: részben iparosodtak, de továbbra is függnék a centrumtól technológia, tőke és stratégiai irányítás terén. A modern felfogások (pl. Gereffi 1999; Horner 2019) szerint ez nem földrajzi vagy történeti, hanem funkcionális pozíció a globális értékláncokban. A félperifériás országok jellemzően középszintű termelési fázisokban (bérgyártás, alkatrész-összeszerelés) vesznek részt, de nem kontrollálják a magasabb hozzáadott értékű tevékenységeket, mint a terméktervezés vagy a márkáépítés. E pozíció strukturálisan rögzült, és gyakran újratermeli a külső tőkefüggést, alacsony hazai értékhozzáadással, exportorientált növekedéssel, és intézményi gyengeségekkel. Cairó-i-Céspedes & Palacios Cívico (2022) hangsúlyozzák: a félperiféria nem átmeneti, hanem tartós gazdasági státusz, amely csak tudatos állami stratégiával és kapacitásépítéssel haladható meg.

A DME-modell és a félperiféria koncepciója egyaránt a globális kapitalizmusba való köztes integrációt írja le, ám eltérnek elméleti gyökereikben és fókuszukban. A DME-elmélet a poszt szocialista KKE-gazdaságok intézményi és politikai-gazdasági függésére koncentrált: gyenge hazai tőke, korlátozott innovációs kapacitás, és a munkaerőpiac, oktatás, kormányzás a multinacionális cégek érdekeihez igazodik. Ezzel szemben a kortárs félperiféria-koncepció a globális értékláncokon belüli funkcionális pozíciót hangsúlyozza: az országok képesek köztes termelési fázisok ellátására, de nem irányítják a magas hozzáadott értékű szegmenseket. A félperiféria így nem földrajzi, hanem gazdasági szerepfogalom, amely

felfelé való mozgást is lehetővé tehet – technológiai, iparpolitikai vagy vállalati stratégiai váltások esetén. A két modell együttesen átfogó keretet kínál a KKE-régió gazdasági fejlődésének és korlátjainak megértéséhez rávilágít arra, hogy milyen feltételek mellett képzelhető el pozícióváltás a globális gazdasági térben.

A KKE RÉGIÓ HELYE A VILÁGGAZDASÁGBAN ÉS HATÁSA A FEJLESZTÉSPOLITIKÁRA

A KKE régió gazdasági helyzete számos félperifériás, függő jegyeket mutat. A régiót a rendszerváltást követően a külföldi tőke dominanciája és egy duális gazdasági szerkezet jellemezte, amelyben a nyugati – főként német – feldolgozóipari értékláncokba való mély integráció kulcsszerepet játszott. Az országok versenyképességének alapját az olcsó, de jól képzett munkaerő adta, miközben a gazdaság szerkezete egyre inkább összeszerelő jellegűvé vált. A világgazdaságba elsősorban német értékláncok nagy tömegű összeszerelő munkamegosztása révén integrálódtak (Gerőcs & Pinkasz, 2019).

A technológiai és stratégiai döntéshozatal nem hazai, hanem külföldi központokban történik. Így a magas hozzáadott értékű tevékenységek (pl. K+F, ellátási lánc menedzsment, innováció) jellemzően a régióon kívül összpontosulnak. Ezzel párhuzamosan a régió oktatási és munkaerőpiaci rendszerei is alkalmazkodtak a külföldi befektetők igényeihez, tovább mélyítve a gazdasági függőséget (Nölke & Vliegthart, 2009).

A gazdaságpolitikák központi célja a tőkevonzás lett, amit adókedvezmények, rugalmas szabályozási környezet egészített ki. Ez az alkalmazkodási logika hosszú távon azonban konzerválja a függőségi struktúrákat, és megnehezíti a félperifériás státusból való kitörést (Szalavetz és Sass, 2023). Sőt, még maga a félperiféria-pozíció sem garantált: a globális gazdasági versenyben folyamatos alkalmazkodási kényszert jelent, amely könnyen lefelé irányuló mozgáshoz is vezethet.

A leírt szerkezeti jellemzők jól illusztrálják a DME-modell és a világrendszer-elmélet félperifériás koncepciója által meghatározott pozíciót. A következőkben e struktúrák összevetésére kerül sor a kínai fejlődési modellel, amely eltérő eszközökkel próbálja átlépni a félperifériás pozíció korlátait.

A KKE RÉGIÓ FEJLŐDÉSE KÍNA TÜKRÉBEN

A KKE régió gazdasági fejlődése az 1990-es évek elejétől kezdődően döntően a Washingtoni konszenzus normatív programjára épült. Középpontjában a liberalizáció, privatizáció és az állami szerep visszaszorítása állt. Bár ez a modell gyors modernizációt és exportvezérelt növekedést eredményezett, ahogy az elemzés rámutatott, a strukturálisan egy félperifériás pozíciót stabilizálta. Ezzel szemben Kína 1978 végén meghirdetett reform és nyitás politikája egy teljesen más fejlődési logikát követett. A kínai modell nem a teljes liberalizációval, hanem fokozatos piaci reformokkal, de állami kontroll megőrzésével és szelektív nyitással építette fel saját modernizációs pályáját. Kína receptje végül sikeresebbnek bizonyult, mert lehetővé tette, hogy az ország a globális perifériából fokozatosan a centrum státusz felé mozduljon el – nemcsak gazdasági teljesítmény, hanem innováció és technológiai önállóság tekintetében is. Ez a két fejlődési út tehát nem pusztán eltérő intézményi szerkezetet eredményezett, hanem két külön gazdaságtörténeti receptet ír le. Éppen ezért érdemes a kínai és KKE fejlődési útjának főbb különbségeit szisztematikusan áttekinteni.

Kína fejlődési modellje élesen eltér a KKE országokétól, különösen az állam gazdaságformáló szerepének mértékében és célorientáltságában. Míg Kína következetesen megőrizte a kontrollt a stratégiai ágazatok – így a pénzügy, energia és telekommunikáció – felett, addig a KKE-régióban e területek korai privatizáción és liberalizáción mentek keresztül, gyakran külföldi szereplők kezébe adva az irányítást, amely kedvezőtlenül hatott a tőke és a tudás felhalmozására (OECD, 2015).

A kínai állam kiemelt figyelmet fordított a hazai vállalatok megerősítésére, célzott iparpolitikai eszközökkel. Ahelyett, hogy kizárólag külföldi befektetésekre támaszkodott volna, a kormány tudatosan fejlesztette a nemzeti vállalati szektort, hosszú távú állami stratégia mentén (Barwick, et al., 2019). A KKE-országok gazdaságpolitikája viszont elsősorban a külföldi tőkevonásra épült, háttérbe szorítva a hazai szereplők intézményes támogatását. A kínai exportképesség kiépítése nem járt együtt a belső piac védtelenségével. A kínai állam képes volt úgy fokozni a külkereskedelmi aktivitást, hogy közben szelektíven védte a hazai szereplőket a versenytől, amíg el nem érnek egy olyan méretet, amely lehetővé tette a nemzetközi versenyben való hatékony helytállást (Defever–

Riaño, 2012). A KKE-régióban viszont gyors piacnyitás következett, ami a hazai cégeket kiszolgáltatottá tette a globális szereplőkkel szemben. Kína nagy hangsúlyt fektetett a lokális beszállítói láncok erősítésére is. Az állam ösztönözte a hazai KKV-k bekapcsolódását a nemzeti és globális ipari hálózatokba. Ezzel ellentétben a KKE-országokban a beszállítói kapcsolatok gyakran gyengék, a hazai vállalatok alacsony hozzáadott értékű, periférikus szerepkörben maradnak.

Kína a technológiai fejlődés terén is aktív szereplő volt: a külföldi vállalatokat technológiaátadásra kötelezte, így biztosítva, hogy az ipari növekedéshez tudástranszfer is társuljon. Az állam támogatások révén tudatosan elősegítette a vállalatok számára, hogy minél magasabb hozzáadott értékű termékekkel vegyenek részt a világgazdaságon belül (Minnich, 2023). Ezzel szemben a KKE-országok nem éltek ilyen eszközökkel, így a multinacionális cégek technológiai előnye ritkán hasznosult a helyi vállalati ökoszisztémákban.

A KKE-régió országai az ipari értéklánc alsóbb szintjein stabilizálódtak: a stratégiai döntések, a fejlesztés és az innováció továbbra is többnyire külföldön zajlik. Kína fejlődési modelljének egyik sarokköve, hogy nem csupán felzárkózni kíván, hanem globális technológiai vezetővé válni olyan területeken, mint a mesterséges intelligencia, a megújuló energiaforrások vagy az elektromos járműgyártás (Minnich, 2023). Ehhez az ambíciókhoz kiemelt K+F tevékenységet kapcsolt. A KKE-országok ezzel szemben nem fogalmaztak meg ilyen ambíciót, gazdasági stratégiájuk inkább a status quo fenntartására irányul, nagyon ritkán törekednek újító szerepre.

Végül, míg Kína nemcsak alkalmazkodni kíván a globális gazdasági struktúrákhoz, hanem aktívan formálja is azokat – például az Övezet és Út kezdeményezés (BRI) vagy az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bank révén –, addig a KKE-országok döntően alkalmazkodó szereplőként vannak jelen a nemzetközi térben.

Összességében a kínai modell alternatívát kínál a félperifériás függésből való kilépésre, miközben a KKE-régió domináns stratégiája a strukturális státus konzerválásának irányába mutat – éppen ezért a kínai tapasztalatok kritikus tükröt kínálnak a térség jövőbeli fejlődési lehetőségeihez.

2. ábra. A KKE-régió és Kína fejlődési modelljének összehasonlítása
kulcsdimenziók mentén

Fejlődési dimenzió	KKE modell	Kínai modell
Fejlődési időszak alapelve	Washingtoni konszenzus	saját lépcsőzetes fejlődési modell
Állami szerep a gazdaságban	Állam visszavonulása, liberalizáció	Állami kontroll megőrzése, fokozatos nyitás
Stratégiai ágazatok kontrollja	Privatizáció, külföldi kézbe kerültek	Kulcságazatok állami kézben maradnak
Iparpolitika fókuszja	Tőkevonzás, adóked- vezmények	Hazai vállalatok célzott erősítése, feljebb lépés az értékláncokban
Külföldi tőke szerepe	Kiemelt – FDI-alapú növekedés	Szelektív, állam által irányított együttmű- ködés
Hazai vállalatok szerepe	Gyenge intézményi támogatás	Tudatos kapacitásépítés
Beszállítói lánc fejlesztése	Gyenge bekapcsoló- dás, alacsony érték	A hazai vállalatok ösztönzése és integrálása
Technológiaátadás/ tudástranszfer	Technológiai előny nem szivárog le	Technológiaátadás kikényszerítve, legális és illegális módszerek támogatása
K+F prioritása	Korlátozott, nem stratégiai fókuszú	Kiemelt prioritású állami programok
Innovációs ambíció	Status quo fenntartása	Globális technológiai vezetői cél
Globális gazdasági struktúrához való viszony	Alkalmazkodás	Aktív formálás (BRI, AIIB stb.)

KÍNA FEJLŐDÉSI ÚTJA MINT MODELL ÉS KORLÁTOK

A kínai fejlődési modell – a félperifériás függőségből történő kitörés egyik legsikeresebb példajaként – hivatkozási pontot kínálhat a KKE régió számára is. Bár Kína receptje nem másolható át egy-az-egyben, számos olyan stratégiai elem rejlik benne, amely érdemben hozzájárulhatna a régió hosszú távú versenyképességének újragondolásához.

A kínai út egyik kulcsa a tudatos állami szerepvállalás volt: nem csupán a külső tőke bevonására, hanem a hazai vállalatok célzott megerősítésére és technológiai kapacitásépítésre is fókuszált. A KKE-régió országainak ez arra hívhatja fel a figyelmét, hogy a befektetőbarát környezet önmagában nem elégséges. A hosszú távon is fenntartható fejlődéshez szükséges a technológiatranszfer ösztönzése, az iparpolitika időhorizontjának tágítása, valamint célzott közberuházások a tudásintenzív és hálózatos ágazatokban. Ennek kerete lehetne a regionális klaszteresedés – olyan ipari ökoszisztémák építése, amelyek nem csupán külföldi, hanem hazai kapacitásokra is támaszkodnak.

Ugyanakkor a kínai modell alkalmazhatóságának komoly korlátai vannak. A KKE-országok politikai rendszere, EU-tagságuk, valamint korlátozott belső piacuk és pénzügyi mozgásterük nem teszik lehetővé a kínaihoz hasonló állami intervenciók mechanizmusok teljes átvételét. Kína centralizált, autoriter kormányzati struktúrája olyan gyors és koordinált iparpolitikai döntéshozatalt tett lehetővé, amely a demokratikus és jogállami normákat követő régiókban nehezebben érvényesíthető. Emellett a bürokratikus kapacitáskülönbségek is érdemben befolyásolják a megvalósítási esélyeket.

Magyarország példája különösen jól szemlélteti, hogy a gazdaság egyfajta „hibrid modell” irányába mozdult el, amelyben két, látszólag ellentétes logika él egymás mellett (Rogers, 2024). Egyes szektorok továbbra is a klasszikus, FDI-alapú, liberalizált gazdaságszerkezethez illeszkednek, ahol a külföldi multinacionális vállalatok dominanciája és a tőkevonás érdekében alkalmazott adókedvezmények a meghatározók. Ugyanakkor más területen – például a pénzügyi, energetikai vagy építőipari szektorban – egyre inkább megjelenik az államhoz szorosan kötődő, lojalitásalapú hazai tőkeosztály, amely politikai preferenciák mentén kap megrendeléseket és támogatásokat. Ez a kettősség nemcsak gazdasági, hanem intézményi szinten is sajátos dinamikát eredményez: míg az egyik oldal

versenyalapú és globálisan integrált, a másik oldal szelektíven zárt és centralizált erőforrás-elosztást tükröz. Ez a hibrid modell azonban jelentős kockázatokkal jár: a szelektív állami dominancia gyengítheti a hosszú távú hatékonyságot, csökkentheti a versenyt és növelheti a korrupciós kitettséget. Magyarország példája arra figyelmeztet, hogy a kínai típusú modell elemeinek részleges adaptációja csak akkor lehet sikeres, ha az intézményi környezet képes biztosítani az átláthatóságot, a szakmai tervezést és az elszámoltathatóságot.

Összességében tehát a kínai fejlődési modell nem közvetlenül követhető minta, hanem inkább kritikus tükör, amely segíthet felismerni, milyen feltételek és intézményi keretek szükségesek ahhoz, hogy a KKE-régió egy proaktívabb, belső kapacitásokra is építő modernizációs pályát tudjon kijelölni.

KONKLÚZIÓ

A tanulmány által alkalmazott DME- és félperiféria-elméleti keretek fényében úgy tűnik, hogy a KKE-régió jelenlegi fejlesztéspolitikai gyakorlatai strukturálisan konzerválják a globális gazdaságon belüli függő helyzetű, félperifériás – pozíciót. A kínai fejlődési modell tanulságai megszívlelendők, ám összességükben nem számítanak forradalminak: olyan eszközöket – mint a technológiatranszfer ösztönzése, a hazai kapacitásépítés, a célzott iparpolitika vagy az intézményi infrastruktúra fejlesztése – alkalmaz, amelyek régóta a gazdaságfejlesztés klasszikus eszköztárához tartozna. A különbséget azonban nem az újítások, hanem ezek következetes, rendszerszintű és hosszú távú alkalmazása jelenti. A KKE régió, különösen Magyarország, az elmúlt években egyfajta „hibrid” gazdasági modellt alakított ki, amely a külföldi tőkebevonást az állami jelenlét bizonyos formáival próbálta ötvözni. Ugyanakkor az eredmények azt mutatják, hogy az államhoz kötődő szektorok gyakran nem felelnek meg a versenyképességi, átláthatósági és hatékonysági kritériumoknak, amelyek nélkülözhetetlenek lennének a valódi strukturális felzárkózáshoz.

A kínai modell legfontosabb tanulsága éppen az, hogy az állami szerep önmagában nem elég. Csak akkor vezet tartós eredményre, ha az intézmények képesek hosszú távú stratégiák mentén, teljesítményalapon

működni – mentesen a ciklikus torzulásoktól és ad hoc beavatkozásoktól. Ez különösen fontos tanulság a KKE-régió számára, ahol a gazdasági integráció formálisan sikeres volt, ám stratégiai autonómia és belső beágyazottság nélkül. A kínai tapasztalat nem mintaként, hanem kritikai mérceként értelmezendő.

IRODALOMJEGYZÉK

- Barwick, Panle Jia, Kalouptsidi, Myrto & Zahur, Nahim Bin (2019). China's Industrial Policy: An Empirical Evaluation. NBER Working Paper Series, No. 26075. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26075/w26075.pdf [2025.05.11.]
- Cairó-i-Céspedes, Gary & Palacios Cívico, J.C. (2022). Beyond core and periphery: The role of the semi-periphery in global capitalism, *Third World Quarterly*, 43(8), pp. 1950–1969.
- Defever, Fabrice & Riaño, Alejandro (2012). China's Pure Exporter Subsidies: Protectionism by Exporting. *VoxEU.org*. <https://cepr.org/voxeu/columns/chinas-pure-exporter-subsidies-protectionism-exporting> [2025.05.23.]
- Duman, Anil & Kureková, Lucia (2012). The Role of State in Development of Socio-economic Models in Hungary and Slovakia: The Case of Industrial Policy. *Journal of European Public Policy*, 19(8), 1207–1228.
- Eurostat (2025). Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA 2010 aggregates https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/PRC_PPP_IND__custom_5506145/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=0652db29-8c5d-4124-a9ad-974a7c123d64 [2025.06.13.]
- Gereffi, G. (1999). International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain. *Journal of International Economics*, 48(1), 37–70.
- Gerócs, Tamás & Pinkasz, András (2019). Central and Eastern Europe's dependent development in German automotive value chains. *IWE Working Papers*, 253. Budapest: Institute for World Economics. Available at: <https://real.mtak.hu/93307/>
- Horner, R. (2019). Towards a new paradigm of global development? Beyond the limits of international development. *Progress in Human Geography*, 44(3), 415–436.

- Minnich, John (2023). *Scaling the Commanding Heights: The Logic of Technology Transfer Policy in Rising China*. MIT Political Science Department Research Paper No. 2023-2. <https://ssrn.com/abstract=4680912> [2025.06.11.]
- Nölke, Andreas & Vliegthart, Arjan (2009). Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*, 61(4), 670–702.
- OECD (2015). *State-Owned Enterprises in the Development Process*. Paris: OECD Publishing.
<https://doi.org/10.1787/9789264229617-en> [2025.06.13.]
- Rogers, Samuel (2024). *The Political Economy of Hungarian Authoritarian Populism: Capitalists without the Right Kind of Capital*. London: Routledge.
- Szalavetz, Andrea & Sass, Magdolna (2023). Disentangling the semi-periphery: Evolutionary trajectories and perspectives of the Austrian and Hungarian automotive industries. *Post-Communist Economies*, 35(3), pp. 211–235.
- Wallerstein, Immanuel (1974). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1980). *The modern world-system II: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600–1750*. New York: Academic Press.

BALKÁNI UTAK. IDENTITÁSKERESÉS: ÉSZAK-MACEDÓNIA

Merliot-Almássy Eszter

Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar, merliot-almassy.eszter@uni-bge.hu

„Macedónia egy szikrája felgyújthatja az egész Balkánt” – mondta egy konferencián valamikor a kilencvenes évek elején Cyrus Vance. Az azóta közkeletűen Észak-Macedónia megjelöléssel, hivatalos nevén pedig Észak-Macedóniai Köztársaságként elismert állam sokáig kereste, sőt keresi még ma is identitását.

Bár a volt jugoszláv szövetségi államok közül egyedülként neki sikerült vér nélkül kivívnia függetlenségét, azonban identitásának meghatározásával szinte mindegyik szomszédját magára haragította. S bár Cyrus Vance lehet, túl borúlátóan vélekedett egykoron, - bizonyára Jugoszlávia akkori, véres háborúba torkolló szétesése miatt -, de a mai Észak-Macedóniának ismét szomszédjai rosszállásával kell szembenéznie. A tét most viszont már az ország európai integrációja, pontosabban az Európai Unióhoz való csatlakozása.

„A BALKÁN TÖBB TÖRTÉNELMET GYÁRT, MINT AMENNYIT EL BÍR FOGYASZTANI.” (WINSTON CHURCHILL)

A volt Jugoszlávia robbanásszerű felbomlása és a tagköztársaságok önállósodása szinte egyenes következménye volt annak a mesterséges kreációnak, amit a II. világháború után a Tito-féle államszövetségben hoztak létre. Ebben a térségben igazi nyertes nem volt soha, csak kisebb és nagyobb vesztesek. Eredménye viszont a nacionalizmus általános erősödése lett. Athénban egy pénzürméket gyűjtő taxisofórtól, még 1991-ben egy 100 drachmás érmét kaptam ajándékba. „Tegye csak el” – mondta. „Ennek a jelképnek még nagy jelentősége lesz”. Az érme egyik oldalán a macedón napkorong, a másikon pedig Nagy Sándor feje volt látható. Azok a jelképek, amelyeket a volt Jugoszláv Köztársaság Macedónia (FYROM) is magáénak vallott akkor...

Bár úgy tűnhet, hogy csak szimbolikus térben, neveken és jelképeken folyt a vita, valójában a történelem sokoldalú magyarázatáról volt szó, a színpadok mögött azonban évszázados bel- és szomszédságpolitikai csatározások és küzdelmek állnak.

A kilencvenes évek névvitája pedig kapóra jött az akkori belső gazdasági gondokkal küzdő Görögországnak is. Macedónia függetlenségének kikiáltása és önálló köztársasággá válása elterelte a figyelmet a gazdasági kátyúban úszó Görögország és az átalakulás terheit nyögő Bulgária gondjairól. Nem pusztán a tiszta nemzeti érzések megsértéséről volt szó, hanem a gazdasági bajokról elterelő hadműveletekről.

A rendszerváltás körüli időszak kiszámíthatatlan volt a régió többi rendszerváltó állama jövőjét tekintve is. Szerbiát a boszniai és a horvátországi szerb milíciák megsegítése merítette ki, és az országot sújtó embargó. Bulgária és Albánia figyelmét a rendszerváltás és a gazdasági gondok kötötték le. Azonban a szinte már mindenütt erősödő nacionalizmus éppen arra volt alkalmas, hogy elterelje a közfigyelmet a belső gondokról, a rossz kormányzásról és megfelelő bűnbakot találjon.

A Macedón Köztársaság nemzeti szimbólumait Görögország vallotta magáénak, Szkopje pedig Bulgáriával történelmi és etnikai vitákba bonyolódott az elmúlt évtizedek során. „Görögország nem úgy tekintette a szkopjei kérdést, mint a probléma peres fele. A közösségi döntésekhez pedig nem úgy állt hozzá, mint az Európai Közösség tagállama, amely a Balkánon található, hanem mint balkáni ország, amely történetesen az Európai Közösségnek a tagja.” (Ligeros, 1992).

A heves diplomáciai konfliktus a két állam között végül odáig fajult, hogy Athén teljeskörű kereskedelmi embargót rendelt el a kis balkáni állam ellen 1994-ben. Elapadt a Thesszalonikiból érkező napi ötezer tonna kőolajat biztosító vezeték, amely Macedónia kőolajfelhasználásának ötven százalékát adta. A hellének meglepetésére azonban a nemzetközi közvélemény nem sorakozott fel Athén mögé, sőt nemzetközi összefogás jött létre a déli határainál elszigetelt fiatal köztársaság megsegítésére.

Megnyíltak az albán, bolgár kikötők, amelyeket a szkopjei kereskedelem rendelkezésére bocsátottak, így szinte új lökést kapott az addig egyoldalú szerkezetű macedón gazdaság. A kudarcot ellensúlyozandó pedig Görögország talán minden idők legnagyobb tömegtüntetésére került sor 1994. március 31-én, amikor is másfél millió ember tüntetett Thesszalonikiben északi szomszédjának elnevezése és a makedón szim-

bólumok használata ellen. A hosszú évekig tartó vitában a görög kormány az elismerés fejében garanciákat kért Szkopjétól: foglalják bele a macedón alkotmányba a határok sérthetetlenségét, s azok megváltoztathatatlanágát. Athén követelte még, hogy a másik fél mondjon le a görög kultúrkincset képviselő napkorongszimbólumról a szkopjei zászlóban.

A Macedónia elnevezése körüli vitát Athénnal végül a 2018-ban megkötött Preszpai Megállapodással sikerült lezárni, amely végre lehetővé tette, hogy az ország felvételét kérhesse az EU-ba és a NATO-ba is. Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy bár kiemelt diplomáciai sikerként könyvelték el a megállapodást Washingtonban és az Európai Unió intézményeiben is, Görögország és Észak-Macedónia lakosai is úgy érezték, hogy nagyon keserű pirulát nyeltek le velük politikusaik, sőt, átverték őket... Csalódottságukat sorozatos tüntetésekkel fejezték ki. A görög nép Macedónia nevét, a macedónok pedig az „Észak” előtagot sérelmezték, és kifogásolják mind a mai napig.

Bár Észak-Macedónia gazdasági-politikai helyzete jelentősen konszolidálódott az elmúlt évtizedekben, a nemzeti önazonosságtudat még mindig keresi helyét. Ez az időben elnyúló „nemzeti identitáskrizis” pedig 30 évvel a függetlenné válást követően is hátráltatja a fel-fellángoló etnikai konfrontációk és az országon belüli gazdasági egyenlőtlenségek okozta feszültségek enyhítését. Észak-Macedóniának ugyanis nemcsak görög szomszédjával kellett a névvitát megvívnia, hanem a saját kisebbségei közötti ellentéteket is rendeznie kellett, s ezek a törekvések gyakran torkollottak véres összetűzésekbe. Több nemzetisége mellett különösen az albán kisebbség okozott sokáig fejfájást a szkopjei kormányoknak. Észak-Macedónia 1999-ben négyszázezer albán menekültet fogadott be a NATO közbenjárásával. 2001-ben a Koszovói Albán Hadsereg (közismert nevén UCK) az új albán állami elképzelés nevében több halálos áldozatot is követelő véres gerillaakciót szervezett a kis nyugat-balkáni ország albánok lakta területén. A NATO segítségével sikerült ezeket megfékezni, majd a fegyvereseket később leszerelni, az ohridi keretmegállapodással pedig az albán kisebbség politikai státuszát is rendezni. A népesség mintegy 25 százalékát kitevő albán kisebbség jelentős politikai befolyással bír a köztársaságban, az albán kisebbség egyik pártja, a VLEN pedig tagja a jelenlegi koalíciónak is.

AMI A BOLGÁR VÉTŐ MÖGÖTT VAN

Bár a görögök a Preszpai Megállapodást követően zöld utat biztosítottak Macedónia euroatlanti integrációjának, ugyanakkor Bulgária követeléseinek teljesítése belpolitikai nehézségekbe ütközött és problémát jelent Szkopjének ma is. A kis állam uniós törekvései ezen a szinten „befagytak”. Szkopje pedig mintha elmerülne a név- és identitásviták tengerében. Pedig a Macedón Köztársaság függetlenségének kikiáltását követően Bulgária volt az első ország, amely elismerte az új államalakulatot 1992. január 15-én. Szófia a független államot igen, de az önálló macedón nemzet és az önálló macedón nyelv létezését ugyanakkor nem fogadta el. Ahogy ők fogalmaztak: „Mi egy nyelvet beszélünk!” A hivatalos bolgár álláspont szerint a macedónok, mint különálló nemzet nem létezik, mivel a bolgárral egy nyelvet beszélnek, nevezhetik magukat, akár pirini vagy égei macedónoknak.

A bolgár fenntartások korántsem újkeletűek, gyökerük történelmi távlatban keresendő. Ékes bizonyítéka ennek az is, hogy az 1946-os bolgár népszámlálásnak a macedón nemzetiség összlétszámára vonatkozó eredményeit például soha nem hozta nyilvánosságra a bolgár kormány. Bulgária ugyanis tradicionálisan azt vallotta, hogy a macedónok nemzetiségüket tekintve bolgárok. A II. világháború után azonban, amikor Georgij Dimitrov – akinek mindkét szülője macedón volt – került a kormány élére, a Bolgár Kommunista Párt elismerte egy különálló macedón nemzet létezését és extenzív kapcsolat alakult ki a pirini macedónok és az akkor újonnan megalakult, a II. világháború után kikiáltott Macedón Köztársaság között. 1956-ban ugyanakkor, az Áprilisi Plénumon, amikor már Todor Zsivkov került hatalomra, ismét kijelentették, hogy nem létezik önálló, független macedón nemzet. A későbbiek során azokkal szemben, akik a pártállam ezen vélekedésével ellentétes felfogást vallottak, a Nemzeti Rendőrség (Narodna Milicija) számára biztosított törvény adta lehetőség lehetővé tette az adminisztratív büntetés érvényesítését, mindenfajta bírósági eljárás nélkül. Ezt gyakran alkalmazták a macedón nemzeti kisebbség tagjaival szemben, akár erőszakos úton is, az ország egész területén.

A Bolgár Tudományos Akadémia Bolgár Nyelvi Intézetének 1978-ban megfogalmazott álláspontja szerint a macedón nyelv a bolgár nyelv dialektusának tekinthető (Milanov, 2017).

A mai viták egyik sarkalatos pontja, hogy Bulgária ragaszkodik ahhoz, hogy Szkopje ismerje el: a macedón nyelv bolgár eredetű. A bolgár követelések teljesítése érdekében Észak-Macedóniának azonban alkotmánymódosításra, ehhez pedig a kormánynak kétharmados támogatottságra lenne szüksége.

A HUSZADIK SZÁZAD GORDIUSZI CSOMÓJA

A bolgár vétó egyelőre Damoklész kardjaként lebeg az észak-macedón integrációs törekvések felett. A 2024-ben választásokat nyert konzervatív kormány (VMRO-DPMNE) csak akkor hajlandó módosítani az alkotmányt, ha Bulgária jóváhagyja Észak-Macedónia EU-tagságát. Bulgária pedig csak akkor hajlandó jóváhagyását adni a balkáni állam törekvéseihez, ha az alkotmányába a bolgár követeléseket Szkopje belefoglalja. Ez egy ördögi kör, amely mindenképpen valamelyik fél engedékenységével vagy az Európai Bizottság közbenjárásával lenne feloldható.

Az Európai Bizottság azonban világosan kifejezésre juttatta, hogy a bolgár követelések teljesítését egyértelműen elvárja Szkopjétől! Marta Kos bővítésért felelős EU-biztos az Európai Parlament Külügyi Bizottságának 2025. június 4-i rendkívüli ülésén vázolta fel a bővítéssel kapcsolatos nézeteket, elképzeléseket. (Észak-Macedónia előkelő helyet foglalt el a parlamenti vitában, ahol több bolgár képviselő is komoly aggodalmának adott hangot a tavaly választást nyert konzervatív kormány nyilatkozataira utalva).

Marta Kos ezen a megbeszélésen is hangsúlyozta, hogy a tárgyalások folytatásának feltétele, hogy Észak-Macedónia végrehajtsa a szükséges alkotmánymódosítást, és tárgyalásos úton rendezze a szomszédokkal bilaterális problémáikat. Az ülésen ugyan felmerült egy úgynevezett „alternatív döntéshozatali mechanizmus” kidolgozása az esetleges bilaterális viták kiküszöbölésére, amennyiben a bővítési folyamatot valamelyik állam vétója megakasztaná. Ez gyógyírt jelenthetne Észak-Macedónia számára is. Igaz, itt elsősorban Magyarország Ukrajna csatlakozását érintő vétójára gondolhattak és fel sem merült, hogy egy ilyen döntés megkönnyíthetné a nyugat-balkáni államok integrációját is... Szkopje esetében ugyanis ez szóba sem jöhet. A bolgár követelés teljesítése „sine qua non” a tárgyalások megkezdése tekintetében. Nem csoda hát, ha

Hrisztijan Mickoski, macedón miniszterelnök hazája európai integrációját érintő uniós nagykövetek által 2024 szeptemberében megfogalmazott negatív döntést követően úgy fogalmazott, hogy nem tartja tiszteségesnek országa uniós kilátásait Bulgária követelésével összekapcsolni: „Számomra ez diktátum. Ha ez a feltétele annak, hogy Macedónia folytathassa a tárgyalásokat, akkor azt mondom Brüsszelben: Nem, köszönöm!” Ugyanezt ismételte meg egyébként Gordana Siljanovska-Davkova, Észak-Macedónia elnöke is, aki az ENSZ-közgyűlésen tartott beszédében azt mondta, országa uniós tagság felé tett minden igyekezete ellenére is úgy hat, mintha csak „Godot-ra várna”. (Euronews 2024/09/27)

KONKLÚZIÓ

„Közép- és Kelet-Európa területi státusának az összezavarodása és politikai kultúrájának deformálódása a legsúlyosabb következményekkel az itteni nemzetek egymás közti viszonyában járt. A távoli szemlélő ezt úgy fogalmazza meg, hogy e terület politikai élete tele van kicsinyes és kibogozhatatlan területi ellentétekkel, és minden itteni nemzet úgyszólván összes szomszédjaival az állandó viszálykodás állapotában van.” (Bibó1946).

Önmagában már az a körülmény is stratégiai cselekvési program megalkotására készítheti az EU-t, hogy Bibó István felismerése, dacára annak, hogy 80 évvel ezelőtt fogalmazta meg őket, ma is aktuálisan hatnak. Mégis az lehet a benyomásunk, hogy a nyugat-balkáni államokkal kapcsolatos bővítési elképzelések az utóbbi években másodlagos jelentőségüként kezelendők, s ezek a kisállamok – Törökországhoz hasonlóan – kezdik elveszíteni a türelmüket. Most épp hiába igyekeznek jogharmonizációval és gazdasági versenyképesség-szabályozással teljesíteni az EU intézményei által kijelölt „házi feladatukat”, a koppenhágai kritériumoknak való maradéktalan megfelelést, ha az Európai Unió bővítési elképzelései jelenleg épp más politikai prioritások mentén születnek.

De vajon kijelenthetjük-e, hogy az Európai Uniónak létezik egy letisztult, határozott bővítési politikája? Mondhatjuk-e, hogy ugyanazoknak a feltételeknek való megfelelések vezénylik döntési mechanizmusát minden tagjelölt állam tekintetében? Vagy egyelőre csak úgy lavíroz, mint a kilencvenes években, Jugoszlávia szétesésekor, időnyerésre játszva?

Mindenképp szembetűnő, hogy amikor a Nyugat-Balkán államai kerülnek szóba, akkor elasztikusan alakítható, időben folyamatosan kitolandó csatlakozási dátumokat hallunk, szemben más tagjelölt államokkal, akik jóval közelebbi, sőt akár már pontos évszámmegjelölést is kapnak. Holott Európa egysége és békéje szempontjából a balkáni államok integrációja megkerülhetetlen, stratégiai jelentőségük vitathatatlan. Európa kapujaként ezeknek az államoknak ma kiemelt szerepük van a kontinensre áramló migráció, fegyver- és emberkereskedelem megfékezésében. És ha az EU-tól az átalakulási, identitáskeresési folyamataikban nem kapnak megfelelő támaszt, valamint egy „politikailag belátható” időintervallumban csatlakozási menetrendet, akkor könnyen meglehet, hogy más alternatíva mentén keresnek maguknak új szövetségest, aki felismerheti bennük az Európai Unió hosszútávú létére és fennmaradására gyakorolt stratégiai jelentőségüket is.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bibó, István (2011): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Argentum, Budapest
- Cyrus Vance holds discussions with delegations of Greece, the former Yugoslav Republic of Macedonia : (<https://digitallibrary.un.org/record/200392>)
- Európai Bizottság (2024): Országjelentés Észak-Macedónia 2024. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/5f0c9185-ce46-46fc-bf44-82318ab47e88_en?filename=North%20Macedonia%20Report%202024.pdf
- European Commission (2023): Staff Working Document North Macedonia 2023 Report, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023SC0693>
- Horváth, Gyula – Hajdú, Zoltán (2010) (szerk.): Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban. MTA regionális Kutatások Központja Pécs
- Euronews és AP (2024): Bulgária örül, hogy az EU egyelőre blokkolja Észak-Macedónia csatlakozását. <https://hu.euronews.com/my-europe/2024/09/27/bulgaria-eu-blokkolas-eszak-macedonia-csatlakozas-alkotmany-kisebbseg>

- Európai Parlament (2025): Committee on Foreign Affairs Extraordinary meeting Structured dialogue with Marta Kos, Commissioner for Enlargement. https://multimedia.europarl.europa.eu/en/webstreaming/committee-on-foreign-affairs-extraordinary-meeting-structured-dialogue-with-marta-kos-commissioner-f_20250603-0930-COMMITTEE-AFET?fbclid=IwY2xjawKsvr1leHRuA2FlbQIxMABicmlkETBZdGtqUEdualdPbDJUU1B0AR6A3lm4W_TnsQtJqlmA0HtJ-DQqOEHiaGHnyDwN7SHVw-6RfyZOHmIcUxBvLg_aem_1BEokNn4MHJM88B6ae0Rvg
- Illés Iván (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó: Budapest-Pécs
- Kertész, István (1988): Héraklész unokái. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Kránitz, Péter Pál (2025): Kétsebességes bővítéspolitikai és demokratikus kettősmérce – az Európai Unió elhiteltelenedésének geopolitikai kockázata. Magyar Külügyi Intézet KE-2025/5 <https://hiia.hu/wp-content/uploads/2025/04/KKIElemzesek.KE-2025.5.pdf>
- Ligerosz, Sztavrosz (1992): Anemoi Polemou sta Balkania: Szkopia Ekd. Nea Szinora Athina
- Márky, Zoltán: A macedón kérdés. Országút folyóirat, 2022. 08. 13. <https://orszagut.com/kitekinto/vitatott-mult-megbicsaklott-jelen-avagy-a-macedon-kerdes-3143>
- Markovski, Dimiter (1978) (ed.): Macedonia, Documents and Material. Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
- Tzifakis, Nikolaos (2018): The Athens-Skopje agreement: A view from Greece BiEPAG, 14 June, 2018. <https://www.biepag.eu/blog/the-athens-skopje-agreement-a-view-from-greece>
- Varga, Szilveszter (2024): A VMRO-DPMNE nacionalistái Bulgária és az EU között őrlődnek <https://balk.hu/2024/11/24/vmro-dpmne-macedon-nacionalistak/>
- Veremis, Thanos M. – Triantaphyllou, Dimitrios (1999) (ed.): Kosovo and the Albanian Dimension in Southeastern Europe: the need for regional security and conflict prevention. ELIAMEP Athens
- Zsivity, Tímea: Észak-macedón irányváltás. <https://www.ludovika.hu/blogok/ot-perc-europa-blog/2024/05/17/eszak-macedon-iranyvaltas/>

BOSZNIA-HERCEGOVINA: ÚTON AZ EURÓPAI UNIÓ FELÉ

Kis Vivien

Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, kisvivcsi@gmail.com

BEVEZETÉS

Bosznia-Hercegovina egy etnikailag sokszínű ország, bonyolult államszerkezettel, melyben Jugoszlávia felbomlása után, az 1990-es években a délszláv háború egyik legvéresebb konfliktusa zajlott le. Az elmúlt időszakban azonban az ország már az európai uniós tagságot tűzte ki célul. A háborúk okozta mély sebek, habár jelentős akadályokat tárnak az ország elé, mégis egy esetleges EU-csatlakozás politikai-, gazdasági- és társadalmi stabilitás lehetőségét teremtheti meg. Az elemzésemben Bosznia-Hercegovina történelmének tudatában vizsgálom azt, hogy milyen kihívásokkal kell szembenéznie az országnak az EU-tagság elérése érdekében. Kutatásom célja, hogy megvizsgáljam, milyen mértékben befolyásolja a társadalmi megosztottság, a politikai és gazdasági helyzet Bosznia-Hercegovina Európai Unióhoz való csatlakozási szándékát és képességét.

BOSZNIA-HERCEGOVINA TÖRTÉNELMÉNEK ÁTTEKINTÉSE

Bosznia-Hercegovina EU-integrációs útjának elemzéséhez elengedhetetlen a történelmének vizsgálata, mivel az ország múltjának árnyékában számos nehézségbe ütközik. Az ország területén kezdetben illírek laktak, majd a Római és később a Bizánci Birodalom vette át az uralmat a térség felett. A nyugati és keleti kereszténység határán fekvő térségben egyik vallás sem tudott igazán megerősödni, ami hozzájárult a mai vallási megosztottsághoz. (KNBSZ, 2022)

Az országban jelenleg az iszlám vallás követőinek van a legnagyobb lélekszáma – szemben az európai uniós országok vallási összetételével – melynek gyökerei Bosznia-Hercegovinában a 15. századra vezethetők vissza. Bosznia-Hercegovina az oszmán uralom alatt vallásilag és etnika-

ilag gyökeres változáson ment keresztül, valamint a közigazgatási rendszer is átszerveződött. (KNBSZ, 2022)

Az Oszmán Birodalom gyengülésének következtében az Osztrák-Magyar Monarchia szállta meg a területet 1878-ban, majd ezt követően 1908-ban annektálta is. (Múlt-kor, 2004) A már Bosznia-Hercegovina-ként nevezett országban a terület kormányzója a közös pénzügyminiszter lett. Modernizációs programot indítottak el, főként az infrastruktúra, oktatás és gazdaság területén. (KNBSZ, 2022) Habár az ország jelentős fejlődésen ment keresztül abban az időszakban, mégis számos ezen kort vizsgáló jugoszláv történész véleménye az, hogy a területen élő etnikai csoportok közti ellenségeskedés eredményeképpen az etnikai feszültségek tovább erősödtek az Osztrák-Magyar uralom alatt is. (Vervaet, 2004)

Bosznia-Hercegovina 1918-ban a délszláv államok egyesítésével a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált, mely később a Jugoszláv Királyság nevet vette fel, és egészen a második világháborúig létezett. (Juhász, 1997)

Bosznia-Hercegovina ekkor, mint önálló ország lekerült a térképről, nem engedték neki a történelemre és etnikai hovatartozásra támaszkodó önállóságot. Az egységet a második világháború rendítette meg, amikor Bosznia-Hercegovina a Független Horvát Állam tagja lett. A világháború határozottan erősítette az etnikai ellentéteket, súlyos etnikai tisztogatások vették kezdetét a Független Horvát Államban. Az usztasák szerbeket végeztek ki és a bosnyákokat be akarták olvasztani az államba, míg a szerb csetnikiek bosnyákokat mészároltak le. A Tito vezette partizánmozgalom új reményeket keltett az együttélésre, mert vallási és etnikai hovatartozás figyelembevétel nélkül lehetett hozzá csatlakozni. (KNBSZ, 2022)

Jugoszlávia szövetségi köztársasággá alakult, melyben Bosznia-Hercegovina, mint tagállam szerepelt. Tito marsall és miniszterelnök lett. Vezetése alatt az etnikai ellentétek csendesültek, ellenben Bosznia-Hercegovina gazdasága válságban találta magát, nőtt a munkanélküliek száma és az infláció. A valláshoz való hozzáállásban is változás történt, az iszlámra áttért bosnyákokat muszlim néven említették, önálló nemzeti-ségnek nyilvánították az 1974-es alkotmányban. Tito halála után a kollektív vezetés azonban meggyengült az államban, ezáltal a tagállamok önállósodási gondolata megerősödött. Felelevenítették a világháború alatt elszenvedett bántalmukat a különböző etnikumok, és a tehetősebb

tagállamok, mint Horvátország és Szlovénia sérelmezték Bosznia-Hercegovina pénzügyi támogatását. A formálódó újabb konfliktusok felkeltették a háború kitörését. (KNBSZ, 2022)

Az 1992-es év elején Bosznia-Hercegovinában népszavazást kezdeményeztek a függetlenségükről, amelyet azonban a szerbek bojkottáltak, de végül 1992. március 3-án a bosnyák kormány kikiáltotta függetlenségét Jugoszláviától, (CIA, 2025) amelyet 1992. április 6-án az Európai Közöségek, majd az USA és később Oroszország is elismert. (Juhász, 1997) A boszniai szerbek a szerb autonóm körzetek egyesítésével létrehozták a Boszniai Szerb Köztársaságot. (Juhász, 1999) A kieleződő etnikai konfliktus háborúba torkollott. A boszniai háború az 1990-es évek legvéresebb konfliktusa lett Európában. Etnikai tisztogatások, tömeggyilkosságok történtek, a háború legkíméletlenebb fejezete Szarajevó városában zajlott. (Euronews / KA, 2024) A Bosznia-Hercegovinában élő különböző nemzetiségek egységesen 1995. december 14-re teszik a délszláv háború lezárását, mikor aláírásra került a daytoni egyezmény Párizsban, amely a mai napig meghatározza az ország alkotmányát. (KNBSZ, 2022)

Az ország fennmaradása kérdésessé vált a délszláv háborúk alatt, a harcban álló felek 1995-re a kimerülés szélére kerültek, mikor az amerikaiak elérték, hogy tárgyaljon a három vezető: Slobodan Milošević, Franjo Tuđman és Alija Izetbegović. 1995. november 1-jén kezdődött a konferencia, mely 21 napig tartott. (Clinton, 2025) Az aláírt daytoni békeszerződés, habár nem nyújtott végleges megoldást az ország számára, mégis lezárta a háborút. Bosznia-Hercegovinát két részre osztották fel: Bosznia-Hercegovinai Föderációra és Boszniai Szerb Köztársaságra, az előbbiben bosnyák és horvát nemzetiségek, míg utóbbiban szerbek lakta területek vannak túlsúlyban. Bosznia-Hercegovina nemzetközileg egy államként elismert, jól behatárolt terület, egy fővárossal, Szarajevóval. (Múlt-kor, 2018) Mindkét régió saját elnökkel, parlamenttel és kormánnyal rendelkezik a daytoni egyezmény értelmében. (Juhász, 1999)

A békeszerződés egy többnemzetiségű és demokratikus kormányt hozott létre, illetve kialakult a Főképviseelő Hivatala, amely felügyeli a megállapodás végrehajtását. (CIA, 2025) A daytoni egyezménynek a negyedik függeléke az, amely ideiglenes alkotmányként szolgált a függetlenné vált Bosznia-Hercegovina számára. (Dobó & Koložsi, 2015) Az új alkotmány magába foglalja a kilépés tilalmát a régióknak az országból és felhívja a figyelmet a szabad választások lebonyolítására, a menekültek

kárpótlására. Katonailag semleges zónákat hoztak létre és az IFOR, egy hatvanezer fős NATO vezette nemzetközi katonai sereg biztosította a béke fenntartását. (Juhász, 1999) 2004-ben az EUFOR vette át ezt a szerepet, mely az Európai Unió békefenntartó csapata. (O'Donoghue, 2024)

BOSZNIA-HERCEGOVINA KÖZELEDÉSE AZ EURÓPAI UNIÓHOZ

Bosznia-Hercegovina jelenleg az európai integrációban az uniós tagjelölti státusz szintjén tart, melyet 2022 decemberében ért el. Ezt megelőzően, 2016 februárjában nyújtották be a csatlakozási kérelmet, melynek következtében az EU felszólította az országot, hogy mélyreható reformokat hajtson végre főként a jogállamiság, a demokratikus működés, az alapvető jogok és a közigazgatás terén. 2019 májusában 14 kulcsfontosságú prioritást írt elő az Európai Bizottság, majd feltételhez kötötten 2022 októberében javaslatot tett az ország tagjelölti státuszára. (European Commission, 2025a) Habár a tagjelölti státuszt megkapta az ország, mégis számos további fejlesztésre, strukturális változásra van szüksége a jövőben. 2024 márciusában a Bizottság jelentései következtében a Tanács úgy döntött, megkezdje az országgal a csatlakozási tárgyalásokat. (Európai Tanács, 2025a)

Egyfelől számos előnnyel jár a csatlakozási tárgyalások megkezdése az ország számára, hiszen ösztönzőleg hathat a reformok végrehajtására. Másrészről viszont az ország nem feltétlenül állt készen a csatlakozási tárgyalások megkezdésére a reformmódosítások terén, ezt pedig tetőzi a politikai és gazdasági instabilitás, valamint a vallási és etnikai megosztottságból származó fokozódó konfliktus. Az Európai Unió az orosz-ukrán háború hatására deklarálta a nyugat-balkáni országok közeledését. A megváltozott geopolitikai helyzet eredménye Bosznia-Hercegovina és az EU közötti csatlakozási tárgyalások megkezdése, mivel felvetette a diszkrimináció érzését a Nyugat-Balkánon az Ukrajna esetében történő gyors és határozott reakció a többi tagjelölt országgal szemben. (Zsivity, 2024) Szükségesnek vélem hangsúlyozni, hogy a Nyugat-Balkánra különleges eljárás vonatkozik, melyre azért van szükség, mert az Európai Uniót kívül álló Nyugat-Balkán veszélyt jelenthet Európa biztonságára. Az államok felzárkóztatásához nemzetközi közreműködés szükséges, azonban a Nyugat-Balkán országainak európai uniós tagsága nem feltét-

lenül megoldást, hanem még több problémát idézhet elő, ami abban az esetben már az EU gondjává válhat. (Szúcs, 2024)

Bosznia-Hercegovinában a stabilizációs és társulási megállapodás hatályba lépésének dátuma: 2015. június 1. Mint a többi országban, Boszniában is az egyezség célja a politikai, gazdasági, társadalmi kohézió elősegítése. (Európai Tanács, 2015) Az Európai Unió Bosznia-Hercegovina legnagyobb támogatója pénzügyileg, 2021 és 2024 között az IPA III. részeként több mint 309 millió euró pénzügyi és technikai támogatást nyújtott az országnak, (EEAS, 2024) korábban pedig az IPA II. és IPA programokon keresztül támogatta az intézményrendszer, jogállamiság és gazdaság megerősítését. (European Commission, 2025b)

A vízumliberalizáció szintén fontos az ország számára, mely folyamat 2008 óta zajlott, mikor hatályba lépett a vízumkönnyítési megállapodás az Európai Közösség és Bosznia között, mely által egyszerűsített eljárással léphettek be az ország állampolgárai a schengeni térségbe. European Commission, 2025a) Az ország biometrikus útlevelel rendelkező állampolgárainak pedig 2010 óta nem kell vízum ahhoz, hogy a schengeni övezetbe utazhassanak. (Council of the European Union, 2010)

BOSZNIA-HERCEGOVINA POLITIKAI HELYZETE AZ EU-CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN

Bosznia-Hercegovina politikai rendszere rendkívül összetett, amelyet a daytoni békemegállapodás (1995) hozott létre a délszláv háborút követően. Az ország két entitásának, az FBiH-nek és az RS-nek más-más a politikai berendezkedése. A Bosznia-Hercegovinai Föderáció decentralizált, míg a Boszniai Szerb Köztársaság erősen centralizált. Az ok népeség megoszlásában rejlik, hiszen a Föderációban a bosnyákok és a horvátok együtt vannak jelen, mint legnagyobb lélekszám, míg a Republika Srpskában szerb dominancia áll fenn. Bosznia-Hercegovinában a legfrissebb, 2013-as népszámlálás alkalmával a lakosság több mint 50%-a vallotta magát bosnyák nemzetiségűnek, több mint 30%-a szerb nemzetiségűnek, míg kevesebb mint 16%-a horvátnak. (BHAS, 2016)

Az ország említhető a volt Jugoszlávia kicsinyített másaként, hiszen ahogy korábban Jugoszlávia is, Bosznia-Hercegovina több szintű kormányzati rendszerrel rendelkezik, melyeket más-más etnikai, illetve

vallási csoportok alkotnak. (Bojkov, 2003) Bosznia-Hercegovinában a horvát, a bosnyák és a szerb az alkotmányos nemzetek, mely nemzetek képviselőiből alakul meg a háromtagú elnökség, akik az ország végrehajtó hatalmának élén állnak. Az államban a kisebbségeknek nincs joguk versenyezni a pozícióért. 2009-ben a zsidó származású Jakob Finci és a roma származású Dervo Sejdić diszkriminációra hivatkozva fordult az Emberi Jogok Európai Bíróságához, amely kihirdette, hogy a megválasztásukat tiltó alkotmányos rendelkezések diszkriminatívak és sértik az Emberi Jogok Európai Egyezményét. Az azóta eltelt 16 év alatt még nem hajtották végre a Bíróság által kiszabottakat. (Otieno, 2023)

Bosznia-Hercegovinában a belpolitikai feszültséget fokozza, hogy a háromtagú elnökség megválasztásakor a horvát nemzetiségű tagot a bosnyákok meg tudják szavaztatni az ő igényeik szerint, amennyiben eleendő bosnyákot tudnak ehhez mozgósítani, tekintve a magasabb arányukat FBiH-ban. Ez az aránytalanság ahhoz vezetett, hogy a Bosznia-Hercegovina területén élő horvátok azt szeretnék elérni, hogy vagy egy harmadik entitás jöjjön létre, vagy módosítsák a választásokat úgy, hogy a saját boszniai horvát elnöküket maguk választhassák meg. Ez a gondolatmenet azonban nem az egység felé és nem az Európai Unió irányába vezeti az országot, hanem még inkább erősíti az entitások távolodását egymástól. (Orosz, 2022)

Jelenleg a szeparatista törekvési ügyek helyzete kiéleződni látszik Bosznia-Hercegovinában. Milorad Dodikot egy évig tartó fegyházbüntetésre ítélték, majd 6 évre eltiltották a közhivatalától, miután aláírta a Boszniai Szerb Köztársaság törvényét, amely lényegében felfüggeszti a boszniai alkotmánybíróság és Christian Schmidt, a bosznia-hercegovinai Főképviseelő Hivatal főképviseelőjének a határozatait. Christian Schmidt pedig a Daytoni békeszerződés és a nemzetek közötti békés rendezés miatt van jelen az országban, megelőzve az újabb háború kitörését. Dodik lépésével az erőteljes etnikai konfliktus fenyegetettsége növekedett Bosznia-Hercegovinában. (Sito-sucic, 2025) A politikus már évtizedek óta hangoztatja Bosznia-Hercegovina egy államként való működésének lehetetlenségét, a rá szabott ítélet után pedig megszavazta az RS Banja Luka-i parlamentje az igazságügyi rendszer leszakadását a szövetségi rendszerről, melynek következtében az állami igazságügyi hatóságok, mint a rendőrség, nem rendelkeznek hatáskörrel a Boszniai Szerb Köztársaság területén. (MTI, HVG, 2025) Az intézkedés aggodalmat keltett a

nemzetközi szereplőkben is egyaránt, így az EUFOR, az EU békefenntartója szorgalmazta a bosznia-hercegovinai katonai létszámának emelését. (HVG, 2025)

Jelentős problémát okoz az is, hogy Bosznia-Hercegovinában a legnagyobb a korrupció a Nyugat-Balkánon. A Transparency International weboldalán a rangsorban a 114. helyen helyezkedik el a 33 pontos értékével. Ráadásul Bosznia-Hercegovina olyan országoktól függ gazdaságilag, ahol rendszerszintű a korrupció, ez pedig növeli a saját korrupciós veszélyeztetettségét, amely alááshatja az európai uniós integrációját. (Transparency International, 2025) Az ország bonyolult állami berendezkedése okot ad a korrupció térnyerésének, melyet tetőz a bűnüldözés gyengesége és a klientúra. A korrupció főként a közigazgatást, a parlamenti képviselőket, az igazságszolgáltatást és az üzleti szektort érinti. Bosznia-Hercegovina EU-csatlakozásához vissza kell, hogy szorítsa a korrupciót, melyhez ajánlásokat kap az Európa Tanács Korrupció Elleni Államok Csoportjától (GRECO). (Lee-Jones, 2018)

BOSZNIA-HERCEGOVINA GAZDASÁGI ÉRETTSÉGE ÉS KIHÍVÁSAI

A daytoni békeszerződés által létrehozott állami struktúra magas kiadásokkal jár, az ország bevételének 64%-át ennek fenntartására fordítják, így nem marad elegendő összeg az infrastrukturális és egészségügyi fejlesztésekre. Bosznia-Hercegovinában az etnikai konfliktusok a reformokat, a gazdasági fejlődést és a befektetéseket is egyaránt visszaszorítják, mely következtében magas a munkanélküliség az országban. Az IMF adatai alapján 2023-ban a munkanélküliségi ráta 13,2% volt, (IMF, 2024) mely arány a Nyugat-Balkánon a legmagasabbnak számított a vizsgált évben. Rontja az ország kilátásait a fekete és szürke gazdaság. Az instabil gazdasági környezetből kiutat az Európai Unió jelenti Bosznia-Hercegovina számára, amely látva az ország gazdasági helyzetét már nem elsősorban az etnikai feszültségek enyhítésére fókuszál, hanem egyre inkább a gazdasági növekedés ösztönzésére törekszik. (Bihari, 2018)

Bosznia-Hercegovina gazdasági növekedése ingadozó. A két fő entitás, a Bosznia-Hercegovinai Föderáció és a Boszniai Szerb Köztársaság gazdaságpolitikája nincs megfelelően összehangolva, ez pedig gyengíti a

döntéshozatal hatékonyságát és akadályozza az egységes gazdasági térség kialakulását, valamint a külföldi befektetések vonzását. (European Commission, 2024a) Bosznia-Hercegovina egy főre jutó GDP-jének vásárlóerő-paritáson számolt értékei jelentősen elmaradnak az Európai Unió tagországainak átlagától. A 2023-as évben, míg az EU esetében ez 58 892 USD volt, addig Bosznia-Hercegovinában ez az érték 22 391 USD volt, mely kevesebb mint a fele az EU tagállamok átlagának. (World Bank Group, 2025) Ráadásul importfüggősége, bonyolult politikai rendszere és a hiányzó strukturális reformjai miatt nem tudja olyan hatékonyan csökkenteni az inflációt, mint az Európai Unió egyes tagállamai. Az országnak valutatanácsi árfolyamrendszere van, a valutájának, azaz a konvertibilis márkának az árfolyama az euróhoz van kötve (1 EUR = 1,955830 BAM), mellyel igyekeznek csökkenteni az árfolyam-ingadozásból származó inflációs kockázatot. (Export Hungary, 2020) Bosznia-Hercegovina viszont alacsony árszinttel rendelkezik az Európai Unió országaihoz viszonyítva. (Eurostat, 2025)

Bosznia-Hercegovina kis és nyitott gazdaság, költségvetése 2021-ben és 2022-ben a COVID-19 világválság után kiegyensúlyozott maradt, melynek oka, hogy a bevételek növekedtek. Ugyanakkor politikai és adminisztratív akadályok miatt elmaradtak beruházások. Bosznia-Hercegovinában a heves esőzések következtében kialakult árvíz pusztításának helyreállítása mind 2024-ben és mind 2025-ben további kiadásokkal jár, mely hátráltatja az államadósság csökkentésének esélyét. (European Commission, 2024b)

BOSZNIA-HERCEGOVINA KÜLKERESKEDELMI PARTNEREI

Az ország fő exportpartnerei az Európai Unió tagállamai és Szerbia, a legfontosabb importpartnerek Olaszország, Szerbia, Németország, Horvátország és Kína (1. és 2. táblázat). 2023-ban Bosznia-Hercegovina 8370 millió euró értékben importált árut az Európai Unió tagállamaiból, míg exportja ugyanezen országokba 6228 millió eurót tett ki. (European Commission, 2024c)

1. táblázat: Bosznia-Hercegovina fő áruimport- és exportpartnerei (2024)

	Partnerek	Import érték (millió USD)
1.	Olaszország	1897
2.	Szerbia	1657
3.	Németország	1608
4.	Horvátország	1522
5.	Kína	1248

	Partnerek	Export érték (millió USD)
1.	Horvátország	1440
2.	Németország	1436
3.	Szerbia	1343
4.	Olaszország	1057
5.	Ausztria	918

Forrás: saját szerkesztés WITS (2024) adatai alapján

Az adatsor jól szemlélteti, hogy Bosznia-Hercegovina gazdasága szorosan kötődik az Európai Unióhoz, hiszen külkereskedelmi forgalmának jelentős része uniós tagállamokkal zajlik. Ez a gazdasági kapcsolat ösztönző erőt jelenthet az EU-csatlakozási folyamat felgyorsítására.

Azonban az ország exporttermékei a magas munkavállalói költségek és adók miatt nem rendelkeznek kellő versenyképességgel a nemzetközi piacokon, a gazdasága jelentős mértékben támaszkodik az importra. (MKIK, 2021) Bosznia-Hercegovinában speciális gazdasági övezeteket (free zones) hoztak létre, amelyek célja a külföldi befektetők vonzása. (Lloyds Bank, 2025) Az Európai Unió és Bosznia-Hercegovina közötti kereskedelemben az áruk szinte teljes köre mentes mostanra a vámoktól. (Karagics, 2020)

Az EU messze megelőzi Oroszországot mind a kereskedelem, mind a befektetések terén Bosznia-Hercegovina esetében. Oroszország inkább politikailag, mintsem gazdaságilag támogatja Bosznia-Hercegovinát, azon belül is a boszniai szerbeket, akiknek érdekei egybeesnek az orosz geopolitikai és biztonságpolitikai törekvésekkel. (Schiffers, 2018) Fontos külkereskedelmi partnere az országnak Törökország, akivel 2002-ben

aláírták a szabadkereskedelmi megállapodást, azóta a gazdasági együttműködés folyamatosan növekszik a két ország között. Magyarország pedig jelentős befektetője a nyugat-balkáni régióknak, ezért támogatja Bosznia-Hercegovina EU-csatlakozását. Az EU-tagság által olyan politikai, gazdasági és biztonsági előnyök keletkeznek, melyek összhangban állnak a magyar külpolitikai célokkal is. (Magyar Külügyi Intézet, 2024)

ÖSSZEGRÉS

Bosznia-Hercegovina gazdag múltra tekint vissza, ráadásul tulajdonképpen történelme árnyékában él mindmáig. A köznyelv, amikor a Balkánt emlegeti alapvetően negatív képet állít fel, fókuszálva a gazdasági elmaradottságra és a korrupcióra. E tekintetben Bosznia-Hercegovina a tipikus, a térségre jellemző általánosító vonásokat hordozza. Valóban magas a korrupció, az ország etnikai ellentétekkel átszótt, és a gazdasága is fejlődésre szorul. A kisebbségek jogainak biztosítása terén még van mit tennie Bosznia-Hercegovinának, és az igazságszolgáltatás sem működik megfelelően. Fontos megjegyezni, hogy az országnak a kialakult helyzetből a kiutat az EU-tagság jelentené, melyhez az elengedhetetlen reformokat szűkös időkereten belül végre kell hajtania, méghozzá úgy, hogy azok hatásai hosszú távon érvényesülhessenek, amit a politikai megosztottság jelenleg ellehetetlenít. Habár az ország megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat, az lényegében csak az orosz-ukrán háború következtében létrejövő EU által Ukrajna felé nyitás miatt vált lehetségessé, nem pedig a reformok végrehajtása miatt.

Az országban lévő megosztottság és az ebből fakadó korrupció lényegében tehát aláássa az EU-integráció esélyét. Milorad Dodik szeparatista törekvéseivel és az állami intézmények működésének akadályoztatásával súlyosbítja a kialakult helyzetet, valamint komoly fenyegetést jelent az ország egységére és az európai uniós közeledésre nézve. Felkelti azonban a reményt a csatlakozásra az, hogy az EU a legnagyobb gazdasági partnere Bosznia-Hercegovinának, és fejlődőképes az ország gazdasága, valamint mélyülnek a regionális együttműködések az Európai Unióval. Véleményem szerint, amíg Bosznia-Hercegovina nem küzdi le a rendszerszintű korrupciót, nem módosítja a választási törvényt, nem biztosít alapvető jogokat az országban élő kisebbség számára, nem garantálja a

szólásszabadság gyakorlását és nem hajtja végre az EU által szorgalmazott reformokat, addig nem kerül belátható közelségbe az ország számára az EU-tagság.

IRODALOMJEGYZÉK

- BHAS (2016). POPIS stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini. Rezultati Popisa 2013. https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_BS.pdf [2025.02.28.]
- Bihari Rita (2018). Bosznia-Hercegovina: belső kihívások és EU-csatlakozás. *Hadtudományi Szemle*. XI. évfolyam 2. szám.
- Bill Clinton (2025). Dayton Accords. *Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Dayton-Accords> [2025.02.23.]
- CIA (2025). The World Factbook: Bosnia and Herzegovina. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/bosnia-and-herzegovina/> (Letöltve: 2025.02.23.)
- Council of the European Union (2010). Visa liberalisation for Albania and Bosnia and Herzegovina. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/117555.pdf [2025.04.27.]
- Daria Sito-sucic (2025). Bosnian Serb region bars central state authorities in separatist move. <https://www.reuters.com/world/europe/serb-region-bars-bosnian-state-authorities-separatist-move-2025-02-28/> [2025.03.13.]
- Dobó Géza & Kolozsi Ádám (2015). Az ország, ahol az alkotmány egy békeszerződés melléklete. https://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/12/14/az_orzag_ahol_az_alkotmany_egy_bekeszerzodes_melleklete/ [2025.02.23.]
- EEAS (2024). The EU and Bosnia and Herzegovina. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/EU-Bosnia-factsheet-2024.pdf> [2025.04.04.]
- Euronews / KA (2024). 32 éve történt: cipő installációval emlékeznek Szarajevó ostromának áldozataira. <https://hu.euronews.com/2024/04/06/32-eve-tortent-cipo-installacioval-emlekeznek-szarajevó-ostromanak-aldozataira> [2025.02.03.]
- Európai Tanács (2015). Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part,

- and Bosnia and Herzegovina, of the other part. <https://www.consilium.europa.eu/hu/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2008023&DocLanguage=en> [2025.01.27.]
- Európai Tanács (2025a). Bosznia-Hercegovina. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/bosnia-herzegovina/> [2025.01.27]
- European Commission. (2024a). Bosnia and Herzegovina 2024 Report. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/451db011-6779-40ea-b34b-a0eeda451746_en?filename=Bosnia%20and%20Herzegovina%20Report%202024.pdf [2025.03.25.]
- European Commission. (2024b). European Economic Forecast Autumn 2024. https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/7173e7c9-3841-4660-8d6a-a80712932f81_en?filename=ip296_en.pdf#page=158 [2025.03.30.]
- European Commission. (2024c). European Union, Trade in goods with Bosnia-Herzegovina. https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_bosnia-herzegovina_en.pdf [2025.04.17.]
- European Commission (2025a). Bosnia and Herzegovina. https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/bosnia-and-herzegovina_en [2025.02.23.]
- European Commission (2025b). Bosnia and Herzegovina - financial assistance under IPA. https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance/bosnia-and-herzegovina-financial-assistance-under-ipa_en [2025.04.20.]
- Eurostat (2025). Comparative price levels of consumer goods and services. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Comparative_price_levels_of_consumer_goods_and_services [2025.04.12.]
- Export Hungary (2020). Bosznia-Hercegovina. https://exporthungary.gov.hu/download/9/2e/92000/Bosznia-Hercegovina_20200525.pdf [2025.03.28.]
- Hope Otieno (2023). Skirting around equality: 14 years after Sejdić and Finčić vs. Bosnia and Herzegovina. <https://minorityrights.org/skirting-around-equality-14-years-after-sejdic-and-finci-vs-bosnia-and-herzegovina/> [2025.03.04.]
- HVG (2025). Kiállt Bosznia-Hercegovina területi integritása mellett a NATO főtitkára. https://m.hvg.hu/vilag/20250310_bosznia-hercegovina-teruleti-integritas-mark-rutte-nato?s=hk [2025.03.13.]

- IMF (2024). Unemployment rate. <https://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/BIH?zoom=BIH&highlight=BIH> [2025.03.26.]
- Juhász József (1997). A délszláv háborúk. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Juhász József (1999). Volt egyszer egy Jugoszlávia. Budapest: Aula Kiadó.
- Karagics Dusko (2020). Bosznia-Hercegovina makrogazdasági jellemzői, üzleti és befektetési lehetőségek. <https://fmkik.hu/uploads/documentitem/82/bosznia-montenegro-macedonia-1653493639.pdf> [2025.04.04.]
- Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat (2022). Bosznia-Hercegovina, a mesélő emberek földje. https://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/kiadvanyok/04_Bosznia_Hercegovina.pdf [2025.02.18.]
- Krista Lee-Jones (2018). Bosnia and Herzegovina: Overview of corruption and anti-corruption. <https://www.u4.no/publications/bosnia-and-herzegovina-overview-of-corruption-and-anti-corruption.pdf> [2025.04.08.]
- Lloyds Bank (2025). Bosnia and Herzegovina: Economic and Political Overview. <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/bosnia-and-herzegovina/trade-profile> [2025.04.03.]
- Magyar Külügyi Intézet (2024). 5 Facts – Magyarország és a Nyugat Balkán. <https://hiia.hu/5-facts-magyarorszag-es-a-nyugat-balkan/> [2025.04.18.]
- MKIK (2021). Piaci útmutató Bosznia-Hercegovináról. <https://mkik.hu/download/247/orszagprofil-bosznia-hercegovina-frissített-2021> [2025.03.24.]
- MTI, hvg. (2025). A Banja Luka-i parlament megszavazta a boszniai szerb igazságügyi rendszernek a szövetségitől való elszakadását. https://hvg.hu/vilag/20250228_boszniai-szerbek-igazsagugyi-rendszer-elszakadas-dodik [2025.03.13.]
- Múlt-kor (2004). A Monarchia annektálja Bosznia-Hercegovinát. <https://m.mult-kor.hu/cikk.php?id=7441> [2025.02.18.]
- Múlt-kor (2018). A vérontást lezárta, de az etnikai ellentéteket nem tudta felszámolni a daytoni béke. <https://mult-kor.hu/a-verontast-lezarta-de-az-etnikai-ellenteteket-nem-tudta-felszamolni-a-daytoni-beke-20181121> [2025.01.20.]

- Orosz Anna (2022). Bosznia-Hercegovina útja válságból válságba. *Nemzet és Biztonság*, 2022/3. szám.
- Paul O'Donoghue (2024). EUFOR marked its 20-year anniversary with the EUFOR Gala. <https://www.euforbih.org/index.php> [Letöltve: 2025.02.23.]
- Schiffers Sonja (2018). Gespaltenes Bosnien-Herzegowina: mit Moskaus Unterstützung bremsen die Republika Srpska die EU- und Nato-Beitrittsprozesse. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/59418/ssoar-2018-schiffers-Gespaltenes_Bosnien-Herzegowina_mit_Moskaus_Unterstutzung.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2018-schiffers-Gespaltenes_Bosnien-Herzegowina_mit_Moskaus_Unterstutzung.pdf [2025.04.04.]
- Szűcs R. Gábor (2024). Éretlenek. <https://www.es.hu/cikk/2024-11-29/szucs-r-gabor/eretlenek.html> [2025.02.03.]
- Transparency International (2025). Corruption Perceptions Index, 2024. <https://www.transparency.org/en/cpi/2024> [2025.04.11.]
- Vervaeke Stijn (2004). Some historians from former Yugoslavia on the Austro-Hungarian period in Bosnia and Herzegovina (1878-1918) A Reality of Imperialism versus the Golden Years of the Double Eagle? <https://core.ac.uk/download/pdf/55793509.pdf> [2025.02.18.]
- Victor D. Bojko (2003). Democracy in Bosnia and Herzegovina: Post-1995 Political System and its Functioning. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=d1e55de0f067a758e1432cd9777ce70c5b49506f> [2025.02.25.]
- WITS. (2024). Bosnia and Herzegovina Trade. <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/BIH/> [2025.06.03.]
- World Bank Group (2025). GDP per capita, PPP (current international \$) - Bosnia and Herzegovina, European Union. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=BA-EU> [2025.04.10.]
- Zsivits Tímea (2024). Pókerjátzsma kívül-belül: Hol tart Bosznia uniós csatlakozása? <https://www.ludovika.hu/blogok/ot-perc-europa-blog/2024/04/11/pokerjatszma-kivul-belul-hol-tart-bosznia-unios-csatlakozasa/> [2025.01.27.]

GEORGIA KERESKEDELMI KAPCSOLATAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁRA

Boda Kristóf

Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, Boda.Kristof.38@unibge.hu

BEVEZETÉS

A külkereskedelmi kapcsolatok az ókori idők óta meghatározó részei egy ország, birodalom gazdaságának fennmaradásában. Egy másik országgal fenntartott nagyfokú kereskedelmi kapcsolat a két ország erős kereskedelmi, diplomáciai kapcsolatait is jelentheti. A kereskedelmi kapcsolatok a történelem során folyamatosan változtak, ez a metódus a 21. századra is jellemző. A tanulmány megírásának időpontjában az Amerikai Egyesült Államok kereskedelmi kapcsolatai, a vámszabályok bevezetése okán, folyamatosan változnak. Georgia külkereskedelmi kapcsolatai kis mértékben ugyan, de szintén változást mutatnak.

Az ország 1991-ben függetlenedett a Szovjetuniótól. Az 1990-es évek óta az ország import- és exportszerkezetében jól látható, hogy a közép-ázsiai régió nagy szerepet játszik az ország külkereskedelmének alakulásában. Európa szerepe igen összetett. Georgia 2023 decemberében tagjelölti státuszt kapott az Európai Uniótól, amely lehetőséget adott a kereskedelem további élénkítésére a felek között. A csatlakozási folyamatok szüneteltetése azonban egész más helyzetet teremtett. Georgia Kelet-Európával fenntartott kereskedelmi kapcsolatai az utóbbi évtizedekben mély hullámvölgyet éltek meg, mire eljutott a mai jelentősnek definiálható szintre.

Georgia helyzetéről és gazdasági fejlődéséről az utóbbi években kezdtek el foglalkozni a szakértők, mivel egy potenciális térségről van szó, amely Európa szerepének növekedéséhez is hozzájárulhat. Viszont eddigi kutatásaim során vannak bizonyos elemek, amelyről megoszlanak a vélemények. Kutatásomban az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

- A külkereskedelmi partnerek között a nyugati országok szerepe jobban fel fog értékelődni.

- Az Európai Unió és Georgia közötti politikai helyzet nem befolyásolja a két fél közötti gazdasági és befektetési kapcsolatokat.
- Az Oroszországgal fenntartott gazdasági kapcsolatok eredményeként más kelet-európai országok is igyekeznek külkereskedelmi kapcsolatba kerülni Georgiával.

Kutatásomban az alábbi kérdéseket fogalmaztam meg: Hogyan változott az ország volt szovjet utódállamokkal fenntartott kapcsolatrendszere? Hogyan változott az ország termék exportszerkezete az utóbbi évtizedekben? Mennyiben figyelhető meg a kereskedelmi kapcsolatokban az Európai Unióhoz való közeledés? Milyen szerepet játszanak a közép- és kelet-európai országok Georgia külkereskedelmében, felzárkózásában?

GEORGIA KÜLKERESKEDELMÉNEK TÖRTÉNETE EURÓPÁVAL

Georgia történelme során többször került idegen megszállók hatalmába. Ennek eredményeként megszűnt az önállósága mind gazdasági, mind politikai értelemben. Utoljára a Szovjetunió tagállamaként vesztett el minden önrendelkezést a térség. Az 1991-es függetlenedés gazdaságilag új lehetőségeket nyújtott a kaukázusi ország számára. Ekkorra a regionalizmusok és integrációk virágkorukat élték, így nélkülözhetetlenné vált Georgia nyitása feléjük. Ez a legfőbb kritérium napjainkban is, ha egy ország a világ gazdaság részévé szeretne válni.

Európával való első kereskedelmi egyezménye az 1995-ös Általános Preferencia Rendszerhez (GSP) való csatlakozása volt. Ennek eredményeként az ország 3200 féle árut vámmentesen szállíthatott az Európai Unió területére. Ezt a jogot bővíti a GSP+, melynek keretében 7200 terméket vámmentesen szállíthat Georgia. A GSP+ 2005 óta a fejlődő államokat segíti, amelyeknek támogatásra van szüksége (FreeTradezone.ge, 2024). Ehhez a rendszerhez tartozik a dió, görögdinnye, cipő, ecet, cement exportja Georgiából az Európai Unióba.

A 2014-es társulási megállapodás tartalmazott bővítéseket a kereskedelemmel kapcsolatban. A szabadkereskedelmi övezet megalapításán túl rendelkezések születtek a tőkeáramlásokkal, letelepedéssel és szellemi tulajdon áramlásával kapcsolatban. A legfontosabb kereskedelmi megállapodás a mélyreható és átfogó szabadkereskedelmi térség (DCFTA). A 2016 óta érvényes DCFTA értelmében az ipari termékek vámtarifáját

eltörli teljes mértékben. A mezőgazdasággal kapcsolatban vannak kivételek, köztük a fokhagyma, paradicsom, cukkini, őszibarack. Azonban a mezőgazdasági termékeknél sem kell belépési árat fizetni, mivel a vámérték magasabb. (Európai Bizottság, 2024a) A primer szektor termékeire kijátszásellenes mechanizmus van érvényben (a termékek az éves teljes behozatali mennyiségre vonatkozó küszöbérték hatálya alá tartozik (Európai Bizottság, 2024b).

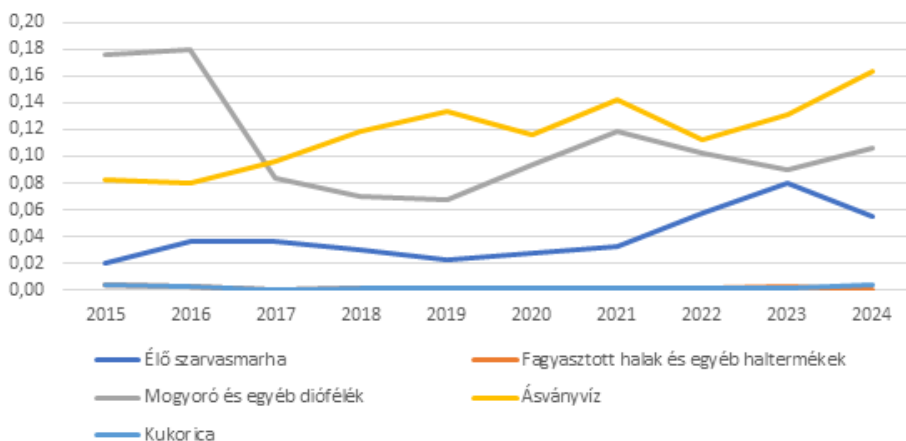
Kelet-Európával szintén léteznek Georgiának kereskedelmi megállapodásai. Oroszországgal 1995-ben született egy kétoldalú megállapodás. Ez elsősorban a szállításokra vonatkozik, olyan termékek esetében, mint benzin, cellulóz, forgács, papír. Ha valamelyik fél nem tartotta be a szállítási feltételeket, annak kamatot kell fizetnie, „amely az áruhitel összegére LIBOR +1 százalék hat hónapos betét esetén kerül felszámításra”. (Megállapodás, 1995) Azonban a 2014-es incidensek következményeként Oroszország kilépett a megállapodásból.

Ukrajnával 1996 óta van érvényben kétoldalú kereskedelmi megállapodás, melyet 2019-ben a PEM egyezmény miatt továbbfejlesztettek. Ez elsősorban az elektromos berendezésekre, gépjárművekre, ércekre, transzformátorok, háztartási gépekre vonatkozik. A 2019-es módosítással a diagonális kumuláció jelent meg. Ennek eredményeként lehetőség van arra, hogy egy ukrán gyártó importált grúz nyersanyagból hazájában terméket gyárthat és az Európai Unióba exportálhatja kedvezményes vagy vámmentes tarifával.

GEORGIA EXPORTSZERKEZETE

Az Európai Unió a 21. század meghatározó térsége, a legegységesebb integráció, a globális Észak része. Szerepe az európai, afrikai és Ázsia nyugati részén meghatározó. Külkereskedelmében szerepet játszik, hogy Európa nyersanyaga jelentősen csökkent, így folyamatos importra szorul. Emiatt fordít különös figyelmet az Európai Unió Kínára, Dél-Amerikára, Afrikára, mivel ezek kiaknázatlan lehetőségekkel szolgálnak. Georgiának elsősorban az árukereskedelemben van szerepe, ez tagországokként eltérő. Georgia exportszerkezete az utóbbi időkből kis mértékű változást mutatott. A grúz export alapja elsősorban mezőgazdasági termékeken és élőállatokon alapszik.

1. ábra: A primer szektor legfontosabb termékeinek exportja (millió USD)

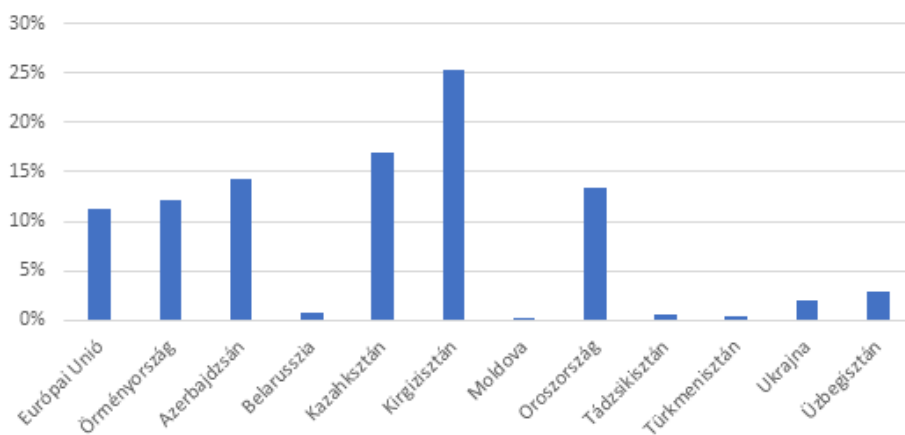
Forrás: Geostat, 2025a alapján saját szerkesztés

A fenti ábra a teljes bevételt szemlélteti. Európa részesedése a grúz exportból 2024 júliusáig növekedő tendenciát mutatott. A kontinens számára a mezőgazdasági termékeken túl az ipari nyersanyagok, ásványkincsek fontosak. Georgia a világon is jelentős rézexportőr, elsősorban a sárgaréz szállításában emelkedik ki. Ezek az adatok az ország statisztikájában is megjelennek, mivel az ásványkincs-bevételek közül az ércek és réz bevételei toronymagasan megelőzik más termékekét. A külkereskedelmi jellemzők alapján Georgia félperiférikus ország a világ gazdaságában, mivel hiába próbál iparosodni és elérni az európai cikkeket, továbbra is nyersanyagával, mezőgazdasági termékeivel és félkész áruival kereskedik a fejlett világgal.

A kereskedelmi részesedése az Európai Uniónak a grúz árucikkekből igen csekély. Ez több okra vezethető vissza. Georgia 1991–2008 között a volt szovjet utódállamok történelmét járta be. Ennek lényege, hogy a független tagköztársaságok politikailag hiába lettek önálló államok, gazdaságilag és kereskedelmileg csupán nagyon nehezen vagy el sem tudtak szakadni Oroszországtól. Ez jól megfigyelhető volt a 2000-es évek fordulóján, mivel akkor az export 20%-a Oroszországba áramlott (World Integrated Trade Solution, 2025). Ezt a helyzetet a 2008-as orosz–grúz háború megváltoztatta. Ennek következményeként az Európai Unió

felfigyelt a Kaukázus helyzetére, megjelent egyfajta nyitás a térség felé. Napjainkban a két fél közötti kapcsolat igen diverzifikált. Az európai országok részesedése a „más országok” kategóriába sorolható. Az ország exportkereskedelme elsősorban a FÁK országaival zajlik. Közép-Ázsia a legfontosabb piac, ennek oka a közös nyelv, a kiépített kapcsolatok és a nagy számú népesség. Európával régióként máshogy alakulnak a kereskedelmi tendenciák.

2. ábra: Az Európai Unió és FÁK államainak részesedése Georgia importjából (%)

Forrás: Geostat, 2025 alapján saját szerkesztés

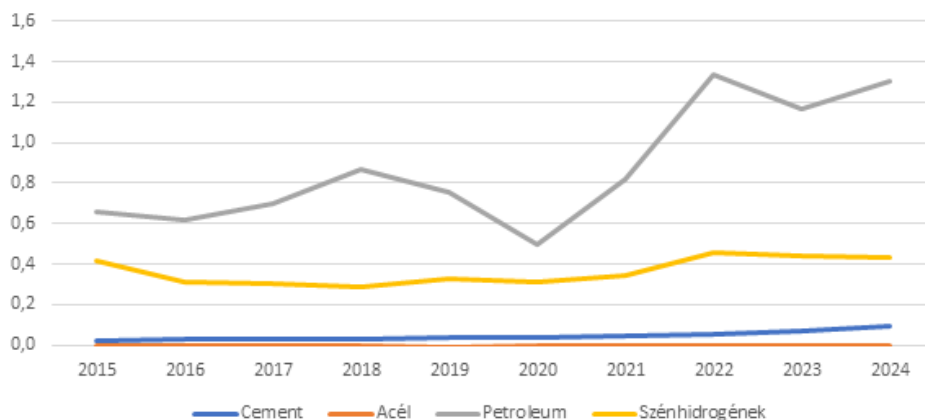
Európával való kereskedelmében a tengeri útvonal nagy szerepet játszik, mivel a Földközi- és Fekete-tenger országaival az exportja sokkal jelentősebb. Itt kiemelendő Bulgária, amely kétszer annyit importál Georgiából, mint más uniós államok. Olaszország, Spanyolország, Franciaország körülbelül 50-55 ezer dollár értékben importáltak Grúziából fejenként. A belső térségek közül Németország kereskedelmi kapcsolatai megemlítendőek. Ennek oka a német tőke áramlása. A német kormány elsősorban a grúz infrastruktúra fejlesztésbe, energetikába és környezetvédelembe fordít jelentős összegeket. Emiatt élénk kapcsolatokat folytatnak, amelyben a grúzok nyersanyagot, míg a németek kész termékeket szolgáltatnak.

GEORGIA IMPORTSZERKEZETE

Georgia külkereskedelme a legtöbb közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan deficitet mutat, vagyis az import mennyisége meghaladja az exportét. Az utóbbi 10 évben ez a tendencia Georgia esetében megfigyelhető, mivel az import 3-4 szerese az exportnak. Emiatt a kaukázusi ország számára nélkülözhetetlen a világgazdaságba való teljes integrálódás.

Georgia a világgazdaság rendszerében félperiférikus országgént jellemezhető. Számára az import elsősorban késztermékeket jelent. A gépjárművek és egyéb közlekedési eszközök importja a 2025-ös első negyedévben elérte a 600 ezer USA dollár értéket. (Geostat, 2025) Ezek után az építőiparban használatos alapanyagok következnek. Ennek oka a beruházások megkezdése, a városok fejlesztése. Így a cement, acél és egyéb alapanyagok importja jelentős növekedést mutatott a 2025-ös év első negyedévében.

3. ábra: Nyersanyagok importja 2015–2024 között (millió USD)

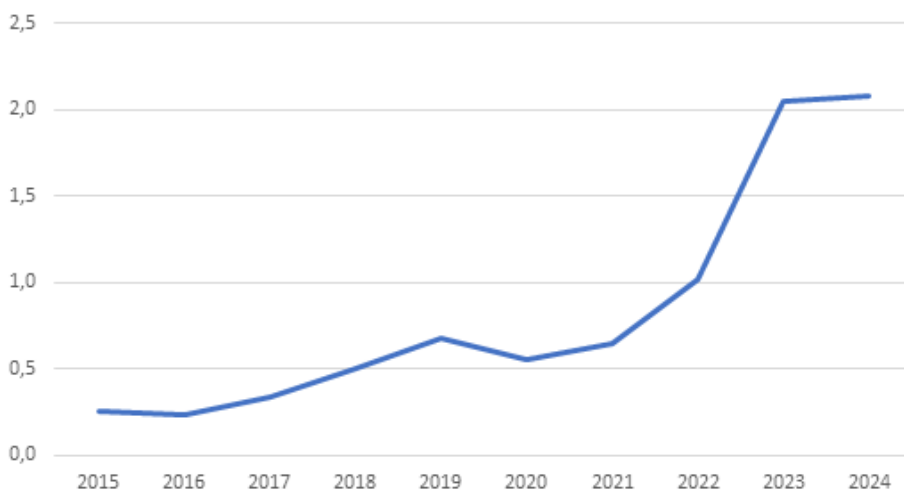
Forrás: Geostat, 2025 alapján saját szerkesztés

Georgia szénhidrogénekben szegény ország. A 2008-as orosz–grúz háború következményeként a szovjet korszakból fennmaradt szállítási útvonalakra nem számíthatott, ezért új vezetésekre volt szükség a kőolaj- és földgázszükséglet kielégítése tekintetében. Ekkor fordult az ország a Kaszpi-térség felé, ahol a világ szénhidrogénkészletének 3%-a található. Azerbajdzsán számára a szénhidrogénexportban Georgia jelentős part-

ner. Erre példa a Baku–Tbiliszi–Dzsejhan-vonal vagy a Baku–Szupsza-vonal, melynek keretében a grúz térség fontossága nélkülözhetetlen. Így képesek szállítani az azeri nyersanyagot Törökország és Európa irányába, illetve a most épülő kulevi olajfinomítóba, amely az ország első kőolajfinomítója.

A Georgiába exportáló országok között mind regionális, mind világhatalmak megtalálhatóak. Az utóbbi években a legfontosabb kereskedelmi partnerévé az Amerikai Egyesült Államok vált. Ez a nyitás a 2010-es évek közepén kezdődött, melynek keretében a jogállamiság és a Nyugat felé nyitás lett az akkor már kormánypárti „grúz álom” külpolitikai célja. Az Egyesült Államok elsősorban technológiát exportál a térségbe. A Kaukázus ezek mellett geopolitikailag is fontos az USA számára, hiszen célja katonai bázisok felépítése az orosz határ közelében.

4. ábra: Az Amerikai Egyesült Államok exportjának alakulása Georgiával 2015–2024 között (millió USD)

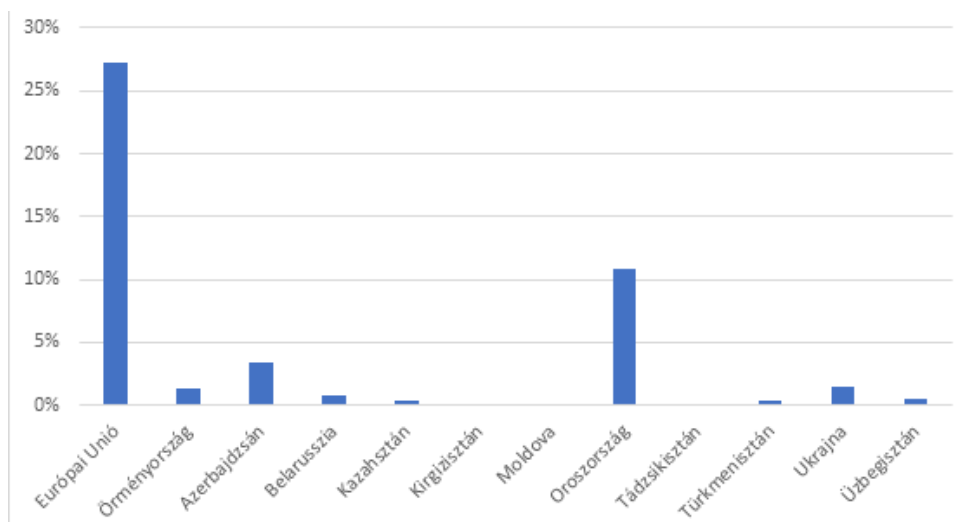

Forrás: Geostat, saját szerkesztés, 2025b

Törökország a második helyen áll behozatal tekintetében, amely elsősorban vegyipari termékekkel, ruházattal és járműalkatrészekkel vesz részt a két fél közötti kereskedelemben. Emellett török kisebbség is él Georgiában, elsősorban Adzsária térségében.

Az orosz jelenlét sem elhanyagolható a grúz külkereskedelemben. Mivel Oroszország a legnagyobb szomszéd, így fontos a vele kialakított kereskedelmi kapcsolatok ápolása. Ez elsősorban élelmiszerekre vonatkozik, gabona és szénhidrogének terén. Az orosz kőolaj importja a Baku–Szupsza-vonal miatt évről évre csökkenő tendenciát mutat. Az átállást a 2008-as háború mellett a 2022-es orosz–ukrán válság tovább erősítette, azonban az orosz befolyásgyakorlást nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. A koronavírus járvány után két új ország figyelt fel Georgia különleges helyzetére: Szaúd-Arábia és Kína. A Saudi Vision 2030 projekt keretében Rijád fokozott figyelemmel viseltetik a világ felé, melynek keretében Georgiával több kereskedelmi megállapodást, gazdasági fórumot, zöldenergia projektet helyeztek kilátásba. Kína szintén befektetései és hatalmas tőkéje révén igyekszik Georgia külkereskedelmi partnerévé válni. Ennek jele, hogy Georgiában a kínai nyelv oktatása egyre nagyobb szerepet játszik. 2025. január 31-én megalakult a Georgia–Kína Regionális Együttműködési Szövetség (GCRC), amely a gazdasági projektek finanszírozását hivatott segíteni. Mivel a Kaukázus-régió az OBOR kínai projekt útvonalán fekszik, emiatt a térség fontos a kínai kormányzat számára.

5. ábra: Az Európai Unió és FÁK államainak részesedése Georgia exportjából (%)

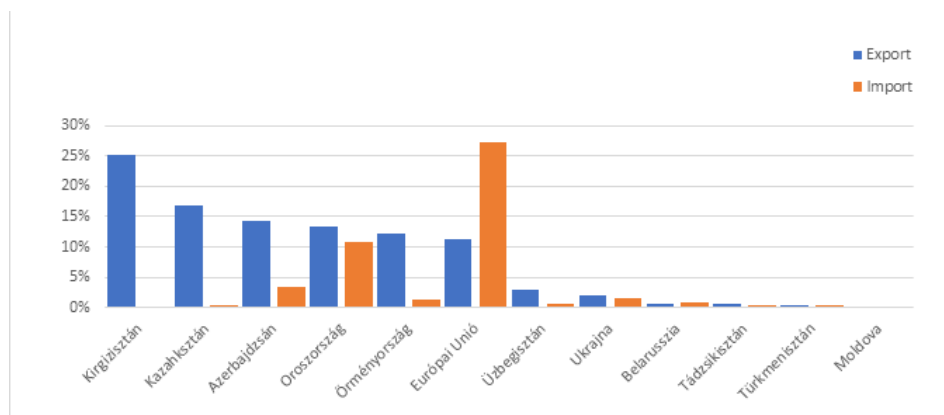
Forrás: Geostat, 2025c alapján saját szerkesztés

Georgia és Közép-Kelet Európa külkereskedelme

Közép-és Kelet-Európa sorsa sok szempontból összefonódik Georgiával. A geopolitika azonban megváltoztatta a grúz fél történelmét. A rendszerváltoztatás hatására Közép- és Kelet-Európa néhány országa az euroatlantizmus részévé vált. Georgia ezzel szemben a modernkori történelemben az orosz érdekszférába tartozott, egyfajta határt jelentett a Szovjetunió számára. Azonban a 2008-as orosz–grúz háború közvetett következményeként az euroatlanti integrációhoz való csatlakozás gondolata felerősödött.

Az export statisztikáit vizsgálva megállapítható, hogy a koronavírus utáni években, a balti államokat leszámítva, nőtt a grúz export Közép- és Kelet-Európa irányába. A külkereskedelemre nincsen hatással az orosz–ukrán konfliktus sem.

6. ábra: Az Európai Unió és Eurázsia külkereskedelme Georgiával

Forrás: Geostat, 2025 alapján saját szerkesztés

A fenti ábra Oroszország szerepét nem ábrázolja, ami 2024-ben közel 60% volt. (Geostat, 2025) Mellette a Fekete-tenger államai jelentenek stabil felvevőpiacot a grúz termékek számára. Ez elsősorban a kiépített kikötők és a tengeri fuvarozás gyorsasága miatt lehetséges. A nyersanyagok között elsősorban a rézérc szerepel. Az ukrán fél elsősorban 2014 után kezdett nyitni Georgia felé, illetve Volodimir Zelenszkij kormánya minden korábbi volument túlszárnyalt. Ennek oka, hogy mindkét fél már

akkoriban kezdett lépéseket az európai uniós tagság felé, egyúttal igyekeztek csökkenteni Oroszország befolyását, valamint közös történelmi felfogásuk hozzájárult a kereskedelmi kapcsolatok erősítéséhez.

Közép-Európából Németországot és Lengyelországot emelhetjük ki Georgia kereskedelmi partnereként. Amellett, hogy ők rendelkeznek a legnagyobb népességgel és piaccal a régióban, a legnagyobb tőkebefektetői is egyben. Ennek következménye, hogy a grúz állam elsősorban ebbe a két országba exportál Közép-Európán belül. A német cégek az utóbbi évtizedben jelentős projekteket indítottak el a kaukázusi államban, például a batumi vízi infrastruktúra vagy a villamosenergia átviteli projekt megvalósítását lehet említeni. (Federal Foreign Office, 2024) Azonban a 2024-es grúz események nézeteltéréseket okoztak a két fél kapcsolatában. 2024 decemberében a német kormányzat válaszul 237 millió euro támogatást vont meg az országtól. (Hegedűs, 2024)

Lengyelország elsősorban gabonát, bort és ásványvizet importál Georgiából, és a lengyel kormányzat elsősorban az oktatási és kulturális életbe fektet be Georgiában. A két fél között békés a diplomáciai viszony, ennek oka az orosz expanziótól való félelem. Donald Tusk kormánya támogatja az Európai Unió keleti bővítését, a kapcsolatok szorosabbá építését a kaukázusi térséggel.

A többi országba irányuló grúz export 0,5-5% között mozog. A románokkal és bolgárokkal fenntartott kapcsolatok oka a hajózási lehetőség a Fekete-tengeren.

Fehéroroszország helyzete különbözik a fentebb említett országokétól. A vele folytatott kereskedelem meglepően magas a térség államai közül. Ennek oka, hogy Georgia igyekszik jó kapcsolatokat fenntartani az oroszbarát belarusz rezsimmel. Ennek fejében a grúzok segítik a belarusz gazdaságát élénkülését, egyfajta kis államokként összetartanak, hogy ne csak a nagyhatalmakra és a térség gazdasági hatalmaira kelljen támaszkodniuk. A közös projektek száma a két fél között elenyésző, azok is elsősorban az agrárszektor és logisztika terén valósulnak meg. Az infrastruktúra további összetartó erő a két fél között. A belarusz kormányzat a vasútépítések terén a Kaukázus irányából igyekszik Ázsia felé piacot szerezni.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A grúz külkereskedelem kiszélesedése az utóbbi évtizedekben kezdődött el. Az ország teljes fokú integrálódása a világkereskedelemben nagyban függ a gazdasági mutatókon kívül a politikai helyzettől is.

A grúz export és import a világkereskedelem elenyésző hányadát teszi ki, azonban az ország földrajzi elhelyezkedése miatt mégis több nagyhatalom (például Kína, Oroszország) számára jelentőséggel bír, mivel a szárazföldi és tengeri közlekedésben Európa és Ázsia között megkerülhetetlen.

Véleményem szerint Georgia külkereskedelmi mutatói nem fognak csökkenni Nyugat-Európával. A keleti partnerség fontos eleme az Európai Unió szomszédságpolitikájának. Az orosz befolyás, amely a külkereskedelemben elsősorban a szénhidrogén-szállítások során nyilvánul meg, olyan kihívás, amelynek megoldása húzódik, tárgyalásokra nem került sor.

Az Európai Unióval sem békés a kapcsolata. A diplomáciai tárgyalás az egyetlen módja a kettejük közötti viszony javítására. A nézeteltérésük veszélyezteti a külkereskedelmi kapcsolatokat. Hosszútávon mindkét fél vesztesen kerülhet ki ebből a szituációból.

IRODALOMJEGYZÉK

- Európai Bizottság (2024a): EU-Georgia mélyreható és átfogó szabadkereskedelmi térség. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/hu/content/eu-gruzia-melyrehato-es-atfogo-szabadkereskedelmi-terseg> (2025.05.14)
- Európai Bizottság (2024b): EU-Georgia mélyreható és átfogó szabadkereskedelmi térség. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/hu/content/eu-gruzia-melyrehato-es-atfogo-szabadkereskedelmi-terseg> (2025.05.14)
- Federal Foreign Office (2024): Germany and Georgia: Bilateral relations. <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/laenderinformationen/georgien-node/georgia-233028> (2025.05.25.)
- FreeTradezone.ge (2024): General Schemes of Preference for Georgia. <https://www.freetradezone.ge/general-schemes-of-preference-for-georgia> (2025.05.16)

- Geostat (2025): Export. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/637/export> (2025.05.20.)
- Hegedűs Szabolcs (2024): Berlin majdnem minden fejlesztési projektjét beszüntette Georgiában. <https://www.economx.hu/nemzetkozi-gazdasag/nemet-fejlesztés-megvonás-grúzia-európai-integráció.801963.html> (2025.05.22.)
- Megállapodás az Orosz Föderáció és a Grúz Köztársaság között(1995): https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/47963/ (2025.05.17.)
- World Integrated Trade Solution (2025): Export of Georgia. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/GEO/Year/2000/TradeFlow/Export> (2025.05.18.)

Ábrajegyzék:

- Geostat (2025a): Export. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/637/export> (2025.05.20.)
- Geostat (2025b): Export. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/637/export> (2025.05.22.)
- Geostat (2025c): Export. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/637/export> (2025.05.25.)
- Geostat (2025): Import. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/638/import> (2025.05.28.)
- Geostat (2025): Import. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/638/import> (2025.05.28.)
- Geostat: Külkereskedelem. <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/637/export> (2025.05.30.)

